١٤ ییرنڭ ئوز کوچەری تیرەسندە ئەیلەنووی.

سز کچکنەگنە برتجربە یاساب قاراڭز. لامپاغە اوط فابزڭزدە، آنی ئوستەلگە فویڭز. شوندن‌صوڭ قولڭزغە توگەرەك برطوب آلوب، آنی لامپاغە قارشی طوتڭز. طوبنڭ لامپاغە قارشی یاغینڭ یاقتی‌بولغانلغن، ایکنچی‌یاغینڭ قاراڭغی بولغانلغن کوررسز. شوندن صوڭ طوبنی لامپا قارشندە آفرنغنە ئەیلەندرڭز. یاقتیلق آفرنغنە طوبنڭ ایکنچی یاغینە کوچە بارر.

ئوستندە طورا طورغان ییربزدە شول طوب کبك توگەرەك. اول‌دە لامپا قارشندە ئەیلەندرلگان طوب کبك، ئوز کوچەری تیرەسندە ئەیلەنە. هم شول ئەیلەنشدە آلماش-تیلمەش بربویاغن، برایکنچی یاغن قویاشقە قارشی طوتادر. ییرنڭ قویاشقە قارشی یاغینە قویاش یاقتیلغی توشەدە، آندە کون بولا. ایکنچی یاغینە قویاش یاقتیسی توشمەگانگە، آندە قاراڭغی-تون بولا. ییر ئوزینڭ کوچەری تیرەسندەبیگرمی دورت‌ساعتدە (تەولکدە) بر ئەیلەنەدر.

صوڭ ییرنڭ ئەیلەنوون بز نیك سیزمیمز. نی‌ئوچون بزگە کوك یوزندە قویاش یورگان کبك طویلادر تیمر یولدە واگونگە اوطروب بارغان کشیگە واگون بر ییردە طورغان توسلی، تیمر یول بویندەغی آغاچلار، باغانالار بارغان کبك کورنە. ییرنڭ ئەیلەنوون سیزمەو بزدە شولای اوق: بز تیرە-یاغدەغی بوتون نەرسەلر بلەن برگە ئەیلەنەبز. شوڭار کورە بزگە قویاش یورگان کبك طویلادر.

١٥ یاڭغر تلەو.

بزنڭ آولنڭ یاننەغنەبیك ماتور بر تاو بار. بز آنی "یوکەلی تاوی" دیب آتیبز. اول تاو بزنڭ آولغە قوشلغان‌دە بولور ایدی، تیك آرادەغی "صرف" صووی آنی آولدن آیرغان. آنڭ نەق بیتلەویگنە آغاچلار بلەن تابلانغان. ایرتە، کیچ آندە ساندوغاچلار ئوزولوب، ئوزولوب ئەللە نیندی موڭلار بلەن سایریلار. اول تاو بزنڭ آولنڭ بردن بر یەمی. بر وقت بزنڭ ایل اول تاونڭ آغاچلارن کیسەرگە اویلاغان ایکان، تیك مؤذن بابای آنی ایکی اورندە اولیالار زیارەتی تابقان. "اگردە آغاچلارنی کیسەڭ

344

سزنی اولیالار قارغارلار، ایگنلەرگز اوگماس. ماللارگز قرلوب بتەر» دیگاچ کته خلق آبی کیسمەسکه بولغان.

حاضر آنده ایکی قبر ئوستینه ایکی بوراده تویغانلار. ئلك آنده اولیالارنڭ چیشمەلری‌ده بار ایدی. بر نیچه یل اچنده‌گنه یاکا تگرمەن بوواسی آنی صو اچنده قالدردی. بزنڭ ایل، بیگرەکده یاکفر آشینه چقوچی بەش بالالار، آنڭ شفالی صووندن محروم قالدیلار. بو کونده خاطرمده: بز یەش وقتده بیشەر - اونار بالا جییلشوب، قایسیمز کوکەی، قایسیمز یارما، قایسیمز مای آلوب یاکفر تاەرگه- یاکفر آشی پشررگه چقا طورغان ایدك. مین آندەغی سیکرو هم آت - آت اویناب آرغاچ، کولمەکلر بلەن صو کرولرنی مەڭگی اونوتاچاق توگلمن!

بر کون شولای آبیم هر بر نیچه ایپدەشم بلەن یاکفر تاەرگه چقدق. ئەنی دورت کوکەی، یارما، طوز بیردی. تگی ایپدەشلرم مای آلوب چققانلار ایدی. بز بارغانده کون آیاز، بر بولوطده یوق ایدی. بز باروب یتکاچده، آبی چوین اورنی قازرغه طوتندی. بز تاو باشینه منوب: «یاکفر یاو، یاو، یاو، خدای بیر، بیر، بیر! خیرڭ بلەن قویوب توك، توك! دیب یاکفر تاەرگه طوتندق. بز آبی یانینه توشکانده، ایندی آبی چوینی رەتلەب صونی یارماسن‌ده سالغان ایدی. آستینه اوت یاقسەق‌ده آبی‌هم‌بز صو کررگه‌طوتندق. یاکفر تاەرگه‌چققان کشیلرگه‌چیشنوب صو کررگه یاراماغانغه، بزگه‌ده کولمەکلر بلەن صو کررگه طوغری کیلدی. صودن چققاچ کولمەکلر بزنی کیبدررگه آغاچلارغه ئلدك‌ده ئوزبز جبته بلەن بالق سوزەرگه طوتندق. آندن صوڭ بالچقدن میچلر یاساب آگا اوت یاغوب، ئوستنده تگی دورت کوکەینی پشروك، آلارپشوب بتمەسەلرده بیك تەملی بولدیلار. شوندن صوڭ، آبی بوتقه یاسنه، بز تاو باشینه، یاکفر تاەرگه منوب کیتدك. بز تلیبز... تلیبزده تلیبز... منه برقت تاو آرتندن‌غنه قاب‌قارا بر بولوط کوتەرلدی. یەشن یەشنەب، کوك کوکەرەب ئەللە قایده یاواده باشلادی. جیل بولوطنی، همان بزگه تابا قووا ایدی. بز مونی تلەگبزنڭ قبول بولووندن دیب اویلادق. یاکفر یاقنایغاندن - یاقنایا، بولوط ایسه، ئوزینڭ قوت اوچرغچ قانی کوکرەوی بلەن بزنڭ کوڭللرگه قورقو ... شره ایدی. شولایده بوتقانی آشاب قایناسی کیله ایدی. آبی ئوزیگنه،

شیکل‌ندی بولورغه کیره‌ك، مینی‌ده ئوز یانینه چاقردی. مین توشوب کیتدم. ایبده‌شلرم همان: „یا ‌گغر یاو، یاو، خدای بیر، بیر!.“ دیب قچقرالار ایدی. بوتقا پشدی. آبی چوپره‌ك بلەن چویننی طونوب تاوغه تابا منوب کیتدی. مین‌ده آنڭ آرتندن اوقی، اوقی‌غنه منه باشلادم. آبی تاونڭ یارتیسینه‌غنه بیتکان ایدی منه کینه‌تدن حاطور! ایتوب کوك کوکره‌ب کیندی. آبینڭ قورقووندن قولنده‌غی بوتقالی چولمه‌گی توشدی‌ده، قاینار بوتقانی چه‌چه، چه‌چه پر طوزدروب توبه‌نگه تابا توشوب کیتدی. مین قورقوومدن قچقروب بلی باشلادم. آبی نی‌قدر قورتقان بولسه‌ده مینی، قورقما، قورقما، برنه‌رسه‌ده یوق، دیب یوواتا ایدی. بز بوتقانی آشی آلمادق. تیز تیزگنه جیینوب قایتورغه چقدق، بز آول اوچیناغنه بیتکان ایدك، منه طوتوندی یا ‌گغر یاوارغه. بزنڭ ئوستلربز شبر صوغه ئه‌یل‌ندی. بز قایتابز، کشیلر: „منه ایچماسه‌م، بولار یا ‌گغرنی یاودردبلار!...“ دیب کولوب قالالار ایدی.

ض. ی.

باسقچ.

سۆبه‌لگان، ئوی تورنده بار ایدی غابت‌ده زور باسقچ،
قرئلاب باسماسی بار، بیك آوُر هم‌ده اوزون باسقچ،
کیره‌کلکده برابر بولسه‌لارده باسمالار بوگه،
بوغارغی باسما تیگل‌شورگه تل‌می باشقالار برله.
کونه‌روب باش اول ئه‌یته: مین بوغاری سز توبه‌نسز، دی،
نیچك شه‌ب بیت میثم اورنم! توبه‌نگیلر کوره‌سز دی.
بر آدم کیلدی‌ده شول چاقده ئه‌یل‌ندردی باسقچنی،
توبه‌نگی باصمالار مندی، بوغارغیسی توبه‌ن توشدی.

یه‌ملی جه‌ی

ایدل بویلارنده کیك بولونده　　جلقیلار اوتلی جابنده،
اوجماخلارڭ طورسن بر یاغکده　　شول بولونده یورگان چاغنده.
شونده ایندی منه تورلی قوشلار　　ئوزۆب - ئوزۆبکنه سایریلار،
صو ئوستنده یوزگان آق قوشلار　　موگلی تاوش بله‌ن شاولیلار.

گورلەب طورغان قالن ئەرەمەدە
آللی، گوللی ئوسکان چەچەکلردن
آری باشدە ـ شوندە بر طوغایدە
چابا طورغاج آلار طوقتیلاردە
شوندە برسی موڭلی تاوش بلەن
باشقالاردە برگە قوشیلالار
منە شوندە حضور ئەی کوڭللی،
ایسکە توشسە شوندی یەملی جەیلر
پشوب کیلە تورلی یيمشلر.
آڭقوب‌قنە طورا خوش ایسلر.
تزیلوب‌کنە پچەن چابالار،
موڭلاندروب چالغی جانیلار
جرلی باشلی منە ئوزدروب،
یيبەرەلر ئوزوب صزدروب.
یوغالاسڭ چنلاب ئوزڭدن،
تاتلی بەشلر آغا کوزڭدن.
ف. ط.

هندی بلەن انگلیز.

بر وقت صوغشدە هندیلر یەش‌کنە انگلیزنی قولغە توشردیلر هم آنی آغاچقە بەیلەب ئوترگەقرار بیردیلر. شول‌وقت‌قارت هندی کیلوب بیتدی‌دە: «آنی ئوترمەڭز، میگاغنە بیرڭز، دیدی هم انگلیزنی آغاچدن چیشدی‌دە ئوزینڭ چاترینە آلوب کیتدی. ئویندە هیتلەب طوقلاندردی. ایکنچی کوننی ایرتە بلەن قارت هندی انگلیزگە ئوزینڭ آرتندن باررغە قوشدی. بارا طورغاج آلار انگلیز صالداتلاری یاقینە بیتدیلر. هندی طوتقون انگلیزگە قاراب: «سزنکیلر مینم اوغلمنی ئوترگانلر ایدی. مین سینی ئولمدن قوتقاردم، ایندی سین ئوزڭنکیلر یانینە بار، دیدی. انگلیزنڭ ایسی کیتوب: «نیگە سین میندن کولەسڭ، مین بیك یاخشی بلەم بیت، سین مینی ئوترەسڭ، چونکە سینڭ بالاڭنی بزنڭ صالداتلار ئوتردیلر، شولای بولغاچ سبن‌دە مینی ایسەن قالدرماسڭ ایندی» دیدی. هندی: «سینی بزنکیلر اوتررگە تلەگاندە مینم کوڭلمە ئوز بالام توشدی. سین‌دە میڭا بیك قزغانچ طویلدڭ. مین ایندی سیڭا قول تیدرە آلمیم. بار ایندی، ئوزڭنکیلر یانینە کیت» دیدی.

سوتکە توشکان طچقان.

نیچکدر بلمیمن، بر کون ایدەن آستی قوشی طچقان بغلغاندە کلەندە بر ناباق سوتکە کیلوب توشکان.

یوروب فاری تاباقده ئەرلی - بیرلی هیچ چغوب بولمی.
صییق سوت بیت، باتا: هیچده تاباقده اچقنوب بولمی.
یوری طچقان، یوزەدر تیك طوروب بولمی. یورەك توزمی.
یوزەدر آرقلی، بوبغه، قوتلمقدن، امید ئوزمی.
طرشمق بوشقه کیتمی بیت، بر آزدن صوك بولا اوکفای،
بو طچقان، شول قدر یوزگان، قویرغان سوتده، بولغان مای.
حاضر بیت باتمی، طچقان کیرلوب مایغه آیاق باسقان،
سیکرگانده، تاباقدن اول چغوب ئوز اورنینه قاچقان.

مکەنی فتح.

مکەنی فتح قیلور آلدندن مکه خلقلاری بلەن اهل اسلام آراسنده بر برسینه هجوم ایتشمەسکه معاهده یاسالقان بولسەده، مکیلر ئوزلری اول معاهدەنی بوزغانلار یا کارتورغه نیقدر تلەسەلرده موفق بولا آلماغانلار ایدی.

نهایت، محمد عەم کینەتکنه اون مك کشی جیوب مکەنی فتح قیلورغه کیتدی. مکه کشیلری بو خصوصده هیچ نەرسه بلمیلر ایدی.

مدینەده بولغان منافقلار بوحالنی، آلدن بلدررگه تلەب خط بلەن زینب اسملی بر خاتوننی ییبەرسەلرده، بو اش وحی بلەن محمد (عەم) گه بلدرلوب هم خط ایلتورگه دیب کیتکان زینب یولغه چقفان ییرندن طوطلوب. کیری مدینەگه قایتارلدی.

شولای ایتوب، مکه خلقی اویلاماغان بر وقتده، اون مك مسلمان مکەنك یانینه کیلوب ییتدیلر. هم مکەدن کورنوب طورغان بر تاو باشینه اون مك اورنغه اوط یاقدیلر. *اول وقتده مکەده باش بولوب طورغان ابوسفیان بو *اوطلارنی بلشورگه دیب اهل اسلام عسکری یانینه کیلگان ایدی، ایکی ایدەشی بلەن مسلمانلار قولینه ئولەکدی. شونده ابوسفیان مسلمان بولوب پیغمبر (عەم)نك حرمت ورعایەسینه ایرشدی.

ایرندگیسن اون مك مسلمان تورلی یاقدن مکەگه کروب، قان توکمی نیتمیگنه مکەنی مەڭگولککه فتح ایتدیلر. اول کونده محمد (عەم) هیچ بر کشینی ئونرمەسکه، ضرورتسز هیچ قان توکمەسکه بویوردی. هم مکه خلقی

ئوز اختیارلاری بلەن اهل اسلامگە بویصنغانغە صوغش بولمادی. تیك بر اورامدە، ابوجهل اوغلی ایبدەشلری بلەن مسلمانلارغە قارشی قورال کوتەرگانگە ایکی یاقدن اونلابقنە کشی ئوترلدی.

شول کوندە محمد عەم ئوزینە بیك کوب اوساللقلار قیلغان کشیلرنی عفو ایتدی. کعبەنڭ اچندەگی ئوچ یوزدن آرتق صنملرنی یوق ایتدروب، اول مبارك بنانی عظمتلی بر اللەنڭ ئوزینە بیلگیلەدی. کعبە تیرەسندەگی خدمتلرنی ئلککی ایەلرینە تابشروب، فتح مکە اشن بترگاچ ئوزبیك بر یاقنی بولغان خانوننڭ ئوینده فوری خۆرمە بلەن تاماغن طویدردی. صوڭرە ئوزی صوڭغی وطنی بولغان مدینەگە قایتوب کیتدی.

سرای شهرندە برکە خان.

باتو ئولدی. اول آلتون اوردانی تمام نغتوب، ایل اشلرن رەتکە صالوب قالدردی. آڭاردن صوڭ ایکی اوغلی خان بولدی. آلاردن صوڭ باتوڭ انسی، جوجی خان بالاسی برکە، خان بولدی (۱). آلتون اوردا تاتارلاری تللری بر توسلی بولغانغە، بلغار تورکلری بلەن تانشا. بلشە باشلادیلار. برکە خاندە کچکنەدن ئوك بلغارلار هم آلاردن کیلگان مسلمان عالملاری بلەن تانشا ایدی. اول آغاسی باتوڭ ایسکی دیندە یەشەب ئولووینە قارامیچە، اسلام دینني قبول ایتدی. البتە آنڭ چن اسلام دینینە کوچوویندە بلغار عالملری تأثیر ایتکانلردر.

برکە خاننڭ خاتونی، بالالاری، هم یاقنلاری دە مسلمان بولدیلار. اول ئوز ایلینە اسلام دینن تاراتور ئوچون بارلق کوچن صرف ایتدی. ئوز ایلندە عالملار یتشمەگانگە عربستاندەغی خلیفەلردن دین عالملاری چاقروب آلدردی. اول عالملار بیك نقلاب دین تاراتدیلار.

شولای ایتوب آلتون اورداغە قاراغان تورك - تاتارلارنڭ کوبسی اسلام دینی بلەن مشرف بولدیلار.

برکەخان آغاسی باتو سالدرا باشلاغان سرای شهرن تمام ایتدی. «سرای» ئولغا ایدلینڭ صول یاغندە. حاضرگی کوندە بار بولغان

---

(۱) برکە مسلمان بولماس بورون بورکا ایدی.

ساریتسیندن بر آز توبه‌نره‌ك توزولگان غایتده گوزه‌ل بر شهر ایدی. آننك اچی تورلی خان سرایلاری هم مسجد، مدرسه‌لر بلەن طولی ایدی. مدرسه‌لرده برکه‌خان کیترتکان عالملار درس ئه‌یته‌لر ایدی؛ صوڭندن تاتار بالالارندن‌ده زور، زور عالملار ئولگوروب، عرب عالملارینه احتیاجده قالمی باشلادی. شول تاتار عالملارینڭ عرب تلنده یازوب قالدرغان کتابلاری ئه‌لده ساقلانا هم اوقلادر. برکه‌خان ئوزینڭ چن طرشلق بلەن ایلینه اسلام دینی تارانقانلغی ئوچون «ناصرالدین» لقبن آلوب (۱۲٦٦ میلاد) وفات ایتدی. آننڭ زماننده سرای شهری غایتده کوته‌رلوب قالدی.

آندن صوڭغی خانلار زماننده‌ده سرای‌شهرینڭ شوکتی صاقلاندی. لکن یللر ئوتووی بلەن «آلتون اوردا»نڭ کوچی کیمورگه طوتندی. بانو کبك باطر یوره‌کلی هم برکه کبك عقللی خانلارنڭ تختلری اشلکسز، تدبیرسز خانلار قولینه کردیلر. سرایده‌غی خانلار ایل اشن قارامیچه، ئوز کیفلری ئوچونگنه یه‌شه‌رگه طوتندیلار، ئوزلرینه قارشی کیلگان طوغانلارن، یاقنلارن آسدرو، کیسدرودن‌ده قول تارتمادیلار، سرای شهرنده خان بولو غوغالاری‌ده طودی. خان بولو ئوچون خانزادالار، ئوز آرا قرلشا باشلادیلار. شول سببلی زور ایلنڭ‌ده خانلارغه محبتی کیموددی بو چوبالولاردن فائده‌لانوب، «آلتون اوردا» نڭ تورلی یرنده یاڭا خانلقلار میدانغه طودی.

بر یاقدن تاتارلار ئوز آرا صوغشوب تورلی خانلقلارغه آیرلدیلار، بر بتون آلتون اوردادن قزان، استرخان، قریم، سیبیر یا خانلقلاری آیرلوب ئوزلرینه باشقه اش‌قیلا باشلادیلار. ایکنچیدن، آلتون اوردانڭ طنچسزلغندن، کوچسزلگندن فائده‌لانوب، ئه‌لیگه قدر بوبصنوب، دان تولەب کیلگان روس کنه‌زلری باش تارتوب سرایغه بویصنمی باشلادیلار. تورلی تاتار خانلقلاری برسی ایکنچیسی بلەن صوغشوب یاتقانده، روس کنه‌زلری کوچه‌یگاندن کوچه‌یه باردیلار. مه‌سکه‌و کنه‌زلری، آلتون اوردانڭ دشمانی بولغان قریم خانلارینه قوشلوب، سرایغه هجوم قیلورغه طوتندیلار. کوب صوغشلاردن هم قریم خانلاری بلەن روس کنه‌زلرینڭ ایکسز، چیکسز هجوملارندن صوڭ سرای شهری خراب ایتلدی هم «آلتون اوردا» نڭ‌ده اسمیگنه قالدی. (۱۵۰۲).

ییرنڭ قۇیاش تیرەسندە ئەیلەنۇوی.

بیر ئوزینڭ کوچەری تیرەسندە ئەیلەنە، دیگان ایدك. شولای اوق اول قویاش تیرەسندەدە ئەیلەنەدر. بز ییرنڭ بو یورشندە سیزمیبز. چونکە تیرە یاغبزدەغی بۇتون نەرسەلردە بزنڭ بلەن برگە بارالار.

ییرنڭ ئوز کوچەری تیرەسندە ئەیلەنووندن کون بلەن تون حاصل بولا ایدی. اما آنڭ قویاش تیرەسندە ئەیلەنووندن موسملر یعنی دورت وقت (باز، جەی، کوز، قش) طووادر. ییر قویاش تیرەسندە ئەیلەنگاندە بر ئوستکی یارنیسن (شمال طرفن)، بر آستقی یارتیسن (جنوب طرفن) قویاشقە تابا آوشدرا. شوکار کورە ییرنڭ بر یاغندە جلیراق، ایکنچی یاغندە صووغراق بولا. اگردە ییر ئوزینڭ بز طورا طورغان یاغن قویاشقە قارشی آوشدرسە، بز طورا طورغان یاققە قویاشنڭ نورلری طوریراق توشەلر، کوبرەك جلی بیرەلر، بزدە جەی بولا. مونە بر وقت ییرنڭ بز طورا طورغان یاغی ایکنچی یاققە آوشا باشلی قویاش نورلری اول یاققە قییغراق توشە، آزراق جلنا باشلیلار، بزدە کوز بولا. بر وقت ییرنڭ بز طورا طورغان یاغی قویاشدن بتونلەی ایکنچی یاققە آوشا، قویاش نورلری قییق توشەلر - بزدە قش بولا. کونلر ئونە: بز طورا طورغان اورن تاغیدە قویاشقە تابا آوشا باشلی، - بزدە باز باشلانا. بو یل صاین شولای بولا. ییر قویاش تیرەسندەگی شوشی ئەیلەنش ۳٦۵ کوندە تمام ایتەدر. اگردە ییرنڭ شوشی ئەیلەنووی بولماسە ایدی، بزدە یاز، جەی، کوز، قش بولماس ایدی.

قش کونلری.

قارنایدی جیان،
گوللردە بتدی!
کیچمکدە زمان -
قشلاردە یتدی:
ایلدی بۇتاقلار،
قارلار آسلدی،
تاولار، بولاقلار

بارده باسلدی.
کول بوزلار قاتوب،
اوُیوشوب یاتوب،
چیشمه‌که‌ی شمدی ..
بار جهان طندی!.
جیلگنه یامان
صزغرا ئوره،
کوکلرده بوزه
به‌س بله‌ن طومان.

آدم سؤیه‌کلری.

کشیلر بوُلای قاراغانده برسی ایکنچیسینه باشقه تؤسلی کورنسه‌لرده، گه‌ودنك توزوُلوشی آلارنك هر برسنده بر تورلیدر.

بزنك ته‌نبزنك ئچنده بر برسینه به‌یله‌نشکان سؤیه‌کلر بار آلار ئوستدن یومشاق ئه‌یبرلر بله‌ن قابلانغانلار. اگر بز ته‌نبزنی قایشاب قاراساق، تیری بله‌ن ایت آستنده بر قاتی ئه‌یبر بارلقنی سیزه‌بز. شوشی قاتی ئه‌یبر سؤیه‌ك ایندی.

آدمده‌گی سؤیه‌کلر مؤنه نیچك بولنه‌لر: ۱) گه‌وده سؤیه‌کلری: آرقا سؤیه‌گی، قابرغالار، تاباق سؤیه‌ك ـ (تاباق سویه‌ك ـ ایکی آیاق برکتلگان هم بیل کیلوب تره‌لگان کیك زور سویه‌کدر) ۲) باش سؤیه‌کلری ۳) آیاق ـ قول سؤیه‌کلری.

بالداق تؤسلی ئچی قوش بولوب، بر برسینه تره‌لگان هم تؤیمه تزمی کبك تزلگان آرقاده‌غی سؤیه‌کلرگه آرقا سؤیه‌گی دیب ئه‌یتله. شوشی آرقا سویه‌گی اوزون قورای ره‌وشن آلا هم شول قورای کبك نه‌رسه اچنده آرقا جیلگی ساقلانا. آرقا سویه‌گن قول بله‌نده سیزوب بولا. آلارنك هر برسی بولك، بولك طورادر. آرقا سؤیه‌گینك هر بالداغینه ایکیشه‌ر دانه قابرغا تغنلغان: برسی اوك یاقدن، ایکنچیسی صولدن. قابرغالار کوکره‌کنی قابلاب آلنغی یاقده ئوزلرینك باشلارنده‌غی کیمرچه‌کلر بله‌ن کوکره‌ك

سۆیەگینە کیلۆب قوشلالار.

اون ایکی آرقا سۆیەگی، ایکی یاققە ١٢شەردن ٢٤ قابرغا، کیمرچەکلر، هم کوکرەك سۆیەگی مۆنە شولارنڭ بارسی برگە کوکرەك چلتەرن یاسیلار. کوکرەك چلتەری یوغاری تارراق هم توبەن کیڭرەك بولا. مۆندە ئەیتلگان ١٢ آرقا سویەکلرندن باشقەلاربنە، مثلا موین، بیل بالداقلاربنە قابرغالار ظۆتاشمی. آرقا سۆیەگی بیلدن توبەن زور تاباق سۆیەککە بارۆب نغتلا. آرقا سۆیەکلری، قابرغالار، کوکرەك سۆیەگی هم تاباق سۆیەگی ـــ مۆنە شولارنڭ بارستدن آدمنڭ گەودەسی حاصل بولا.

آرقا سۆیەکلرنڭ یوغاری باشندە جیدی مۆین سۆیەگی ئوستینە باش سۆیەگی نغتلغان. بو باش سۆیەگی توگەرەك ساوت توسلیدر. باشنڭ اچندن آرقا سۆیەکلربنە یول بار؛ باش اچندە کشینڭ مییی صاقلانا. باش سۆیەگی ئوزی کوب سویەکلردن حاصل بولا:

طشقی یاقدە آلندە، کوزلر ئوچون ایکی چۆقور بار. آلاردن آزغنە توبەنرەك بۆرون ئوچون بر چۆقور بار. ایکی باگاق سۆیەگی آراسندە آوز آچلا. یوغاریغی یاگاق، باش سۆیەکلریئەیابشۆب ئوسکانگە، ئوز آلدینە سلکنە آلمیدر. توبەنگی یاگاق آلای توگل: اول باش سۆیەگینە ایکی قۆلاق یانندە ئوزینڭ اوچلارن ایتوب ئلەکترە هم تلەسە، یوغاریغی یاگاققە یاقن کیل؛ تلەسە، آگاردن توبەنگە تۆشە آلا.

باش سۆیەگینڭ ایکی یانندە یەنە ایکی تیشك بار: برسی اوگدن، برسی صولدن. آلار قولاقلارغە مخصوص تیشکلر بولوب باشنڭ ایك ئچینەئوك کرۆب کیتەلر.

قوللنك ئوچ زور كیسه‌ك سؤیه‌كلری بار: ١) اینگباش سؤیه‌كلری ٢) ایكی تیرسه‌ك سؤیه‌گی. ٣) بیله‌زكدن توبه‌ن اوچ، بارماق سؤیه‌كلری.

قوللار ایسه **اومراو** هم **قالاق** سؤیه‌كلرینك یارده‌می ایله‌ن گه‌وده‌گه كیتوب قوشلالار.

اینگباش سؤیه‌كلری‌ده قالاق سؤیه‌كلرینه بركتلوب قویلغانلار. اومراو سؤیه‌گی كه‌كری تایاق شكلی بولوب، آننك بر باشی موین ینندن كوكره‌ك سؤیه‌گینه باروب ئیلگه؛ ایكنچی باشی قالاق سؤیه‌گینه بركته. اوڭ، صول قالاق سؤیه‌كلرن، بیلكه‌دن آزغنه توبه‌ن آرقادن قاپشاپ تابارغه ممكن.

اومراو سؤیه‌كلرن‌ده گه‌وده ئالدی مویننك قوشلغان ییرنده قاراپ بیك ییكل سیزرگه ممكن.

آیاقده شولای اوق زور ئوچ كیسه‌ك سؤیه‌ك بار: ١) بوط سؤیه‌كلری. ٢) بالتر سؤیه‌كلری ٣) طوبقدن توبه‌ن تابان هم بارماق سؤیه‌كلری. بوط سؤیه‌كلری بیلنك توبه‌نگی زور تاباق سؤیه‌گكه بركتلگانلر. بوط بیلن بیل آراسنده‌غی قالقن. كیك تاباق سؤیه‌گی بیت زوردر. آدمنك بوتون گه‌وده‌سی‌ده آیاق ئوسته‌نده طورادر.

ایسه‌ن هم آورو سؤیه‌كلر.

كچكنه بالالارنك سؤیه‌كلری یومشاق بولا. ئوسكان صاین آلارنك سؤیه‌كلری نغایا بارا. سوت بیله‌ن طوقلاندرلغان بالالارنك سؤیه‌كلرن تیزره‌ك نغایلار. بالالار ئوچون ایت وئه‌ولی هم اش كیره‌ك بولغان آزق سؤتدر. بالالار ئوچون آنسی‌ده جیكل، یاخشی آزق یوق. قیسی آتالار، بالالارنی سوت صفراتالمه‌ی حه‌یه‌لگه‌ن بوتقا، ایت اكمه‌ك هم باشقه نرسه‌لر بیره‌لر، موندی بالالارنك سؤیه‌كلری بیت آورو هم بیت ضعیف بولوب قالالر. شوندی یارامه‌غان آزقلار بیرو آرقاسنده بالالارنك سؤیه‌كلری یومشاق هم ضعیف بولوب قالا. آرقا سؤیه‌كلری قیشایا، آیاق سؤیه‌كلری گه‌وده‌نی كوتره‌وب طورا آلماغانغه، بالطردن كه‌كره‌یه‌لر. كوب وقت، شوندی بالالار كه‌كری آیاقلی، یا ایسه بوكری بولوب قالالار. قیسی حالده، بوندی بالالارنك ئوزلری‌ده‌ن قوروجلی بیره‌ن ئچ كیبنو آورووی حاصل بولادر.

بو آورودن هر يل ئولگان بالالارنڭ ايسەبى حسبى يوقلە آرقا سۆيەكلرى (دالداقلار) بر برسينە بيك طعز قوشلماغانلار. بو، بر نەفەن، ـزنڭ ئوچون حايلى؛ چونكە شولاى بولو آرقاسندە بر تلەگان وقتدە گەودەبزنى بۆگە هم ئەيلەندرە آلابز.

آننڭ ايكنچى اوكابسز باغىدە بار: بزنڭ آرابزدن كوبلربز صنفدە اوطرغاندە فيشق، چالش اوطرابز: مۆنە بو بيك ناچار عادت. اگر سز صنفدەدە هم قايدەغنە بولسەدە طورى اوطرغە ئويرەنمەسەگز، سزنڭ بر سنگز ايكنچيسينە توبەن بولور. يا ايسە آرقا سۆيەگگز بوگلور، سز ـەكرى، بوكرى كشى بولوب قالورسز. بولاى قالونڭ يەمسزلگنى كيرو ئوسنيە، ايسەنلككەدە زور ضررى بار. بوكرى كشينڭ قابورغالارى ئوبكەنى قسلاردە طن آلورغە قيين بولا.

شونڭ آرقاسندە ئوبكەنڭ آوروب كيتو احتمالى بار. ئوبكە آوروى ايك قورقنچلى آورولار حاصل بولادر.

يورنى نيچك تيرسلەيلر.

ئوسمكر آزقنى بيردن‌دە، هوادن‌دە آلاسى سز بەسر. هوا ئوسمككگە آرو بيرو بەن آرقلامى: هوا اوبيك كوب، هم جبل بلەن همان آشانوب طورا. بيو ئوسملككە اوريك طۆزن بيرو بلەن آرقلى. شونڭ ئوچون بيرنى تيرسلەب آنڭ ئوسملككە بيرگان طۆزن كيرى قايتاورغە كيرەك بولا. برسكلرونڭ ئوسملك آشامانى‌دە بلەسز. ئوسملك آشاغان نەكلك ئوسمكدن آلغان آرغيڭ بعضسن جعاروب تاشلى. اول تاشلاندقلار تيرسلككە جيلا. برسكنك آستينە توشەلگان صالامدن، ترلكنك آرقدروب تاشلاغان نيرەك هم بووشلكلرى برگە قاتناشوب، نيرس ئويۆمى جيلا. بيرگە ـ ـغورعە ديگان تيرسنڭ اچندە ترككنڭ نيزەك هم بووشلگى بردە ئەرەم اسلمى صافلانورعە تيبش. تيرسنى ئويوملگە ئويوب چرتورگە كيرەك. چرگان تيرس

اچقلداب، مایلانغان کبك یالتراب طورسون. تیرس آراسدەعی صالاملار سەنەك بلەن کونەرگانده ئوزلورلك هم آفسو قارا توسده بولسون. ترلکنك یووشلگی جیتکه آعوب کیتمەسون أوجون آبزارنی تیگز اینەرگه تییش. اگر تیرسنك یووشی بر باقعه آعوب کیته فالسه، اول یووشلك آعوب توشکان اورن باجشی ایدەن بەن توشەلگان، یانلاری‌ده تاقتا بەن نادافلانعان بولورعه تییش. شول بیرگه جیلعان تیرسی توتون یووشکلری بەن برگه آلوب باصوعه اینەرگه ممکن بولسون.

اگر ترلکنك یووشکلری بیرگه آعوب سکشکان بولسه، آنی بیری بلەن آلوب ایگن باصووینه اینەرگه کیرەك. بر دیسەتینه بیرگه ٢٥٠٠ پوددەجه تیرس کیرەك بولا. اگر باصو یراق بولوب تیرسنی آنده تاشو بیك مشقتی کورلسه، اول جاعنده تیرسنی یاندروب بیرگه آلك کول سیەرگه یاری. ٢٥٠٠ پود تیرس اوریننه ٥٠ پود کول بیته. لکن کول یاغمر بەن جووالماعان هم بیرنك ئوستینه تیگز سیلگان بولورعه تییش. بو زمانده تیرسدن باشقا، تورلی تورلی مدەلر بەن‌ده بیرلرنی توزەتەلر. اکن آندی مادەلر آفچەی بولا هم باجشی‌اوق قیمت توشه. بیر آز، حلق کوب بولعان اوربلارده ایگنلکنی تیرسەو کوبدندن بیرلی مقبول بولغان بر اشدر. بیر: «میکا نیچه یوك تیرس ایلتسەك؟ میدن شول حەتلی ایگن آلوب قایتورسك» دیب هم تیرس: «مینی بیرگه ایلتسەك حوش، اندرك عیج بولماس بوش» دیب ئەیتەلر ایمش.

ئوگی قز.

ئلك زمانده ایری — خاتونی ایکی کشی طورعانلار. آلارنك برگنه قزلاری‌ده بولعان. بر کونی مونك آناسی بیك نق آوروب کیتکان عم قزن جاقروب شولای دیگان: «قزم! مەن سیکا بر صبیر قالدرام، نی ترەگت بولسەده شول صبیرنك قولاعینه ئەیت؛ — ترەگانك آلدکا کیلور. بو صبیر ئوسه، أچەگیسن بیرگه کومەرسك؛» دیگان. شوندن صوڭ بو خاتون ئولگان. بو کشی یەش خاتون آلعان. اول یەش خاتونك‌ده آرتندن بر قزی ایەروب کیلگان: یەش خاتون بیك یاوز بولوب، ئوگی قزن بیك

قاغا ایکان، اول آگا ئەل نیندی چبتن أشلر قوث ایکان کیبوب، قورقوب بتسن دیب آشارینەدە بیرمی ایکان. ئوگی قز هر کوننی اشلەب آرعاچ، صبیری قاتینە بارا ایکان‌دە صول قولاغینە ئەیتە ایکان. شوب حالدە آنك آندینە ئەلله نیندی تەملی، تەملی آشلار کیل ایکان. بو قز هر کونی طویغچی، آشاب کوندن کون تازارا، کوندن کون ماتورلانا ایکان. شوڭ جون ئوگی آناسی بوندن بیث کونلەشوب، بیك آجووی کله ایکان. مەسی کزیسی ئوگی آنا ئوگی قزینڭ ئوز آناسدن قالغان دعای صبیری بولغن بلگان‌دە. بو صبیرنی صویدرورغا بر حیلە ئزی باشلاعن. اول صبیرنی صویدرو اویو بلەن ایرینە: مینم آدروویمە چدار حالم یوق ایمچی سوعه درر ایسم. دیگان. ایری: «بارار، بار!» دیب، آنی، بیمەگان. خاتون ایمچیگە بارغان بولوب بر باو باشینە بارغب تیك اوتروب قایتقان. ئاتونی و ئتفاح: «ایمچی خاتون نیندی دارو ئەیتدی؟» دیب سوراعن. خاطنی: «ای قارت! اول بیك جبتر نەرسە ئەیدەله!» دیگان. ایری: «صوك نی ئەیتە، ئەیت!» دیگان خاتون: «مەنە شوشی صبیرنی صویوب آنی اشارغە قوشا!» دیگان. ایری آگر: «داری اشدی، بسە بار بولماسە، صویمی حلك بولماس شوبا» دیگان‌دە صبیرنی صویمقچی بولغانلار. ئوگی قز آتاسینە: «ئەتکەم! زسر صویماسەگز!» دیب یوارا باشلاعن. آنك سوزینە قارامی صبیرنی صویغالار. قز: «اسدی صبیرنی صویدکز. سیز بو ئچەگیلرن گنە ئوزیمە بیرگز!» دیگان «ئچەگی...» دیب آك صبیرنك ئچەگیلرن بیرگەن. قز آلاوبی ئوی آرتینە کومگان‌دە بونیەن ...دن طورسا، بی کوزی ... کورس. ئوی آرتی ... بیسی باقچاسی بولغن. بو قز باقچە ...، آغچلار ...ب آلهلار. آنك اوزینە ئورلری کرکە طوزالار ایکان. بوی کورب ئوگی آنا بەلەن قزی بیك کونلەشکەنلردە: «ایچماسە، آلما آشیق» دیب ... ایکان، بر آلمادا ئوره آلماعانلار. بولار قوللارن صوزغب بر آلما هواغا کوتەرلە ایکان. ئوگی قز ئوزمەکچی بوسە، ئورری آنك قولینە کروب طورالار ایکان. ئوگی آنك موگار بث آجووی کیلوب، آشارغە بیرمەوگنە تۆگل، ئوستینە کییگان کیبملرن‌دە صالدروب آلوب، ئوبندن قووالاب چقارغان.

برکونی بولاینگ باقچسی بەدن پادشاه اوغلی اوزوب بارا ایکن. اوب بو باقچەنڭ مەوەلەرینه مرغوب أجبه ککرگەن‌دە ئوزیبه آلما ئوزوب بیرورگه قوشقان. ئوگی آنا پادشاه اوغلی یانسه ئوز قزن چقارغان. بو قز، بی‌حافلی طرشسه‌ده برگنه آلماده ئوره آلماغان: اوب ئورلگان صاین، آلمەلار بوغاری کوتەریەلر ایکن. آندن صولڭ آناسی حقوب ئوزەرگه طرشوب قاراغان: اولده بولدرا آلماغان. ایرکسز ئوگی قزنی چقرغانلار، ئوگی قز پادشاه اوغلیا آلمەلار ئوزوب بیرگان. بوقز پادشاه اوغلیا بیك ازحشاب، اول آنی اوزینه آلماقچی بولغان. ئوگی آنا: «ئەیدە، کیتسن، کیتسن! کوز آلدیمزدن یوغالور، ایچماسه، باقچاسی بزگه قالور» دیگان. پادشاه اوغلی ئوگی قزنی آلورغه بیك ماتور آربا یبەرگان. قزغه یاخشی کییملر کییرتوب شوب آرباده آلوب کیتکانلر. مونه بی کوزلری بەن کورسنلر، باقچەده قریك آرسلن قالمی اییەروب بارا ایکن. شولای ایتوب ئوگی آنا باقحاسرده قالغان. ئوگی قز پادشاه اوغلیده بیك ماتور عمر ایتکان. ئەی‌ده بولسه، برگه طورالار، دی. بیکچەنتەی اوغلی.

موڭلی کوز.

أمید بتکان، کوکلسزلك چولغاب آلغان،
آور صولی هر نەرسه، هم اویغه قالغان،
یەشل آغاچ یافراق توگه یەش اورنینه،
زارلانادر کوزگی یاڭغر ایرته قاردن.

* * *

یەش بالادن آیرلغان بر آنا کبك،
بەخیلشه بزنڭ بلەن نورلی جەی‌دە،
کوچوب کیته صییرچق هم کییك قازلار:
سوز بیرشوب، کیلور بز دیب طاغن مای‌دە.

* * *

قایعی بلەن صوزلوب کیتکان کوزگی یول‌دە،
جەی کیتونی یاراتمیدر آخری اول‌دە؛
تیامرگان کوز بلەن قاراب زارلانادر:
هر نەرسەنی طونوب قارار بولساڭ قولغه.

کیندر هم جیتن.

١. کیندرنی بیك آشلی یاڭا ییرگه چه‌چه‌لر، اول ییرنی بیك تالۆمی. کیندر کشیدن بیبك بولوب ئوسه هم بیك طغزده بولا. ایگنلر ئولگرگان وقتده ئوسوب اوطرغان کیندرنی کورو کشمگه بیك کوڭللی بولا، اول ئوزمن بز نورلی ایس حغاروب، آکڤوب اوطرا. کیندرنی ئوسکانده کورمه‌گان کشیگه آنك اورلغن کوررگه طوری کیله: کیندر اورلغی بله‌ن جیسکه‌گی قوشلارنی تربیه ایته‌لر. کیندرنیڭ مایی‌ده بولا، آنی هر تورلی آشلارغه قاتشدرالار.

٢. کیندر ئوسکانده ایکی تورلی بولا: بر تورلیسی قاراصو ایکنچی تورلیسی آقسل بولا. قاراصو بولوب ئوسکانینه کیندر، آقسل بولوب ئوسکانینه باسا دیلر. باسانك باشنده اورلق بیتشمی، تیك آنك چه‌چه‌گینه بولا.

بشی کیندرنیڭ آراسندن جوبوب، تونوب آلالار. بولقدن آنك چه‌چه‌ك کرنه‌گی سرکه‌لر ئوسوب اوطرمقده بولغن کیندرنیڭ باشلارینه همن اوچوب توشوب طورا: باسانك چه‌چه‌گی کیندر باشی ئوسینه یوری قغالار. ... چه‌چه‌گینك سرکه‌سی توشسه، کیندر شه‌بوڭ اورلمایا.

٣. کیندرنڭ ساباغن سوس آلالار. سوسدن جپ هم ...لار بصالا. قادریکمرده کیندردن یاخشی پلاتنالار اشلینه. شول اوق کیندردن کولمك اشتان، قاپچق، طورپشا هم باشقه نه‌رسه‌لرده اشلینه.

جیتن کیندردن واق بولا. جیتن کیندر کمك «سوس» ده بیره، آنی اورچی ئوجونگه‌ده چه‌چه‌لر، جیتن اورلغی قیمت بولوب آنی ایکگکان کشیلر کوب آقچه تابالار. کیندر هم جیتن آز بیردن کوب تابش بیرگانگه، قیشی گوبیرنالارده موژیقلار توتوبه‌ی شولارغه بیره‌لر: کاستراما هم

یرسلار گوبیرنالارنده کیندر هم حیتن نیك کوب ایگلوب فابریکلرگه‌ده اوزانلا.

ئولچەو، پلان، خریطه.

بر کتابنی صوف تاقتاسی ئوستیه قویبق‌ده، آنك تیرەلریه بیگز نوکمه آق ... بسلەن صزوب چعیق: شوندن صوڭ کتابنی تاقتا ئوستندن آلیق. تاقته ئوستنده کتاب زدرلغنده دورت پوحه‌قلی بر صزق قالعانن کوررنز. مونه شول صزق کتابنڭ پلانی بولادر. بز، بو پلانعه قاراب، کتابنڭ دورت پوچماقلی بولوون بلەبز.

شو اوق یول بلەن قارا صاوت، دفتر، قلم صاونی کبك نەرسەلرنڭ پلانلارن آلوب بولا. بولار کچکنه نەرسەلر. آلارنی کاغز ئوستیه‌ده، تاقتەده صزوب هم کونه‌روب قویوب بولا. لکن میچ، مکتب کبك نەرسەلر بار. آلارنی تاقتا ئوستیه کوتەروب قویوب‌ده بولمیدر؛ ئوزلرنی روحی پلانلارن بر تاقتا کاغزگه صیدروب‌ده بولمیدر. مونداي وقتلارده نی اشلیرگه؟

بندی وقتلارده مونه نی اشلیلر: پلانعه آلنا طورعان نەرسەنڭ بویی‌ده، آرقیسی‌ده بر ئولوك حامادە کیمتەلر. مثلا بز بویی اون آرشین، آرقیسی ۷ آرشین بولغان مکتبنڭ پلانن توشرمکچی بولاسز. بیلگیلی، مکتب پلانی ئوزی بتن توشروب بولمی. سوكر کوره بوش، آرقلیسی ۱۶ فات کچرەیتوب توشررز. یعنی بوین ۱۰ آرشین اوربنه، پلانعه اون ویرشوك. آرقیسی ۷ آرشین اورنیه ۷ ویرشوك ایتوب صزادز. شولای ایتوب مکتبنڭ ۱۶ فات کچرەیتلگان پلانی چقا. بو پلاننی قاراغان کشی مکتبنڭ زورلعن یخشیلاب بلسون ئوچون، آنك آستینه ویرشوك ئولچەوی صزوب، پلانده هر ویرشوكنڭ بر آرشین حسبینه آلنعان یازوب قویامز. مونه زور ئولچەو اوربنه آلنعان شونی کچکنه ئولچەوگه «مقیاس» یایسه «ماسشتاب» دیب ئەیتەلر.

اگرده پلانعه توشەله طورعان نەرسه ناعایت زوررا‌ق بولسه، اول وقت، ناعایت کچکنه‌رەك مقیاس آلورعه طوری کیلە. مثلا، بز بویی ۲۴ آرشین، آرقیسی ۱۲ آرشین بولعان بر ئوینڭ پلانن آلمقچی بولابز. اگرده پلانی

اون آلنی قنعه کچرەیتوب یاساماسەق، یعنی ویرشوکی آرشین اوریسەعه آلسەق، بزنڭ بلانز بر تناق کاعزعەعه صیماس ایدی. شوڭار کوره بر مۇیدی وقتلاردە بر ویرشوکنی بر سەژین اوریبه آلانز. مکتبنڭ اوزونلغی ۲٤ آرشین یعنی ۸ ساژین ایکان، پلانده آنی ۸ ویرشوك ایتوب توشرەمز، مکتبنڭ آرقلیسی ۱۲ آرشین، یعنی دورت ساژین ایکان، پلانعه دورت ویرشوك ایتوت توشرەمز. پلان آستیه قویلعان مقیاس‌دن پلاننڭ ٤۸ قات کچرەیتلوب یاسلعانی بلنەدر.

شولای‌اوق، بر آولنڭ، بر شەھرنڭدە پلانن آلوب بولا. تیك اون وقتده «مقیاس»نی تعی‌ده کچکەرەك ایتوب آلورعه کیرەك بولا.

بوتون یەرنڭ، یاخود یەرنڭ زور اوق ئلوشینڭ رەوشن، آنده بولعان تیگزلك، طوعلارنی هم صولارنی‌ده کاعزگه تشروب بولا. ئەنه شوندی کاعزگه «خریطه» دیلر. خریطەدە آرتق کچکنه ایتوب آلنعانعه. آنده ئوبلر، اوراملارعه نوگل، تکه آولاردە توشرلمی: زور شهرلرده نقطه بەنگه کورسەتەلر صولارنڭ‌ده ایڭ زورلاری‌عنه، بر صزق رەوشندە گنه کورسەتەلر.

قشنی کوتو.

قویاش یوق کون، هوا یەمسز،
تیرەکلر شاولی یفراقسز،
قر، اورمان، تاو، صولار جانسز،
کوڭلسز نیندی یچراق کوز.

***

صووق یاقدن کیله یەمسز
بولوطلار؛ قار جیلی ئوردی،
کیلوب‌ده یتدی یاودی قار
لکن یاوعان صاین ئرئدی.

***

قازان خانلغی.

«آلتون اوردا»ده طنچسزلقلر حکم سورگان وقتده، بلغار ایلنده‌ده یونلی اداره یوق ایدی. طنچلق سویوچی بلغارلرغه روس کنه‌زلری هم تاتار باولاری برطوقتامی هجوم قیلوب طورالر، آلارنك بارته‌رسه‌لرن تالاب، تالاب کیته‌لر ایدی. بولارغنه بیتمه‌گان، ۱۳۹۵ نچی یللرده مسلمانلارنی قروب، بوتون مسلمان خانلقلرن توزبنه بویصندروب یورگان آقصاق تیمرده بلغار شهرن یاکادن باش کوته‌رمه‌سلك ره‌وشده واتوب، صندروب کیتدی. ایکسز چیکسز تالاولاردن آروب تالوب بتکان بلغار تورکلرینك قالدقلری ایسکی پایتختلری بولغان «بلغار»دن یراق توگل بیرگه قازان قالاسی صالغانلار ایدی. ۱۳۹۹ نچی میلادده بر روس کنه‌زی هجوم قیلوب قازان قالاسن اشدن چغاروب تالاب، کیتکان. شوندن صوك بلغارلار ژولغادن آزغنه اچده قازان یلغه‌سینك تاماغینه، حاضرگی قازان قالاسن صالغانلار؛ بو یاکا شهرگه اورنلاشقاچده بلغارلار کورشیلری روسلرنك ایسکه‌رتمه‌سدن کیلوب باسولارندن قوتلا آلمادیلار. بلغار تورکلرینك طنچ طوراسیلاری هم بر طوقتامی، ایزوب، تالاب طورغان روس کنه‌زلرندن توچ آلاسیلاری بیك کیله ایدی، تیك توزلرینه غیرتلی خان بولونیغنه کوته‌لر ایدی.

نه‌ق شول چورلارده‌غنه ۱٤۳۷ نچی یلده سرای شهرنده بولغان بر کوکلسز واقعه قازانلیلرغه کوتمه‌گان بر فائده بولوب چقدی.. سرایده‌غی الوغ محمد خاننك انیسی کچی محمد سرای‌غه هجوم ایتوب آغاسن قووب یبه‌ردی هم خانلقنی توز قولینه آلدی. الوغ محمدخان توزینك عسکری بلن روس یرینه قاچوب کیتدی.

الوغ محمدخان.

الوغ محمدخان «آلتون اوردا»نك عقللی، تدبیرلی خانلرندن ایدی. کورشیلرینه‌ده آنك نفوذی بیك کوچلی ایدی روس کنه‌زلری، بیگره‌کده مسکه‌و کنه‌زلرندن واسیلی، واسیلی اوغلی آکا صیینوب طورغان ایدی.

الوغ محمدخان آلارغه یاخشی معامله‌ده بولمان ایدی. اورنسزغه آلارنی قصاغان، هروقت عدل‌لیکنی آلده طوتقان ایدی. انیسی قوت بله‌ن خانلقنی تارتوب آلغاچ، الوغ محمدخان روس ییرنده بر یاردمچیسز، بیك چیتن حالده قالدی. تختنده چاقده مه‌سکه‌وکنه‌زینه زور یاردملری تیسه‌ده، ئوزی کوڭلسز حالگه توشکاچ، آکاردن الوغ محمد خانغه یارده‌م بولمادی. الوغ محمدخان‌غه یارده‌م بیرو توگل، بر کون‌ده روس ییرنده طورمیچه کیته‌رگه کنه‌ز طرفندن امر بولدی. الوغ محمدخان ئوزی مه‌سکه‌و کنه‌زلگینه تعیین قیلغان واسیلی‌دن یالنوب، یالبارووب بر آز حال آلغانچه شول ییرده طوررغه صورادی، یامان اوی بله‌ن اش قیلماغانلقینه اشاندرو ئوچون ئوز اوغلی محمودنی امانت اینوب بیررگه‌ده راضی بولدی، لیکن مه‌سکه‌و کنه‌زی واسیلی یاقتی یوز کورسه‌تمه‌دی، بر کونده طورماسقه قوشوب، الوغ محمدخان‌ئوستینه عسکر یبه‌ردی.

الوغ محمدخان امیدن ئوزدی. بر یاردمچیسی ئیك بر الله ایکانن گنه آڭلادی. بار کیك عسکری بله‌ن روس عسکرینه قارشی صوغشورغه طوتندی. الوغ محمد خاننك چن اشانچلی عسکری ئوزندن کوب مرتبه‌لر آرتق بوله‌ان ٤۰مڭلی روس عسکرینه تاشلاندی. قچقروب، بوتون کوکلونی یا ڭمراتوب تکبیر ئه‌یتوب کیلگان تاتارلرنی کورگاچ، مه‌سکه‌و عسکری قورقوب قاچارغه طوتندی. الوغ محمدخان روسلرنی تمام جیکوب، ڤولغا بوینده‌غی، کورشی دشمانلرنك هجوملریدن یوده‌ب ئه‌لسره‌ب بتکان قازان شهرینه کیلدی. بو ییرده‌گی بلغارلار، تاتار هم چیت خلقلار، مه‌سکه‌و کنه‌زن جیکوب کیلگان الوغ محمدخاننی بیك خوشلاب قارشی‌آلدیلار. شولای اینوب بلغارلار بله‌ن تاتارلارنك قوشلووندن ایسکی « بلغار خانلغی » اورنینه « قازان خانلغی » میدانغه کیلدی (۱٤۳۹). بو خانلقنك پایتختی حاضرگی قازان شهری بولدی.

الوغ محمد خان قازانغه اورناشوب، یاڭا حکومتنك اشلرن ترتیبکه صالوغه، شول اوق یلنی، دشمانی مه‌سکه‌و کنه‌زی واسیلی‌گه صوغش آچدی. واسیلی مه‌سکه‌ودن قاچدی. الوغ محمدخان بو سفرنده مه‌سکه‌ونی آلا آلماسه‌ده، روس شهرلرندن کوب غنیمت ماللاری تییه‌ب قایتدی. ۱٤٤۵ نچی یلده ئوچنچی مرتبه ایکی اوغلی محمد بله‌ن یعقوب‌نی صوغشقه یبه‌ردی. بو

حوغشده‌نازان عسکری جیگوب، مه‌سکه‌و کنه‌زی‌هم ایکنچی واسیلی‌نی بوتون
باپارلاری‌بلن تولغه توشوردیلر، روس عسکری قرلوب، تارمار ایتلوب بندی.
شولای ایتوب الوغ محمدخان «قازان» خانلغینڭ کوچن روسلارغه کورسه‌تدی،
ایڭ زور کنه‌زلری بولغان واسیلی‌نی طوتقناقغه آلوب، بوتون کورشیلرینه
ئق قورقو صالدی. لیکن اول ئوزی توزوگان یاڭا خانلغنده اوزاق یه‌شی
آلمادی. ۷ گنه یل طوروب ئولدی. شولای بولسه‌ده آز عمر اچنده‌ده حیران
قالورلق کوب اش اشله‌دی.

آژداها.

آژداها.... آژداها....

اوخ.... نیندی قوت اوچقج نه‌رسه! مونڭ اسمنگنه ایشتو بلن مینم
قورقووم ئه‌للە نیچه قات آرتوب کیته. بو، مین اوبلی آلا طورغان نه‌رسه‌لرنڭ
ایڭ اوصللی، ایڭ یاوزی هم ایڭ قوط اوچقچی ایدی.

آڭاردن گل ئولم ایسیگنه کیلگان توسلی، کشی آنی کورسه، هیچ
بر نرسی قالا آلمیدر کبك، ئولم شولاردن بولور شیکللی طویلا، چندن،
آلماستی، صو آناسی واوپقدن بیگره‌ك، شوڭاردن قوطم اوچا ایدی.

ئوزن کورو توگل، آنڭ حقنده سویله‌نگان ئه‌کیه‌تلرنی طڭلاغان
چاقده کوز آلدمه ئه‌للە نیندی یاوز، قورقنچ مقتلار کیلوب، ته‌نلرم چمرداب
کیته، قایا بولسه‌ده صغنورغه براورن ازلی - باشلی ایدم. بو حقده آولمزنڭ
ته‌ملی و کیلشلی ایتوب ئه‌کیه‌ت سویله‌و بلن دانی چققان فخریڭ سویله‌گانلری،
ایڭ ئلاڭ ایشتووم بولغانغه، ئه‌لیده ایسمدن چقمیلار:

«تاولارده بوری طورغان طوز باشلی کچکنه جلانلار بارمی - ئه‌نه شولار
یوز یه‌شه‌سه، آژداهاغه ئه‌یله‌نه‌در، دی، شونڭ ئوچون آنی کورگان بر بیرده
ئوتره بارورغه کیره‌ك، دی. آنڭ ئوچون برده گناه بولمی، دی. اگر ایندی
آنی ئوتره‌سه‌لر، اول یوزگه بیته‌ده، دی، آژداها بولا، دی.

اول قامشلی هم کشی کره آلمی طورغان سازلقلارده بولا، دی. آنی
مینم بابام کورگان! بوبی اون بیش سازین، قالوتلغی آت چیکلی، دی.
شوندی باطر، دی: طنی بلن زور ئوگزلرنی براغدن صووروب آلادر، دی.

اول شول قامشده یانا بیره، دی. اگرده نیره بانمه زیانی بولماسه، یاتاده، یانا، دی. زبان ایته باشلاسه، ماللار، آدملر، حیوانلر آلسه، الله تعالی آنگا آچو اینوب بر فرشته ییبه‌ره‌ده، دی، اول آنی، بولوط بلن کیلوب، جبل‌داول بلن کوته‌روب کیته، دی. شوندن آلوب کیته، کیته، کیته ایکان‌ده،دی جیدی دیگگزنی، بیتمش دریانی چغوب، قاف تاولاربنه آلوب باروب، گل جلانلار، آژداهالارغه قاپناب، اژغرشوب یانا طورغان توبسز مه‌موجه‌گه تاشلیدر، دی. موندن کوته‌رگان چاقده آژدها قارشی طوررغه تلی ایکان،دی. فرشته آنی نیمر چلبولار بلن آوزلقلاغان بولغانغه، آی ـ وایینه قارامینچه تارتا بیره، آژداها نیره یاقده‌غی زور آغاچلارغه، تاشلارغه اورالا ایکان،دی. لکن فرشته آنی قالدرمی، شونلقدن قارت آغاچلار تامرلاری بلن ئوزلوب چقالار، طاشلار کوچه‌لر،دی.

اگرده آژداها نیره یاقمه زبان نیدرمه‌سه، مگگه‌چه یه‌شی ایکان‌ده،دی آندن آری «یوخا» چلانغه ئه‌یل‌نه ایکان،دی. یوخا بولغاچ، اول جن، په‌ری کبی نورلی صفتلرغه کره آلا ایمش،دی..... ئلگه‌ری بزنك آولده بر قارت بولغان: بر زمان شول قارت به‌شنای کونده اورماندن قاینوب کیله ایکان،دی. یولده‌به‌یه‌ش بر قز اوچراب: آبزقایم، مینیگنه آربا گا اوطرتسانا! دیب یالنا باشلاغان ایمش،دی. بابای قزغانوب اوطرتقان‌ده‌دی، مونا آنی غژنی باشلاغان، مانها صوغه توشکان،دی. بر آزدن صوك تگی قز طوگام، قوبنگا آلسانا، دیب ئه‌ینه‌در، دی. بابای آلغان. قز تاغی جلی باشلاب: آدزگا کرتسه‌نه‌ادی، باشلاغان: شول چاقده یامان ناوش ایله کوك کوکره‌ب. به‌شن‌به‌شنه‌ب‌ییبه‌رگان‌ده، دی، قزلی به‌شن‌آتوب‌شول بیرده یوق ایتکان،دی. تگی قارتنك آوزینه کرگان بولسه، آنی‌ده به‌شن صوققان بولور ایدی. دی. به‌شن اول مؤمن آدمگه تیمیدر، دی. تبك شوندی جن، ابلیسنی آتام، دیب یا گلشقنه ئل‌گه‌در،دی.....»

آلباستی.

I

نه‌ق سحر وقتی، یاتام آوناب ئوییده،

نچقروب یاسین (یس) اوقی ئه‌نکه‌ی کوبگه:

ئه‌نکه‌ی ئیلوب شرت‌ده شرت طوقماچ کیبسه،
زوو آپا تیرلەب، پشوب قویماق ایزه.
چوماغانمن تانلی بوقوغه ئوزم،
هم اوباو توگل یومۇق ایکی کوزم.
شاو ـ شوەز آفرنغنه اشلی ئه‌نی،
شوندی اوق آفرن ابتوب ئه‌تکه‌ی کوبلی.

II

شول آراده کردی «برسی» شلط ابتوب،
کوکلمه قورقو صوغلدی قلت ابتوب.
اول توگل: طن بته. قسا صولش،
نچقرا آلمیم، قچقررغه یوق تاوش.
هیچ قیملداب بولمی آور بار سویه‌ك،
گویه ئوستمه قویلغان بوك تیبه‌ب!
بو آور یوکدن قوتلمامنی دیبوب،
باشلادم «ئه‌لحه‌م» اوقورغه حال جیبوب

III

کوب اوقی طورغاج کوچم قایتدی کیری،
ته‌نلرم صو، بار تامر تالغان ایدی.
حبکل‌یوب کیتدم، هم ابرکن صولادم،
بر جلی نه‌رسه‌گه؛ تیدی قوللارم.
کم بوه‌دیب قسبم، تله‌دم بلمه‌گه،
بار ایدی کوبلی هوس جن کورمه‌گه،
هم قیناغه؛ یومدم ایبله‌ب یودرغم،
صول قولم له‌کدردی نقلاب تویرغن...

IV

تیزگنه سیکروب اوطردم کوز آچوب،
نی کوریم؛ شایان په‌ری کیتکان قاچوب؛

جیلپسی شه‌بلککه ایس کیندی مینم:
آلداب اول بیرگان میکَا تیك ـ طون جیکَن.

ن. ح.

سَحَر.

ایزگی سَحَر، ته‌ملی سَحَر!
آی نوری! دنیـا طولی،
نچقرا کبرلوب ئه‌نه‌جلر،
اویغانـا الله قـولی.

* * *

کچکنه ئویده آلنعان،
اوط، اوچاق گورله‌ب یانا،
اویغانـا اوغلن آناسـی،
تیك ئوزی بیك قزغانا.

* * *

«طور بالام طور، آتماسن تاڭ،
کیلدی «طور، طور» دن خبر،
نیندی یه‌ملی طشده دنیا!
بیتـدی آق، ایزگی سَحَر

بزنڭ آولده ترکلك نیچك یاخشیلاندی.

۳۰ ـ ٤۰ یللار بورن بزنڭ آول خلقی تمام فقیرله‌نوب یتکان ایدی. چه‌چه‌رگه بیر آز، باری‌ده ایسکروب آرقلاب بتکان، نی حه‌تلی طرشوب چه‌چکان کشی‌ده اذرلقنڭ ایکی ـ ئوچ ئولوشندن آرتق ایگن آلا آلمی ایدی. خلقده هنر یوق، بلم یوق؛ کوب کشینڭ ایگنی یارتی تشقه‌ده بیتمی ایدی. بارلی ـ یوقلی ایگننی آشارغه‌ده کیره‌ك، شوندن قازنا سالورغه‌ده، کیینرگه‌ده کیره‌ك، قای بر کشیگه طوی ایته‌رگه‌ده کیره‌ك ایدی. شوندن صوڭ یه‌شلر

چینکه کیتوب اشلی باشلادیلار. عمری بوینچه آولدن چقماغان کشی کوکلسزلەنوب، ایزەب، امید ئوزوب طورغانده، چیتدن فایتقان یگتلر کوکللی، بیتز، امید بلەن طولی بولوب قاینا باشلادیلار. شوندی یگتلردن برسی آولغه تیمرسابان کیتردی. بیرن بیك یاخشی اشلەب، ایگندن باشقه، جینن اورلغیده چەچدی. جینن آكارغه بیك شەب فائده بیردی. شوندن صوك یەشلر برسندن برسی کورمکچی تیمرسابانلار، باشقه تورلی ایگن قوراللاری هم تورلی ـ تورلی فائدەلی اورلقلار کیتره باشلادیلار. قارتلار یەشلرگه آچولانالار، آولغه شیطان اشلری کیترەلر، دیب سویلەنەلر ایدی. لکن یەشلر همان اوز اشلرنده؛ آلار چیندندە آنچه کیترەلر، آولدەدە فائدەلی اشلر تابوب اشلیلر ایدی. بزده ئلك بیرنی تیرسلەوده یوق ایدی. تیرسلرنی آول یانینه چغاروب یاندرالار، یاکی آولنی ساستوب شونده یاتقرالار ایدی. بیر اشی یلدن یل آلغه کیته بارا، آولنك بیری بیتمەسە، یاقنده بولغان بوش بیرلرنی آریندلغه آلا ایدیلر. هم بر فرقه خلق یاكا اوبشیبستو ابولوب باشقه آرقلی بر کبسەك اوچاستقاده آلدیلار. آولده تیمرچی، بالنا اوسناسی، تگوچی، بویاوچیلارده بولدی. حاضرده آولبزده رەتی بلەن یاکا یورطلار نزلوب طورا. بەیرەملرده مونه دیگان ایتوب کیینشەلر. شولای ایتوب یەشلرنك دنیاده طوررغه تلەولری آلارنك بیردن کوب تابش کوررگه طرشولاری بوتون اشلرنی آلغه بیبەردی، هم خلق بایوغاچ یاخشی مکتبلرده تربیه ایته باشلادیلار. حاضرده آولبزده ایکی بیرده ایر بالالار مکتبی، بر بیرده قز بالالار مکتبی بار. آنده اوقو، یازو هم دین ئویرەنودن باشقه دنیاده طوررغەده ئویرەتەلر.

ایوان غروزنی.

٤ نچی ایوان آناسندن ئوچ یەشلك بالا هم آتاسندنده بیك یەش بولوب قالدی، شونك ئوچونده روسیه پادشالغن اداره قیلو بابارلار قولینه کردی: بابارلار پادشانك یەشلگندەن فائدەلانوب، ئوز تلەگانلرنچه اش قیلدیلار: مملکتنك آقچەسون کوبرەك تالاب قالورغه طرشدیلار. خلق آراسنده طنچلق صاقلاو، طوغری حکم یورتو حقنده اویلاب ده قارامادیلار، تیك

ئوزلرینك قومسزلقلارنفنه آلده طوتدیلر. پادشا بولاچق ایوان نی یاخشیلاب تربیه قیلمادیلر هم آنی احترام‌ده ایتمه‌دیلر، کوب وقت آنگا ناچار معامل‌ده‌ده بولدیلر. شولای ایتوب ایوان اوصال، خلقسز بالا بولوب ئوسدی. ۱۲ یه‌شلرینه یتکانده تورلی حیوانلرنی جزالاودن قزق، زوق تابا باشلادی. ئوز کیفی اوچون حیوانلارنی یوغاری اورنلاردن یرگه تاشلی ایدی. بر آز ئوسوب بگت بولا باشلاغاچ، ایپده‌شلری بلن آتقه آتلانوب اورام‌لرده بازارلارده کشیلرنی تابتاتوب یوری، عدابلانوچیلرنی تابتالوچیلرنی کوروب کولوب، راحتلنوب طورا ایدی. ۱۷ یاشینه یتکاچ ایوان چار بولدی. آنگار قدر بولغان روس پادشالاری کنه‌ز اسمی بلنگنه یوریلر ایدی. ایوان چار بولغاچ‌ده ئوزگارمه‌دی، همان کیف-صفا قیلوونده دوام ایتدی. بایارلار، نوره‌لر بوتون بیرده‌خلقنی تالاولارنده بولدیلار. مملکتده طوغری حکمنك ئزی‌ده یوق ایدی. حاکملر آقچه، بولك بیرگان کشیلرنی قوتقارالار، آلای ایتمه‌گانلرنی، گناهسز بولسه‌لارد، جزاغه حکم ایته‌لر ایدی؛ شونسی آورلقلارغه چدی آلمیچه خلقده طنچسزلق، فتنه‌ده قوزغالا باشلاغان ایدی. شوندن ایوان پادشاده مملکتده‌گی خلق فائده‌سینه تورلی چاره‌لار تابارغه طوتندی.

ایوان‌نك طبیعتی آلماشوچان ایدی. اول بر وقت ئوزینك تیره‌سنده‌گی کیکه‌شچی بایارلارنی دشمان کوره هم آلاردن شیکلنه باشلادی. هیچ بر عیبسز نیسز اوزینك آچووی کیلگانی بر آصدردی، کیسدردی هم چیت ایللرگه قودی، تورمه‌لرگه یابدردی. شولای ایته، اینه کشیلرنی جزالاو آنگار بر عادت بولوب کیتدی.

اول اوزینك سرایده طوروب، میدانده، اورام‌لرده بهره‌م ایتوب یورگان خلقنك ئوستلرینه آچ آیولار چغاروب ییه‌ره هم یرتقچلارنك آقرتوب، باقرتوب کشیلرنی تالاولارینه کیفلنوب طورا ایدی. بر وقت آچووی کیلوب ئوزینك طوغان اوغلنی‌ده سونگیلی تایاغی بلن چه‌نچوب ئوتردی. شوندی اوصال، رحیمسز بولغانلغی ئوچون آنگار «غروزنی» دیگانلر.

ایوان غروزنی روسیه یرن بیك نق کیکه‌یتدی. بر نیچه‌لهب تاتار خانلارن بتروب، روسیه قولینه کرتدی. اول قزان خانلغن، آندن صونك آسترخان خانلغن صوغشوب آلدی.

سوٴیم بیکه.

آلتون اوردانك باشینه بیتکان تخت غوغالاری، قازانغه‌ده کیلوب کردی. قازان‌نك قایسی خانلاری «ایل» ئوچون طرشسه‌لارده، بار کوچلری بلن مملکتنی چیت کورشی دشمانلاردن صاقلارغه تلسه‌لرده، آلارنك آرالارنده تیك اوز فائده‌سی‌غنه کوره‌نکانلری‌ده آز بولمادی. بولار ئوزلری خان بولو ئوچون، خلق راضی بولماسه، مه‌سکه‌و کنه‌زلرینك یارده‌مینه صغنوب، آلاردن کوچ آلوب، باشقه‌لارغه صوغش آچالار ایدی. شولای ایتوب ئوز آرا تالاشا، صوغشا طورغاچ، قازان خانلغینك تمام کوچی بتدی. سوٴیم بیکه قازان خانلغینك ایك طنچسز وقتینه طوغری کیلدی. اول نوغای میرزالارندن یوسف دیگان بیك عقللی، اشلکلی کشینك قزی ایدی. قازان‌نك ١٧ یه‌شلك خانی بولغان جان علی هایبده مانور، کورکام بولغان سوٴیم بیکه‌گه ئویله‌ندی سوٴیم بیکه شوندی گوزه‌للك ئوستینه بیك عقللی، تدبیرلی‌ده ایدی. بو وقتده قازان خانلاری مه‌سکه‌و کنه‌زینك کیکه‌شندن باشقه ئوزلرندن گنه اش قیلا آلمیلار ایدی. جان علی خان مه‌سکه‌و کنه‌زینك هر بر ئه‌یتکان بویرغینه بویصنوب طوردی. شونك ئوچون آنی خلق‌ده هم ئوز ایلی سویگان خاتونی سوٴیم بیکه‌ده یاراتمادی. خلقده‌ده جان علی‌گه محبت تمام بتکان. شوندن صوك قریم ایلنده‌گی صفا گره‌ی خاننی چاقررغه اویلادی. صفا گره‌ی خان ئلك قازان‌ده خان بولوب، ایل ئوچون زورغنه فائده‌لی اشلر اشلگان ایدی. تیك جان علی‌دن ئلکنه قازاندن ییبه‌رلگان ایدی. اول آراده جان علی یوق ایتلدی. آنك اورنینه صفا گره‌ی خان ایکنچی مرتبه چاقرلدی هم جان علی خان‌دن یه‌شلی طول قالغان سوٴیم بیکه‌گه نکاحلاندی. صفا گره‌ی خان عقللی، اشلکلی هم ئوزی مه‌سکه‌ونی دشمان کوروچی بولغانلقدن، سوٴیم بیکه‌ده آنی بیك خوشلاب قارشی آلدی.

صفا گره‌ی بر آز طوروغه تاغن‌ده طنچسزلق باشلاندی. قازان الوغلاری مه‌سکه‌و کنه‌زندن اوتنوب باشقه خان صورادیلار. اول تاغن قازاندن قاچدی، کوب‌ده ئوتمه‌دی، قازان خلقی، ایندی ئوچنچی مرتبه‌گه صفا گره‌ی خاننی چاقردی بو بولی صفا گره‌ی خان ١٤ یل خانلق سوردی. هم قازان خانلغن یاخشیغنه بولغه قویوب، ایل اشلرن - ره‌تکه صالدی.

صفا گرەی ئولگاندە (١٥٤٩) آنڭ ایکی یەشلك اوغلی ئوتەمش بلەن خاتونی سویم بیکە قالدی. ئوتەمش بەش بولغانلقدن، ایل اشلرن طۆل خاتون سویم بیکە قاری باشلادی. شولای بولسەدە، قازان الوغلاری آراسندە باش ـ باشداقلق، ئوز آرا تالاش ـ تارتش آرتقاندن آرتا باردی. ئوز فائدەلارن کوردە طوتوب، ایل اشی کوڭللرینەدە کرمەدی مەسکەو کنەزلرینە صاتلوب ئوز طوغانلاری بولغان قازان خلقینە ضرر ایتوچیلر هم مەسکەو کنەزلر بلەن عسکرلرینە باش بولوب، قازان ئوستینە کیلوچی تاتار خانلاری، میرزالاری کوبەیگاندن کوبەیە باردی.

قازان تاتارلارینڭ ئوز-آرا ئوزلکسز تارتشولاری مملکتنی هلاک ایتکە کیتروب ترەدی. نیچە مرتبەلر صوغشوب، قازان تاتارلارندن جیڭلوب قایتقان روسلار، قازان خانلقن بتروب، ئوزلرینە بویصندررغە طرشالار ایدی. سویم بیکە زمانەسندەغی صوڭغی باش ـ باشداقلق آلارنڭ تلەکلرینە ایرشورگە بیك قول بولوب توشدی.

مەسکەو کنەزی ٤نچی ایۋان عسکر جیبوب قازاننی آلورغە کیتدی (١٥٥٠). آنڭ باش کیڭەشچیلرندن نیچە مرتبەلر قازاندە خان بولوب کیتکان، یا ایسە خلق طرفندن قوولغان شاه علی خان هم آنڭ میرزالاری بار ایدی. بو سفرندە ایۋان قازاننی آلا آلمادی. چونکە قازان تاتارلاری ایس کیتکچ باطرچلق بلەن صوغشدیلار. سویم بیکە ئوزی کریپوست باشینە منوب، آندە یوگروب، موندە یوگروب تاتارلارنی صوغشقە ئوندەب یوردی هم ئوزی صوغشنڭ اچندە بولدی. ایۋان مەسکەوگە قایتوب اوزاق طورمادی، تاغن دە عسکرلرن قازاننی آلورغە یبەردی. قازان خلقی ایۋان بلەن کیلشورگە صورادیلار. ایۋان بیك آور شرطلار بلەن کیلشدی. سویم بیکەنی هم آنڭ اوغلی ئوتەمشنی ئوزینە بیررگە صورادی. قازان خلقی سویم بیکەنی بیررگە راضی بولدی. سویم بیکە ئوزینڭ خانبیکە بولوب یەشەگان، جای، یورەگیدن آرتق کورگان «قازان»دن روس قولینە، قوللقە کرەچگن سیزوب بیك قایغردی، بیك جلادی. سویم بیکە، ایۋاننڭ ایلچیلری آلوب کیتەر آلدندن، خان مسجدینە کروب نماز اوقودی هم سویکلی ایری صفا گرەی خاننڭ قبرینە باروب شول سوزلرنی ئەیتوب قان یەش آغزدی: «ئەی پادشاهم،

کورەسڭمی؟ سینڭ سۈیکلی خاتونڭ بلەن خان بالاڭنی دشمانلارڭ طۇتقۇن ایتوب آلۇب کیتەلر. نیك سین بزنی بیر ئوستندە قالدروب کیتدڭ؟ بزنی مەسکەو پادشاهسینە طوتوب بیردیلر. مینم آلار بلەن صوغشورغە کۆچم دە. یاردەمچم دە قالمادی.

پادشاهم! آچ قبرڭنی، اول ایکمزگەدە اورن بولسۇن. بەش خاتونڭنی ئوز یانیڭە آل! قایغمنی کمگە بوشانیم صوڭ؟ - بالام یەش، ئەتکەم براقدە!... قازان خلقی میڭا قارشی آنطلارن بوزدیلار... پادشاهم، سین میڭا جواب قایتارمیسڭ، قاتی کوڭللی عسکرلر مینی طوتوب آلورغە ئەزرلەنوب ایشك ئوبندە طورالار... موڭارچی مین خان بیکە ایدم. ایندی قایغیلی، یارلی بر کنیزەك بولدم. مین ایندی جلی‌دە آلمیم. یەشم آغوب کوزلرم کیبدی، ناوشم قارلدی... دیدی.

سۈیم بیکەنی مەسکەوگە آلوب کیتەر ئوچون حاضرلەنگان کیمەلر قازانقە (١) صوو بنە کیلوب توقتاغانلار ایدی.

سۈیومبیکەنی اوزاتورغە بوتون قازان خلقی قوبدی.

همە کشی قان یەشکە کوملوب خانبیکەنی آخرقی مرتبە قاراب قالورغە کیلدی. سۈیومبیکەنی قزغانوب، هم آنڭ تختن تاشلاب جیت ایلگە روس قولینە قولقەدە کیتووینە قایغروب جلاغان، اوخلاغان کوز یاشلرینە طاش ئررلك ایدی. سۈیومبیکە بیکرەك دە قایغردی. اول جلی جلی حالسز بولدی. هوشندن کیتە یازدی. آنڭ کرپکلری بوغاری کوتەرلە آلمادی تیك صولقوب، صولقوب جلاوندە بولدی.

کیمەسی قوزغالوب کیتکاندە آخرقی کوچن جیوب، قایغی، حسرتکە کوملگان خلقغە هم قازانقە قاراب تیك شو نیغنە ئەیتە آلدی:

آە، موڭلی، قانلی شهر، نیندی قایغی، حسرت سیڭا!...، باشڭدن تاج توشدی. یتیم قالغان طۇل کبك بولوب، خوجەلقدن قوللقغە توشدڭ. دارڭ بندی، حالسز بولوب یغلدڭ. قایدە ایندی سیندەگی خان مجلسلری، بەیرەملری؟ قایدە ایندی سیندە خاتون - قزلارنڭ راحت چیگولری؟ قازان! آغزدڭ سین بال یلغالاری، حاضردە، سین، آغزاسڭ قان-یەش یلغالاری...قایدن

(١) قازان اوطورغان صو اسمی.

تابیم ئوتـکن فاناتلی قوش؛ یرافلەغی آتامە بیبەرر ایدم!..خوش، فازان، خوش!..
(١۵۵١ نچی یل، آوگوست ـ ١١)
سۆیومبیکە مەسکەوگە ایوان حضورینە باردی. یەش بالاسی ئوتەمش چوقندرلدی.

بوونلار.

آدمەگی سۆیەکلرنك فایسیلاری برگە اویشوب، نق یابشوب ئوسکانلر. شونلقدن آلار ئوزلرینە باشقە حرکتلەنە آلمیلار. بوڭا مثال ایتوب باش سۆیەکلرن آلورغە بولا. فایسی سۆیەکلر برسی ایکنچیسی بلەن بوشراق ایرکنرەك بولوب برکتلگانلر. شونك ئوچوندە آلارنك هر برسی ئوز آلدینە حرکت ایتە آلادر: تز، ترسەك، بوطدەغی سۆیەکلر.

بر سۆیەك بلەن ایکنچیسی کیلوب قوشلغان پیر بوون دیب آتالادر. سۆیەکلر بووندە سڭرلر بلەن نغتلالار. اگر قوشی سۆیەکلرنی طوتاشدرا طورغان سڭرلر تارتلوب (بوندی حاللر آیقغان وقتدە کوبرەك طوغری کیلە) کیتسەلر، فایمقو حاصل بولا. بو فایمقو جیڭل بولسە، ئوزندن ئوزی بیك تیز بتە، تیك آورتقان پیرگە تیمیچە، قاغلمیچەغنە طوررغە کیرەك. اگر آور فایمقو بولسە (آیاق، قول، بارماق، چقو کبك) تیزرەککنە سۆیەکلرنی ئورەتلەب ایسکی اورنینە قویارغە کیرەك. اش بر نیچە کونلرگە قالسە، فایمققان پیرنی توزەتو چیتن بولا. اگر بر نیچە آتنالارغە صوزلسە، توزەتو بوتونلەی ممکن بولمی، اول زقت کشی بار عمرینە آقساق بولوب قالادر. آوللاردە قولی، آیاغی، بارماغی فایمققان کشیلر کوب وقت ایمچیلرگە مراجعت ایتەلر. بو ایمچیلر کیلەلردە، ئوزلری ئەلله نەرسە اوقوغان بولوب، قایمققان آیاقنی، یا ایسە قولنی تارتورغە، صلارغە

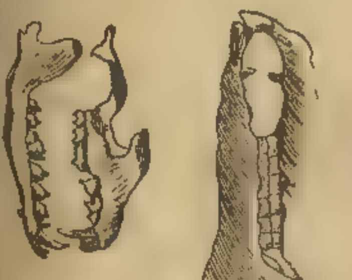

طوتنالار. بوتارتو، گییرولردن البته قایسی وقت سۆیه‌کلر اورنلارینه کرۆب اوطرالار. لکن آنك مۆنه نه‌رسه‌سی بار؛ قایسی وقت قایمغونك نی درجه‌ده ایکانن بلو چیتن بولا. سویه‌کنك جیگل، آور قایمقغانن، چققانن، یا ایسه صنغانن ایمچیلر بله آلمیدر. اگر سۆیه‌ك چققان، وانلغان بولسه، تارتۆب، کییروب قاراولار تیك ضررغنه کیتره‌لر. ایمچیلرگه اۆشانۆب باروچیلار، تۆزلرن ملا کتکه‌گنه سالۆب، یه عمرگه آقساق بولوب قالالار. یا بۆتونله‌ی دنیادن کوچه‌لر. اگر چققان سۆیه‌کلرنی کرتمه‌م، دیب قایناشودن شش، پشگو حاصل بولسه، سویه‌ك قالنایۆب کیته‌ده دوقتۆر چاقروب، آورو آیاقنی یا ایسه قولنی بوتونله‌ی کیسوب آلۆرغه طوری کیله. قایسی وقتده بولای ایتۆب‌ده آورونی قوتقاروچیتن بولا. شونك ئۆچون‌ده نیندیگنه بیر قایمقسه‌ده، طوب طوری دوقتۆرغه یا ایسه فیلدشرگه مراجعت ایته‌رگه کیره‌ك.

آولده‌غی ایمچیلرگه بارودن بیك صاقلانۆرغه کیره‌ك.

صوم ایتلر.

سۆیه‌کلر تۆزلرندن تۆزلری سلکنه آلمیلار. آلای بولغاچ آلارنی نه‌رسه‌قوزغاتاصوك؟ — آلارنی صوم ایتلر قوزغاتالارهم حرکتکه کیتره‌لر.

مۆنه سز شولای بولغانن بلورسز: سز صول قولگزنی تۆزگزگه تابا بۆگۆب قاراگز، شول وقتده سز ترسه‌کدن آزغنه یوغاری ییرده ایتنك کوبه‌رۆب هم‌قاتوب کیتکانن کوره‌سز. ئه‌نه شول «صوم ایت» ایندی. اول سزنك قولگزنی بۆگۆب کیتردی.

صوم ایتلر برسی ایکنچیسینه قالۆن نورگه‌ك کبك به‌یله‌نوب بتکان چیکسز کوب سوسلردن عبارتدر. هربر ایتنك ایکی باشنده بیك نق بولۆب،

سۆیه‌کلرگه یابشوب ئوسکان سکرلر بار: صوم ایتلرنده‌گی سوسلر تارتلاده آلالار. آلارنڭ تارتلولارندن صوم ایتلر قصقارالار هم آلارنڭ اوچلاری برسی آخرگه باقنایشالارده، ئوزلری بلن برگه سۆیه‌کلرنی تارتالار. چونکه صوم ایتلرنڭ اوچلاری سوبه‌کلرگه تفتلغانلقدن، سۆیه‌کلر تارتلالار. بزنڭ قولده‌غی صوم ایتنڭده بر اوچی بیلکه‌دن آزغنه بوغاری ایکباش سۆیه‌گینه، ایکنچی اوچی ترسه‌کدن توبه‌ن بلزك سۆیه‌گینه کیلوب طوتاشقان. شول ایت قصقارغان چاقده ئوزی بلن برگه سۆیه‌کنی تارتادر هم قولنی بوگه‌در. قول بوگولگان وقتده ایت قالنایا هم قاتیلانادر.

آدم تنده صوم ایتلری بیك کوبدر. قایسی ایتلر قول ـ آیاقلارنی حرکتکه کیتره‌لر؛ قایسیلاری بارماقلارنی بوگه‌لر؛ قایسیلاری باشنی بورالار، قابرغالارنی کوته‌ره‌لر، قورساقنی قسالار.

ایتلرنڭ، سۆیه‌کلرنڭ، بوونلارنڭ بارده‌ملری بلن بز اوطرا، طورا، یوری، یوگره سیکره، آلابز.

چق، قراو، طومان، یاڭغر، قار هم بوظ.

اگرده بز بر قازانغه صو طوتروب، قازان آستینه اوط یاقسه‌ق، بر آزدن قازاندن صیبق‌غنه توتون کبك «و» کونه‌رلگانن کورربز. قازان اوط ئوستنده اوزاق طوتلسه، بر وقتده آنڭ صوی بوتونله‌ی «بو»غه ئه‌یله‌نوب بته‌چك.

شولای اوق کچکنه‌گنه بر ساوتنڭ توبینه صو صالوب، ساوتنی جلی ئویده بر بیرگه قویسه‌ق، بره‌ر کوندن ساوت توبنده‌گی صونڭ بته‌کانلگن کورربز.

صونڭ بو صو قایده کیته؟

اول، جلیلق سبب‌لی «بو»غه ئه‌یله‌نه‌ده، هواغه قوشلا. اوط ئوستنده طورا طورغان قازانده‌غی صونڭ «بو»غه ئه‌یله‌نوب، هواغه کوته‌رلوون بز کوزبز بلن کوروب طورابز. اما جلی ئویده‌گی صونڭ «بو»غه ئه‌یله‌نوون کوره آلمیبز؛ چونکه ئویده جلیلق آز راق بولغانغه، صو بیك آقرنلاب «بو»غه ئه‌یله‌نه‌در.

هواده هر وقت قویاش جلیسی صولاردن، دیڭگزلردن کوته‌رلگان «بو»لار بولوب طورادر. کوندز قویاش یبر ئوستنی جلیتا. توننی یبر

ئۈستى صوونا باشلى؛ هوا ييرنك جليلغى ئۆزيمه نارتا. بير هوادن صووغراق بولغاچ، هوادە يۆرىطۆرغان «بو»لار صووق ييرگە تيبەلردە، صو تامچيلارينە ئەيلەنەلر.

مۇنە شول تامچيلارغە «چق» ديب ئەيتەلر. آلار ايرتە بلەن ئۆلەنلر، آغاچلار ئۈستندە بولالار.

كۆز كۆنلرندە بير ئۈستى كۆن بوينچە نغراق صووتا؛ شوكار كورە ييرگە تيگان هوادەغى «بو»لار، طوكالاردە «قراو»غە ئەيلەنەلر. قوياش چققاندن صوك، «قراو» قوياش جليسى بلەن ئرۆب ئلك «چق»، آندن صوك ياكادن «بو»غە ئەيلەنوب، هواغە كونەرلەدر.

كۆز كۆنلرندە هوا بير ئوستندن صووغراق بولا؛ صو كوب ييرلردە، قوياش جليسى بلەن صودن كونەرلگان «بو»لار، بوغار بغە كونەرلوب كيتمەس بورزن اوق قويرالار؛ آلارنك قويرولارندن بير ئوستندە، آق تۆتۆن كبك، طومان حاصل بولادر. بو طومان قاى چاقلاردە بيك قويى بولوب، بر نيچە آدمدن بر ئەرسەدە كوروب بولميدر.

كوبرەك وقتلردە «بو»لار هوانك توبەنگيرەك قاتلاولارندن صووغراق بولعان يوغارى قاتلاولارندە قويروب، هوادە يۆلوط بولوب يۆرى باشليلار. آلار، جيل بلەن تورلى ياقلارغە كيتەلر. يۆرى طورغاچ، هوانك صالقونراق قاتلاوينە باروب ئلگەلردە، آلاردەغى «بو»لار تامچيلارغە ئەيلەنەلر. بو تامچيلار، هوادن آورراق بولغانغە، ياڭغر بولوب ييرگە تۆشەلر.

قش كۆنلرندە ياڭغر اورنينە قار ياوا. چونكە قشن هوا بيك صالقون بولغانغە، هوادەغى «بو»لار طامچى بولوب جيبلغانچى اوق طوكالار.

قاى وقتدە، ياز كونى بۆلوطلاردن بۆزدە ياوادر. بۆز، هوانك صووق قاتلاوندە حاصل بولغان طامچيلارنك، ييرگە تۆشكان چاقدە، تاغى دە صووغراق قاتلاوغە ئلەگوب، طوكولارندن كيلەدر.

قارغا بلەن تۆلكى.

بر آچ قارغە قاياندر بر كيسەك ايت،
قايۆب بر زور آغاچ باشينە قونغان؛

مونی سیزگان‌ده کیلگان کەرلە ـ تولکی،
ادب برلەنگنه سوزگه طوتنغان:
«قایان جیل تاشلادی سزنی آصل قوش؟
آلور ایدم درس سزدن بره‌ر قش.
تمام عاشق بولوب صایراوگزغه،
مونه کیلدم، شکر، مین قارشگزغه؛
بو بققان گوکلمنی، دیب، برشاد ایتسەم،
یاقندن تاوشگزنی بر ایشتسەم»
کونەرسەلە، مانقاسەلە کم صوك قووانمی؛
بولای ماقتاوغه قارغاده قووانددی؛
ناماق کبیروب، زورابوب، «قار!» دیگانده،
توشوب کیتدی آوزدن ایت چیرەمگه.
بو ایتنی تولکی کوردی ـ آلدی، قابدی؛
قویی اورمان اچینه چابدی، قاچدی.

ض. ی. دن.

روسیه.

بیر یوزی بیك زور. شولای‌ده کشیلر آنی ئویرەنگانلر هم آنك ئوستندەگی قوربلار وصولارنی ئوز ترتیبلری بلەن ئوك کاغزغه توشروب، خریطەلار یاساغانلار. خریطەلارده صولار کوك توسده، باشقه نەرسەلر بوتەن توسلرده توشرلەلر. خریطەغه قاراسەگز، بیر یوزنده صونك قوریلقدن نیچه ئولوش آرتق بولغانن کوررسز. تاغی‌ده جنتکلەبرەك قاراسەگز، صو بلەن قابلانماغان ایکی زور اورن اعتبارگزنی جلب ایتەر، آلارنك برسی بیر توگەرەگینك بر یاغنده، ایکنچیسی ایکنچی یاغنده بولوب، قوریلك زور ئولوشلریدر. بو ایکینك زورراغینه «ایسکی دنیا»، کچرەگینه «یاڭا دنیا» دیب ئەیتلە. «یاڭا دنیا» دیگانی ئوزی آمریقا، آسیا، آوروپا دیب یورتلە طورغان بولك (قطعه) گه آیرلادر.

وطنیز روسیه، شوشی ئوچ بولکنك آسیا وآوروپا دیگانلرینك زور

ئولوشلارن اشغال ایته‌در، روسیه‌نك شمالنده شمال بوز دیڭگزی غربنده بالتیك دیڭگزی، گیرمانیه، آفستریه‌ـ ؤینگیریه، روما پادشالقلاری. جنوبنده قارا دیڭگر، تورکیه، ایران مملکتلری، شرقنده قتای مملکتی هم محیط کبیر طورادر.

روسیه‌نك کینڭلگی، شمالدن جنوبکه، دورت مڭ چاقرم چاماسی بولوب، اوزونلغی، شرقدن غربکه اون ایکی مڭ چاقرم قدردر.

شمال دیڭگزندن خزر دیڭگزینه تابا سوزلغان «اورال تاولاری» روسیه‌نی ایکیگه‌بوله‌لر. اورالنك شرق طرفی «سیبیریا» دیب یورتل: غرب طرفی «آوروپای روسی» دیب آتالادر. بولاردن باشقه، خزر دیڭگزینك شرقنده‌گی «تورکستان»‌ده روسیه قولنده‌در.

آوروپای روسی‌نك شمالنده لادوگا، ایلمین، چود کوللری، جنوب شرقیسنده ایلمدن، باسقنچاق اسملی طوز کوللری، سیبیر یاده‌بایقال کولی بار.

روسیه‌ده یاه‌لارده کوب. آلارنك آتاقلیلاری قارا ایدل، دون، دنیپر، ویسلا، نیوا، قاما، اوفا، اورال، آمور، صردریا، آموددریا، اوب، ایرطش، یه‌نه‌سه‌ی هم لینا یلغالاریدر.

روسیه یبریبنك ئوستی تورلیچه. آوروپای روسی کیك بر تیگزلکدن عبارتدر. آنده تاولار آز؛ بولغانلاری‌ده زور توگللر. تیك آوروپای روسی‌نك چیتلرنده‌گنه زورراق تاولار بولوب، آلار اورال، کافکاز هم قریم تاولاریدر. مونادن باشقه آوروپای روسی‌نك اچنده بییك توگلگنه والدای تاولاری دار. سیبیریاده آلتای، سایان، نیرچین هم استاناووی تاولاری بار.

روسیه بیك زور بولغانه، آنك تورلی اورنلارنده هواده، ئوسملکلر وجانوارلارده بیك مختلفدر.

روسیه‌نك خلقی یوز ایللی میلیوندن آرتق، آلارنك کوبسی روسلار بولوب، آلاردن قالا سان جهتندن کوب خلق ـ تورك ـ تاتارلاردر. بولاردن باشقه روسیه‌ده پالیکلر، فینلر، لاتیشلار، نیمسلر هم یهودیلرده بار.

دنیا.

جانم، بەغرم، صەوكلم، كوز نورم سين، ای عزیز اوغلم!
بلەم، طویغاندر ایندی كوڭلكی، شاو ـ شودندە یەش كوڭلك
بە، ئەلی كیل موندە، بر از طن اوطر فكر ایت، بر آز اویلا،
بلم آل تەگرینڭ دنیاسندن، صوڭرە ـ كول، اوینا!.
ئەنە چیكسز، ایسەبسز، كیڭ محیط، بوشلق كورەمسڭ، سین؟
وآندە نیندی یەشرن، سر، نیلر بار صوڭ، بلەمسڭ، سین!؟
آڭا، «دنیا» دیلر، آندە ایسەبسز كوب عجب... حكمت...
بلورسڭ سین دە بارسن، نیك كوڭل قوی، اویلا، ایت دقت!.
ایسەبرە، آلتونم! بارسن، آلاردن سیڭا تەم تابلور،
بەهت، راحت، سعادت، یەم، اوقو اویلاو بلەن تابلور!
قارا: كوككە، قویاش، آیغە طبیعتنی كیچر كوزدن:
نیچك تەگری آلارنی، بر عجب، ترتیب بلەن تزگەن!..
كورەمسڭ آندە صالقن، تەملی. تەملی چیشمەلر، كوللر...
تكە یارلار، بیوك تاو، دریالار، قوم صحرالار، چوللر...
ئولەنلر، چەچكەگوللر نیندی تەملی ایسلر آڭقیلار،
آلار ئوستندە چقلار، ساو كوموشدەی، تاڭدە بالقیلار...
ئەنە صزلوب طوواتاڭ... ساندوغاچ سایری، سیرەمسڭ، سین؟!
آلارنڭ آه، زارن، شعرن، موڭن، اوغلم، بلەمسڭ، سین؟
بو قاتلی، قاتلی ییر آستندە كوب یەشرن. عجب، سرلر..
معادنلر: تیمر، قورغاشن، كوموش، آلتون، باقر، جیوزلر!...
جهاندە نەرسە بار، بولسە، بو «بارلق» اشیالار بەغرم!
آدملر راحتی، بەختی ئوچون بار قیلدی، زور تەگرڭ.
حاصل: بو دنیا مكتب، زور كتاب اول، درس عبرت اول،
بلم آل، اویلا، تیكشر، اعتبار ایت تورلی، كیكرەك بول!
انسان ئوز، ئوزگە، نق بول، اجتهاد ایت، یەم، بەخت ئزلە،
آوراقلارغە، زەحمتلرگە توز، هیچ بر امید ئوزمە!.

ئەلی سبن یەش، بلورسلڭ بارچەسن، بەغرم، زورای، ئۈسدە:
مبیك نورلا، اوقو، بل، طنمه، کوبرەك معرفت استه!.

ب. میرزانف.

اصول اداره.

انسانلار بر برسینه محتاج بولغانغه آلار بر برسینه یاقن طورالار، هم کیرەك نەرسەلرن آلوشالار، بیرۆشەلر برگه جیلوب آوللار، شهرلر یاسیلار. کوب آول هم کوب شهرلردن پادشاهلق حاصل بولا. بر پادشاهلقنی مملکت دیب آتیلر. مثلا روسیه مملکتی، تورکیه مملکتی، گیرمانیه مملکتی.. مملکت ئۈچون ئۈچ تورلی نەرسه کیرەك: یبر، خلق هم شونی بیلەوچی قوت.

١) اگر بوتون مملکت بر کشینڭ قولنده بولسه اول «اداره‌ٔ مستقله» یا که مانارخیستلك دیب آتالا. آنده اداره‌نڭ باشلغی و پادشاه اسملری بله آتالوب پادشاهلق آتادن اوغلغه تالا

٢) مملکت اداره‌سینڭ باشنده‌غی ذات کوب اشلرنده خلق وکیللرینڭ قاناشووی بله‌ن اش یورتسه آنده اداره‌نی «اداره‌ٔ مشروطه» یا که «کانستیتوتسیه» دیلر.

٣) اگر مملکتنڭ باشنده بیلاب بیلاب کشی طورسه آنده اداره‌نی «اداره‌ٔ جمهوریه» دیلر. سایلانغان کشی پریزیدینت آتالا.

یادکار خان.

سۆیم‌بیکه کیتکاچ، مەسکەو کەزنی ایوان قازان تختینه یادکادن شاه علی‌نی قویدی. بو ایندی شاه علی‌نڭ قازانده ئۈچنچی مرتبه خان بولووی ایدی. اول همان اوزاق خان بولوب طورا آلمادی. مەسکەو کەزینڭ قوشووی بلن، کیتکەشندن یانده بر نەرسه قیلا آلماغانغه. ایسکیچه آکرداملك محبتی بولمادی. شاه علی اوزاق طورورغه امیدی بتوب ئۈز ییتڭ ئۈترانوندن‌ده قورقا باشلاغاچ، یاکادن قازان‌نی تشلاب کیتدی. مەسکەو کنەزیه یارار ئۈچون قازانده‌غی قورالارنڭ همه‌سن بوزوب، ییمروب کیتدی. ایوان شاه علی‌نی مەسکەوگه چاقروب سۆیم بیکه‌نی آڭا نکاحلندردی.

سویم‌بیکه شاه علی‌نی برده یاراتمی، دشمان کوره ایدی. تیک کوچ‌بن بیروگه ایرکسزگنه باردی.

شاه علی قاچقاچ، قازان خانسز قالدی، قازان خلقی تیزره‌ك خان تابارغه طرشوب، نوغای میرزالارندن یادکار خان‌نی چاقردی. یادکار کیلوب، آقتق تامچی قانی قالغانچه‌غه قدر، روسلار بلن صوغشاچقینه سوز بیروب خان بولدی. خلق‌ده آکار بویصنورغه آنط ایتدی. یادکار خان اول وقتده ۱۹ یه‌شلکلکنه یگت ایدی.

اول آراده مه‌سکه‌و کنه‌زی قازاننی آلورغه هم ئوزنکی ایته‌رگه طرشوب بر ئوزلکسز حاضرله‌نه ایدی.

ایوان ۱۵۰ مك عسکر بلن قازاننی آلورغه چقدی.

قازانغه کیلگاچ: قازان خلقینك بویصنوون هم ئوزینه باش ایه‌رگه تل‌مه‌گان کشیلرنی طوتوب بیروون طلب ایتوب خط ییبه‌ردی. آکار قارشی یادکار خان‌نك قازان الوغلارینك قوللاری قویلوب: « بز ئه‌زر، رحیم ایتگز، سزنی کوته‌بز! » دیب جواب بیرلدی.

ئوکنه‌برنك برنچی کوننده ایوان ئوزینك عسکرینه: « یه تاتارلارنك قانن اچه‌بز، یه ئوزبزنك قانبزنی توگه‌بز » دیب، قازانغه هجوم قیلورغه امر بیردی. قازان کریپستی آستینه داریلار قویلدی. ایوان، قازان تاتارلارینه حاتن قامای میرزانی ییبه‌روب، صوغشمیچه بیرلولرن تافن صورادی، بر کشیگه‌ده تیمه‌سکه وعده بیردی.

قازان خلقی: صوغشسز بر قارش یبر بزنی‌ده بیرمیبز. هم الله‌دن باشقه‌دن عفوده ایسته‌میبز!» دیب جواب بیردیلر.

ئوکنه‌بر ایکیسنده داریلار شارتلارغه طوتندی. کریپوست واتلوب کوککه اوچدی. شهرگه یول آچلدی روسلار شهر اچینه آغلا باشلادیلار. سوڭگی صوغشی باشلاندی. قلچلار بلن کیسشرگه، سوڭگی، حنجرلر بلن چنچشرگه طوتندیلار. تاتارلار ایس کیتکچ باطرلق، غیرت بلن روسلارنی قردیلار؛ لکن روسلارغه یاکا کوچ کیلوب طوردی. تاتارلارنك صوغشچلاری روسلارنقندن اون مرتبه کیم ایدی.

روسلارنی جیکودن امید ئوزگاچ، تاتارلار روسلارغه : .« صوغشنی

طوقتاتوب طورگز. ایندی شهر سزنکی بولدی. خانبزنی تری کوبگه آلگزده، ئوز پادشاهگزغه تابشرگز. ئوز بز ایسه، میدانغه چغوب آتنق تامچی قانبزغه چیکلی صوغشاچقبز» دیدیلر.

شوندن صوڭ یادکار خان، آناسی هم یاقنلاری روسلارغه بیرلدیلر. تاتارلار جان آیامی صوغشورغه طوتندیلار هم ئوزلرندن ئه‌ال نیچه مرتبه کوب روس عسکرن قروب طورسه‌لارده، روس عسکری آرتوبقنه طوردی، تاتارلار قازانقه یلفه‌سن چقوب کیتوب اورمانغه کرورگه، آندن آوللارغه کیتوب یاڭا عسکر بلن قازاننی روسلاردن قوتقارورغه اویلادیلار. روس عسکری تاغن آلارنی قووب بیندی. تاتارلار تاغنده صوغشورغه کرشدیلر. آلارنڭ هیچ برسی ایسه‌ن کوبگه بیرلمه‌دی، شولای اینوب بوتون قازان عسکری ئوز یدنڭ ایلی، دینی، ملتی ئوچون قان، جان آیامی ئولوب بتدیلر.

ایوان قازاننی آلغاچ، قالغان مسلمانلارنڭ کوبسنی قلچدن ئوتکاردی. کوبسن طوتقون اینوب آلوب کیتدی، کوچلوب چوقندردی. ایسه‌ن قالغان تاتارلار، قورقوب چیتکه تارالوب بتدیلر. ایوان کتبخانه‌لارنی یاندردی. مسجد، مدرسه‌لرنی، خان سرایلارنی بیمرتدی، کوب مسجدنی چیرکاوگه ئه‌یلندردی. تیك واتماغان خان مسجدنڭ اسمه‌ده‌گی بییك منارعنه قالدی. بو مناره حاضرگی کونده‌ده باردر.

یادکار خان آناسی، طوغانلاری بلن مه‌سکه‌وگه آلنوب، چوقندرلدیلار. قازان خانلغی مه‌سکه‌و چاری ایوان قولینه کردی. (١٥٥٢ یل، ئوکته‌بر ٢)

عصبلر.

آدمنڭ باش سویه‌گی اچنده «می» بار. شول «می»گه آرقا جیلگی‌ده کیلوب طوتاشا. کشینڭ بوتون حرکتلری می بلن آرقا جیلگندن کیلادر. می ــ آڭلنڭ توب اورنیدر. اگر می آورو بولسه، کشینڭ آڭی‌ده، ایرکی‌ده بولمی.

می عصبلرنڭ یارده‌می بلن صوم اینلرن حرکتکه کیتره. عصبلر ایسه ـ اوزون آق یپ توسلی نه‌رسه‌لردر. آلار میدن هم آرقا جیلگندن چغوب بوتون تنگه تارالالار. آلار تنده غایتده کوبدر. سویه‌کلرنی حرکتکه

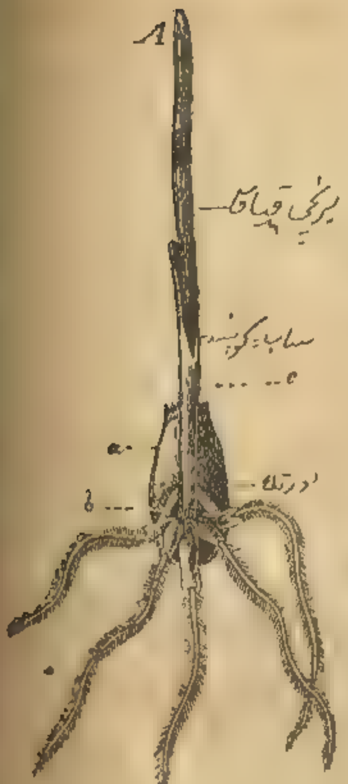

کبتره طۇرغان هر صوم ابتنڭ می‌دن کیلگان مخصوص عصبی بـار. شول عصب می‌نڭ امرن صوم ابتینه ابرشدره‌در. عصبلارنڭ بۆندیلارینه یعنی می‌نڭ نوشووی بوینچه صوم ابتارن حرکتکه کیتره طۇرغانلارینه قوزغانوچی بـا ایسه حرکتکه کینروچی عصبلار دیب ئەیتەلر. بۆلاردن بـاشقه سیزه طۇرغان عصبلار بار. بولار ـ تەننڭ بار ییری سیزگان نەرسەنی می‌گه خبر ایتەلر، مثلا: بر سالقن نـاشنی طـۆتـۆب قـاراساق قول سالقنلق سیزه هم شونده اوق قولدەغی عصبلر ئەیترنڭ سالقنلغی حقنده می‌گه تیگزەلر. اگر طوزنی قابوب قاراساق، بزنڭ تلبز طۆزلی تەم سیزه، شول تەمنی سیزگان عصبلر شول حقده می‌گه خبر ایتەدر. شولای اوق کوزبز بر نەرسەنی کورسه، بورنبز طوبسه، قلاغبز ایشتسه، مـۆنه شول کورو، طویو، ایشتولرنی‌ده ئەلیگی شول سیزوچی عصبلر می‌گه بلـگزەلر. اگر شول عصبلر اشدن طوقتاسەلار، می کورەده، ایشتەده، طویاده آلمیدر.

پاکلك هم صالقۆن تییو.

صلامت بولو ئوچون، تەننڭ بـار ییری‌ده پـاك بولۇرغه تییشدر. هر وقتده دیبورلك تیری ئوستنده کر، طوزان هم قاوقلار بولا، شونڭ ئوچۆنده جش یوونوب هم جش مونچاغه باروب طۇرغه کیرەك.

اگر تەن پاك، نـازا طوتلماسه، تیری ئوستنده بنچەلر، قچتقیلار هم باشقه تورلی تیری آورولاری حاصل بولادر.

کوب وقت کشی تیرلی. بو تیرلەو قزو، حرکتلنودن یا ایسه اسسیلکدن کیلەدر.

منه شوندی وقت بیك صاقلق کیره‌ك، یوقسه صووق تیدررگه ممکن. اگر تیرله‌گان کشی صالقون تیدرمه، تورلی آورولارغه دوچار بولورغه‌ممکن. صالقون تیبودن اچه‌کلر آورتوب اچکه چه‌نچو چقا، یا ایسه اچ کیتو حاصل بولا، هم‌ده ئوپکه آوراب یونکرو، کوکره‌ك چه‌نچشو، ئوپکه بوزولو کبك آورولارده طووارغه ممکن. فوری صزلاو (ریوماتیزم) آوروینه‌ده صالقون تیبو زور باردم ابته‌در. صالقون تیبودن قوتلو ئوچون ایك یناغشی چاره تیرله‌ودر. تیرله‌و ئوچون، قاینار ئه‌بیر اچوب هم قالون نه‌رسه‌گه اورالوب یاتورغه کیره‌ك. اگر بر کشینی ئوشو آلسه، تمام تن جلنغانچه‌غه قدر آچق هواده یوگررگه تییش.

محمد (ع‌م) نك آخر عمرنده اسلام دینی.

محمد (ع‌م) مدینه‌گه هجرت ایتوب اون یل طورغاچ، عمرینك آخری یته‌کانن بلدی. هم مکه‌نی فتح ایتکاننك ایکنچی یلنده حج گه کیلوب، ئوزینك آورو حالنده، غایت تاثلی بر خطبه اوقودی. خطبه‌سنده حج حکملرن تمام ایحکله‌ب آکلاتدی. هم الله تعالی‌نك قوشقانلارن امّتلرینه ایرشدرگانی حقنده حج‌ده بولغان خلقنی گواه ایتدی. اول حج‌ده مسلمانلار یوز مڭگه یاقن بار ایدی. یاش بالاغان، حال بته‌کان کوینچه سویله‌گان اوشبو خطبه‌سنده محمد (ع‌م) اَجَلی یاقن بولغانن شونده‌غی مسلمانلارغه‌ده آکلاتدی. اول وقتده اسلام دینینك معنوی هم مادی یاقلارن تمام تبگزله‌نگان هم قرارلانغان ایدی.

بر مکه - مدینه‌ده‌گنه توگل - عَرَب بیرینك کوبره‌ك اورنلارنده مسجدلر صالنغان، هر نمازغه اذان ئه‌یتله، بیش وقت نماز جماعت بلن اوقولا، هر بر مسلمان پاك صو بلن طهارت آلا، غسل قویونا، هم نماز اوقی ایدی. هر بر کشینك سویله‌گانی حق دیننك کورکاملگی، بارچه مسلمانلارنك بر برسینه قه‌رده‌شلگی، مسلمانلارنك دنیاده هم آخرتده بختلیلگی حقنده ایدی.

نیندی عجب حاللر: عرب بیرینك هر یاغندن مدینه‌گه شیخلر کیلوب اسلام دینینه کره‌لر، آلار ئوز قبیله‌لرینه قایتوب اسلام دینینك حکملرن خلققه ئوبره‌ته‌لر، محمد (ع‌م) نك فضیلتن آکلاتالار ایدی.

جیدی ـ سیگز یلنك اچنده بورنغی زماندن بیرلی الوغلانوب کیلگان صنملرنك ئزی‌ده قالمادی، عربده‌گی قان قه‌رده‌شلگی اورنینه دین قه‌رده‌شلگی اورناشدی.

بر «لا اله الاالله محمد رسول‌الله» دیگان سوز بوتون دشمانلقلارنی بتره، نیندیگنه یات کشیلرنی‌ده تیز ئوك تانشدرا هم دوستلاندرا ایدی.

بولای یه‌شن کبك تیز اسلام دینینك تارالووی، عرب الوغلرینك آشما آشغا ایمان کیترولرنی نیك رسولمزنك چن پیغمبرلگندن، قرآننك بر خدا طرفندن بیبه‌رلگانلگندن گنه کیلدر.

بالق طوتقانده.

بارنك آستینه ناوش طنسزغه‌ه کردکده توران بیرگه اوربلاشوب قارماقلارنی حاضرلی باشلادق. هه‌بز طن، هه‌بز آشغا، قابالانا ایدی. اوزبزچه بالقنك کوکینه بیك اوشارغه تییش بولغان جیملرنی قویدق: ـ قارماق سالده یوگروب قاب، بار باشنده بالطراب یات! دیب قارماقلارنی صوغه ارغتدق.

قارمافنك صوغه کینووی بلن بارلق ته‌نم قاینناب، اچم ئه‌له نیندی بر قزولق بلن طواغانن طویدم. موننده ابك باشلاب بالق آلونك بر قزغن بار. شونلقدن هر کمنك ایبده‌شلردن آلده‌راق ئه‌کترمسی کیله. مالایلارده طن، بارده شم، شلت ایتکان‌ده یوق. هر کمنك یوزنده قولی بلن طوتوب قارماغینه قابدرو مرتبه‌سینه ییتشکان بر تلك بالقی. مین مکتب چاغمده بر شاکردنك بالق قابسون ئوچون دعا کوچروون «بالقان» دیب کولگان ایدم. حاضر شوکار ئوکنه باشلادم. کم بله، ئه‌له اول حندر. آلغان بولسه‌م، ئه‌له فائده‌سی‌ده تییه‌ر، ئه‌له ئوزم ایك ئلك هم ایك کوب وایك زور بالقلارنی آلغان بولور ایدم. شولای بولسه، نیندی کوکلی بولور ایدی. لکن آنسزده اوله‌گی بالقنی ئوزم آلور توسلی طویلا، هر مینوتده مونه ئه‌گه، مونه ئله‌گه، دیب طورا ایدم. قالقاوچقه کوزلرمنی تکه‌ب، شادلقلی مینوتنی کوته‌م. قالقاوچنك هر بر قوزغالشی، سلکنووی میکا زور امید بیره: کیلدی بوغای، قارمافنی شایارتا بوغایه.. تفو.. تفو! توکرنه باشلیم.

آ... ئه‌نه قامشم (قالقاوچ) سلكنه. چو، قوزغالا. ئه‌نه قوزغالا، ئه‌نه طوردى. آح... يوره‌ك صوغا... باشم‌شاولى، ئوزم بلميم، جيمنى آشيمى ئه‌له بره‌ر شايان بالق مينى آلديغنه‌مى؟

يوق، چن بولور!

جه‌يگى سفر.

به‌ش وقتده بز سفرگه چقدق. بارا بارا بر آولغه ياقىلاشدق. آولده‌غى مسجدنك اوزون مناره‌سى كوكلار بزگه قووانچ بيردى. وقت جه‌ى، قوياشنك نورى دنيانى ياقترتوب، رنيچه‌آى بوينچه جانسز ياتقان دنيانى ترگزگان؛ آغاچلار، ئوله‌نلر، جانوارلار بارسى‌ده راحتله‌نه؛ كون نيرله‌نورلك اسسى توگل هم بورچورلق صووق‌ده توگل ايدى. برنك يولمز، ايكى ياعينه قاين اوطرتقان زور يول بولغانغه، بيگره‌كده كوكلى. آولغه باروب يتكاچ آتلارنى اوزاق به‌يله‌ب طورورغه طورى كيلمه‌سون ديب، آتلانوبقنه بارا ايدك. براده كورنگان اورماننك بوينى ده‌ن بر آتلى كشى چاوب بارا، برنك يولدر آرقلى‌ده ماتور بر بلغه صوزلوب آغادر ايدى. ايكى ياغنده به‌تل چيره‌م، هم بيك ماتور قووافلار بله‌ن قاپلانغان بو صونك يانينه طوقتاب بر آز ئوالشبزنى آماساق دنگه بز ئوكنگانده بولور ايدك: برنك كوكله‌گى تله‌گمزنى بلگان كبك آتلارده ايك ماتور بر چيره‌مگه بورلديلار. منم يانمده‌غى الوغ كشى برده نماز قالدرمى طورغان بر آدم بولغانغه، بواورندن فائده‌له‌نوب، ايكندى اوقورغه حاضرله‌نه باشلادق، مونك آرى ياغنه ئه‌له نيچه آربالى چگه‌نلر كيلوب طوقتاديلار.

ف. ك. ـن استقه‌ده قيلندى.

قارا مه‌رگه‌ن.

(فرنغز ئه‌كيه‌تى)

موندن ئه‌لله نيچه يوز يللار ألك قارا مه‌رگه‌ن اسملى بر صونارچى بولغان. دنيا يارالغاندن بيرلى بير بوزينه هيچ مونك كبك صونارچى كيلگانى يوق ايمش. اوچوبده، چابوبده هيچ بر قوش، هيچ بر حيوان آنكاردن قوتولا آلماغان. حتى اول قوشلارنى اوچوب بارغانده آتوب توشره بولغان. بو صونارچينك اوسنالغى اوزلرينك كورشى آولالارنده‌غنه

سۆیلەنمیچە، بلکە بیك براق ایللردەدە سۆیلەنگان. حتی جرلارغە قوشلوب‌دە ماقتالغان. کۆنلردن بر کۆن قارا مەرگەن بیك یاخشی‌لاب باشدن آیاغینە حدلی قوراللانوب بۆتون دنیادەغی تاولاردن بییك «بالابان» تاوی بانینە صوزارغە چغارغە حاضرلەنگان. بو بییك، اوچی کۆرنمی طۆرغان تاونڭ باشینە قارا مەرگەن زور عذاب بلەن طرمیشوب کۆن آچندە کوچکـە منوب یتکان. شولای منوب بر آز یۆرگەچ، یاقندەغنە تاو کەجەسنی کـۆرب آنیم‌غنە دیگەندە باشی اوستوندن بیك زور ایکی بورکوت اوچوب بارا ایدی. بولار بوغاربدن قارا مەرگەننی برەر حیوان دیب یەشن کبی آتلوب توشوب آنی اوزلرینڭ قوتلی طرناقلاری بلەن ألە کترب آلوب منب‌دە کیتدیلر. قارا مەرگەن نی بولغانن‌دە بلمی قالدی.

بۆرکۆتلر قارا مەرگەننی، بر آز هوادە اوچرتوب، بارغاچ ئوزلرینڭ طرداقلارندە جانلی کشی بار ایکەنن سیزدیلر دە آنی توبەنگە تـوشروب بیبەردیلر . . . خدایم؟! قارا مەرگەن شول چاقلی براقدن توشکاچ، بیرگە بیك نق بەرلب اوچ کۆن، اوچ تون اوزن-اوزی بلمی یاتدی. منه بر وقت کورن آچوب بەرسە، نی کۆرسن؟ آدم آیاق باسماغان تاو-تاشلار آراسندە یاتا. اول بیك اوزاق بو بیرنی بلرگە طرشوب قاراسادە بـولدرا آلمادی. منه شول بیردە قارا مەرگەن صونارچیلق بلەن تاماغینی طویدروب نەق بیـدی یل وقت اوتکاردی. منه کۆنلردە بر کـون اول بیك زور بولان آتوب پشرەگنە باشلاغان ایدی، یراقدن آدم توسلی بـر قـارا نەرسە کۆرندی.

قارا مەرگەن مونی کۆرۆ بلەن تمام آپطرادی: نی دیب اویلارغەدە بلمەدی. چونکە اول بو بیردە نیچە یللار طوروب آدمنڭ شەولەسینی‌دە کۆرگەنی یوق ایدی. منه تگی کـۆرنگان نەرسە بردن بر یاقنایوب، آخرندە قارا مەرگەن یانینە کیلوب‌دەیتدی. اول قوت اوچقچ خاتون ایدی. اسە سافلاسن، توشکە کرمەسن!! اول بیك زور آوزلی، طوزغان قارا چەچلی، کیك ماڭقابلی، شول کیك ماڭقابنڭ نەق اورتاسندە برگنە یالترا‌غان ئوکن قارا کوزی بار ایدی. اول کیلوب یتکەچ‌دە بر سوزدە دەشمەدی؛ ابت قاپناغان قازان یانینە باروب اوطوردی. قارا مەرگەن آنی کۆرگاچ‌دە:

«آلای-بولای بولسا» دیب، سافلق اوچون ملطفینی یانینه قویغان ایدی،
لکن بو بر کوزلی خاتون قارا مەرگەنگه هیچ بر ضرر ایتمەدی. قارا
مەرگەن آکار قازاندن آلوب بر زور ایت کیسەگی بیرسەده، اول آلمادی.
تیك زور، زور سویەکلرنی بر-ایکی گنه قابوب، شطرداتوب یوتا ایدی.
بو حالنی کوروب اوطرغان قارا مەرگەننك جانی اوچ توبندەگنه قالدی...
بایری ئەلی بر کوزلی خاتون کوب طورمادی، شول سویەکلر بلەن صیلانوب
کتدی. اول کیتکاچ ده قارا مەرگەن، آشنك آهری باغشی بولماس آخری،
اول منم قایده طورغانی بلدی، تاغن کیلور، دیب تیزگنه یاقندن آغاچ
بوتاقلارنی، چبق-چارقلار جیبوب ایکی بیرگه ئویوب قویدی. بر ئویونك
ئوستینه ئوزینك کیمن یابوب، ایکنچیسی آستینه ملطفن آلوب ئوزی
کروب یاتدی. درستده اوزاقلامای تگی خاتون براقدن چابوب کیله
باشلادی. اول کیلب یتو بلەن تگی کیبم یابوب قویغان ئویونی، قارا
مەرگەن دیب، ئەللە نیندی قورقنچلی تاوش چاروب، آنك اوستینه آتلغان
ایدی. شول وقت قارا مەرگەن ایکنچی ئویوم آراسندن آکار کوزلەب
آتوب ده یبەردی. خاتون «آباو» دیب بر-ایکی مرتبه قچقردی ده چابا
باشلادی. لکن قارا مەرگەن آنك بالعزن غنه ییبەرمی آرتندن چابدی...
بر آز بارغاچ، تاو آرالارنده بو خاتوننك ئویی کورندی. اوی یانینه کیلوب
یتوگه خاتون یغلدی. قارا مەرگەن تیزگنه آنك ایکی قولن کیسوب تاشلاب
ئویگه کروب کیتدی. ئوی اچی ایك قیمتلی نەرسەلر بلەن طولغان. ئەللە نیندی
جالاردەغنه بولا طورغان آلطنلار، یفەکلر برلە چیگلگان پالاسلار، قیمتلی
پالاسلار ایلی بیزەکلگان قملاردەغی قلچلار اوبی زیتلیلر ایدی. دیوارلارغه
بیك قیمت بهالی «سەککە»[1] لرده آسلوب قویلغان ایدی. قارامەرگەن
شول بایلقدن کوتەرە آلغان قدرلیسن کونەروب چقوب کیتدی... قارا
مەرگەن صوگغی کونلەرده یالفرلقدن تەام ظویغان. کشیسزلکدن بیزگان ایدی.
اول ئوزینك طوغان ئوسکەن ایلن، خاتون وبالالارن کورەسی کیله ایدی.
شولای کونلرده بر کون اول ئوزینك طوغان بیرینه سفر چقوب کیتدی...
ندق ١٤ آی یولده یوروب اول ئوزینك ایلینه قایتوب یتوب خاتون-

(١) قرغز کیلنلرینك باش کییمی.

بالالاری بلەن کورشدی: بر کوزلی خاتوننك ئویندن آلغان قیمتلی نەرسەلر
آرقاسنده اول ایلده بایلار کبك عمر ایتدی.

رحیم بایزید.

قارت و بالالار.

بارادر ایدی بر نیچه بالا برگه کولوب، اویناب،
ماتور بر باقچانی ئەیلەنڈرب آلغان چیتەن بویلاب؛
چیتەن تیشکلرندن کوردیلر بزنچەده شول چاقنی،
غایت بر زور، بییك، قالون آغاچ آستنده بر قارتنی؛
اوزی بیك اشلە گەندر آخری سی، چونکه تمام تالغان،
جوونلاری ده یومشاغان، باش بر یافقەراق سالغان.

قزغانچ بابای.

صووق جیللی آچی یەمسز بوراننده،
یور بدر قالتراب، سقراب اورامده؛
آنی کورگان آغایلار هیچ آچنی.
یوزاقلی قابقالار هیچده آچلمی.
قابا یاحشی جای سوز اول فقیرگه؟
دیلر: «یول ببر، ای قارت، سین یولده طورما!

ح. آتلاشی.

بال قورتی.

I

۱) کشی نیندیگنه تابش کورمی؟ ئلك بیت آت ده کشی قولنده بولماغان؛
اول ایپەسز قرلارده، اورمانلارده یورگان، صوکندن کشی آنی طوتوب قولغه
ایلەشدرگان، ئوزینه خذمت ایتدره باشلاغان. قازلار، ئوردەکلرده شولای
قولغه ایلەشدرلگانلر. کشی دورت آیاقلی حیوانلارنی، قاناتلی قوشلارنی
قولغه ایلەشدرو بلەنگنه طوقتاماغان، اول واق نوبەك قورتلارنی ده ئوزینه
اشلەته باشلاغان. کوبدن توگل بر انگلیزنك قرسقەلارنی بودای جیبارعه
ئویرەتکانن سویلەگانلر ایدی. ئەلل نیچه ملك قرمسقانی قویلغان بودای بیرینه

آلوب باراده بۆ دای جیدرا، قرمسقالار بیر ئومنبنه‌ئوبوب‌ئوبوب‌تاشلبلار،دی، آنسی بولغانمی‌ـ یوقمی، بز کورمه‌دك؛ کشینك بال قورتلارندن بال جیدرغانن بل‌بز کوره‌بز. کشیلر بیك کوبدندن بیرلی قورتلارغه ایه‌له‌نوب، آلاردن ئوزلر بنه بال جیدرا باشلاغانلار. بال قۆرتی آصراب بایقان کشیلرده کوب بولا. بو زمانده اومارتاچیلق بیك شه‌به‌یوب ئوزینه بر فن كبك بولوب‌بارا، بال‌قۆرتی آصراو حقنده زور زور کتابلر بازالار هم اومارتاچیلقنك جه‌معیتلاری بار. بال قۆرتی آـراو اشن مخصوص قورسلار آچۆب اۆیره‌ته‌لر.

٢) بال قورتینك بیك عجب اشلری بار. قرآن‌ده بال قورتینه خدایدن وحی کیله دیگان ، بال قۆرتی ئوزینك عجب حاللری بله‌ن بیلگولی هم کشیلرگه بیك فائده‌لی بولغانلقدن ، بز بال قورتی حقنده برآز معلومات بیره‌بز: سزنك اومارتالغکز اورمان اچنده بر مانورغنه آلانده، آلان‌تیره‌لی زور آغاچلار اوسكان، آلاننك اچنده زورلی کچکنه‌لی قۆاقلار بار. سزنك اومارتالغکزده بورنغیچه کیسکه‌دن یاماغان اورمارتالارده بار، کچکنه ئوی كبك فیبق نوبه‌لی یه‌شچك اومارتالارده بار.

جه‌ی اورتاسی، کۆن بیك‌مانور. قویاش طوب‌ـطوری قاری. جیل برده یوق. سزنك اومارتالغکز خوش ایس بله آڭقوب طورا. اول کونده‌بوتون قۆرتلار دنیاسی گۆژ کیله. سز کورمه‌گانده کوب اشلر بولوب کیتكان. کینه‌ت، فاراسه‌کز بر قارت آلما آغاچینك بۆتاغنده بورك كبك بر قارا نه‌رسه آسلنوب طورا. سز بو نه‌رسه‌نك نی ایکانن بلوده برده آیدرامیسز. بو ـ ایل. سزنك بۆره‌کگز سیکرۆب کیته. ئوزگزنك نیچك آشقانگزنی ئوزگزده سیزمیسز. جیگلرگز به‌یله‌گان بولا، بیك تیزگنه بینلك کییه‌سز، یه‌شچك اومارتانی شول ایل قونغان بوتاق آستینه آلوب باراسزده، قولگز بله بوتاقنك تۆب یاغینه قاغۆب آنی سلکته‌سز. قورتلار برسندن برسی اچقنوب یه‌شچك اچینه تۆشه‌لر. بر :نیچه مینوط اوته‌ی، سزناك اشگز پشوب بته‌ـ قۆرت ایلی یاڭا اومارتاغه کره.

٣) یاڭا ئوبگه کرگاچ اوزافده ئوتمی، قورتلارنك فایسیلاری آزق ازله‌ب، بال ازله‌ب کیته‌لر. قالغانلاری یاڭا ئوینك اچن قاریلار: بارقلار یوقمی. اگر یارقلار بولسه تیزگنه اوچوب کبتوب ئویه‌نکیدن، باشقه

آغاچلاردن طوْما بالاوز، قورت جیلمی کیتره‌لر، بارقلارنی بیك یاخشی ایتوب نفتالار، صلیلار. قورتلارنك قایسیلاری اومارتادن چغوب آزق و جیلم ئزله‌گانده آلارنك کوبسی اومارتانك توبه توشه‌مینه قونوب تیك طوْرالار. موْنه بر آزدن بر قوْرت آرادن چغاده اشکه طوتنا. آنك توْر صافی آسنده قاپچق صمان سیگز بولمه بار. شول بولمه‌لرنك هر برسنده یالپاق بالاوز کیسه‌کلری بار. قوْرت بر بولمه‌سنده‌گی بالاوز کیسه‌گن تارتوب آلاده چه‌ینه‌ب چلاتا، آنی توبه‌گه یابوْشدرا. شولای ایتوب اول ئوزنده بولغان بالاوزلارن بتره‌ده اومارتادن چغوب کیته.

آنك اوْرنینه ایکنچیسی کیلوْب طاغن شول اشنی دوام ایتدره. آندن صوْك ئوچنچیسی دورتنچیسی بیشنچیسی. شولای ایته طوره‌ ... طوپاص ره‌وشد، بال که‌ره‌زینك نیگزی صالوْنا.

قورتلار بالاوزدن نیگز یاساغانده بال آرتندن کیتکان قورتلارده ... بلـن قایتالار. آلار اومارتا اچینه قونوب ته‌ولك بویچه تیك طورالار. ...

اراده آلارنڭ كبتر گان باللاری‌ده بالاوزغه ئه‌یل‌نه اول بالاوز نی‌طاغن شول نیگزگه طوترالار. شولای اینوب نیگز تمام بولا. شوندن صوڭ اشچی قورت كیله‌ده تشی بله‌ن شول بالاوزغه چوقور یاسی. آلار برسی آرتندن برسی كیلوب نیگزنی شوندی چوقورلار بله‌ن طوترالار. باشقه‌لاری شول چوقورلار تیره‌سینه آلتی قرلی استینالار یاسیلار. بر نیچه وقتدن صوڭ بوش كه‌رەز تمام یاسالا. اول كه‌رەز، اچینه تانالی بال طوترغه‌ده یاری، بەش قورتلار چهارر اوچون بۆمۆرقا صالورغه‌ده یاری. قورتلار كه‌رەزنی برسی یانینه برسن یاسیلار. ایكی كه‌رەزنڭ آراسی تارغنه، ایكی قورت آرقاغه آرقا كیلوب ئوته‌رلككنه بولا.

II

٤) بو كه‌رەز تمام بولغاچ‌ده اشچی قورتلار تابشقه یۆری باشلیلار. بال قورتلارینڭ چه‌چه كلردن بالنی نیچك آلغانلارن بارنزده كوره‌بز. قورت چه‌چه كلردن بال جیغنده تاغن بر اش اشلی. شول چاغده قورتغه چه‌چه‌ك طوزانلاری ایيه‌ره.

قورت اول چه‌چه‌ك طوزانلارن آوزنده چلانوب توگه‌ره‌كله‌ره‌ده اول توگه‌ره‌كنی آرت آیاغنده‌گی قاپچق‌صمان نه‌رسه‌سینه صالوب اومارتاغه كیتره. اومارتاغه قایتغاچ، اول توگه‌ره‌ك نه‌رسه‌نی قاپچقدن آلوب اشچی قورتلار آشیلار. یا كه آنڭ بله‌ن یاڭا یارالمقده بولغان قورتلارنی تربیه ایته‌لر. ئه‌گەر كیره‌ك بولماسه آنی صاقلق ئوچون بوش كه‌رەزگه صالوب قویالار. اول توگه‌ره‌ك نه‌رسه‌لر بال قورتینڭ قارا ایكمه‌گی اورننده طوتار.

بال قورتی چه‌چه‌كلردن كیترگان بالن كه‌رەزنڭ بر بوش آوزیاسینه صالا. قورتلار بالنی ئوزلارینه كیره‌ك قدر آشیلار، آرتقن كه‌رەزلرگه طوتروب، ئوستن بالاوز بله‌ن طومالاب قشقه قالدرالار.

٥) اومارتادەغی بار قورتلاردە اشچی توگل. آندە اشچی قورتلاردن ایر بروك هم صور براق بر تورلی قورتلار بولا. آلار «صوری قورتلار» در. صوری قورتلار بر نەرسەدە اشلەمیلر. آلار آتا قورتلار. آلارنی اشچی قورتلار آشاتالار. اشچی هم صوری قورتلاردن باشقە اومارتادە تاغن بر قورت بولا. اول قاراراق توسلی اوزونچاراق، گەودەلی قسقەراق قاناتلی قورت. اول قورت آناسی.

یا ڭا اومارتاغە اورناشوب بر ایکی کون طورغاچ قورت آناسی بورچلا باشلی، اول طنچسزلانا، یوری هم اومارتادن چغوب اوچقالی، شولای چووالا طورغاچ اول اومارتادن چغادە یرافقە، یوغاریغە اوچوب کیتە. آنڭ آرتندن صوری قورتلار اوچالار. بر یارتی ساعتدن صوڭ قورت آناسی اومارتاغە قایتوب کرە. شوندن صوڭ اول اومارتادە بولغان قورتلارنڭ بارسیدە قورت آناسن قدرلیلر. بارسیدە آڭا خدمت ایتەلر. اول اومارتا اچندە پادشا! صوری قورتلار بل اومارتادن چغوب یورگاندن صوڭ قورت آناسی کەرەزلەك بوش اویالارن قاراب یوری هم بر ایکی کون ئوتکاچ شول اویالارغە یومورقا سالا باشلی. کوننە ٢٠٠لەب یومورقا سالا. یومورقالار ئوچ کونلر اویادە طورغاچ آلاردن لیچینکالار چغا. اشچی قورتلار ئولەن چەچەکلردن آلغان طوزانلارنی صیقلاب لیچینکالا ئوستینە سالالار. لیچینکا شول صیق نەرسەنڭ اچندە یاتوب ئوسە، اول تمام کوییە، اویاسینە چاق صییوب طورا باشلی. شول چاغندە اشچی قورتلار اول لیچینکا یاتقان اویانڭ ئوستن بالاوز بلەن طوماالار. طوماالانغاچ لیچینکا آستقی ایرندن آقسل یفەك کبك نەرسە چغاروب قوقون یاسی. شول قوقوننڭ اچندە اول اون کون چاماسی یاتا. شوندن صوڭ یومورقا سالغان کوندن توگەل ٢١ کون ئوتکاچ لیچینکا قوقو نیدە، اویاسی ئوستندەگی بالاوزنیدە کیسوب چغا. شول آرادە اشچی قورتلار کیلوب آنڭ قاناتلارن تازارتالار. هم بر تەواککەچە آڭا بال آشاتالار. بر تەولکدن صوڭ یەش قورت نغوب یتە، اول ایندی ئوزیدە کسکە اوچا باشلی. شولای ایتوب اومارتا اچندە قورت بیك کوبەیە. اشلی باشلیلار. آلار چەچەك طوزانلارن بولسون، بالنی بولسون بیك تیزجیالار. یەش قورتلاردن بوشاغان اویالارنیدە تازارتوب اچلرینە بال طوترالار. قورت آناسی

بیش آلتی آنا اشچی قورتلار چقا طورغان بومورقانی سالغاندن صوڭ ایکنچی تورلی ئیرتی بومورقا سالا باشلی. تورگەل ٢٠ کوندن صوڭ آلاردن صوری قورتلار چقا.

٦) اشچی قورتلار کەرەز یانینە تاغن بر تورلی یاڭا اویا یاسیلار. اول اویاغە قورت آناسی بر بومورقا سالا. آناردن یەش قورت آناسی چقارغە تییس بولا. قورت آناسی لیچینقا حالینە کیلگاچ، اشچی قورتلار آنی حوش ایسلی طاتلی نەرسە بلەن تربیە ایتەلر. قورت آناسی قوقوننڭ اچندە دوتونلەی طوماالانوب قالمی، آنڭ آوز طورسی آزراق آچق قالدرلا. یەش آناسی ١٦ کوندن صوڭ اویادن چقارغە تلی باشلی، لکن اشچی قورتلار آنی چقارمیلار، آزراق آزق قویوب یەنەدن طومالیلار.

یەش آنانڭ تمام یتلگور وقتی یاقنلاعاچ قارت آنا طنچسزلانا باشلی. نهایت، اول ئوزی اومارتادن آیرلوب چقارغە جیینا. اشچی قورتلار آلوب قایتقان باللارندن بالاوز یاسیلار. قورت آناسی چقار ئوچون تونزمسزلك بلەن اوڭایلی کوندی کوتە. قورت عمردەدە یووش هوالی دوالوطلی کوندە ابل آیرمی. یەش آنا ییتلگوب چقاچ قارت آنادن بیك کونلەشە. اول قارت آنانڭ یانینە باررغە طرشا لکن اشچی قورتلار آنی ییبەرمیلر. چونکە ایکی آنا برگە کیلسەلر، دهشتلی بر رەوشدە صوغشا باشلیلار. بارارلق کون کیلوب یتکاچ، ساعت ١٠ - ١١لر تیرەسندە قارت آنا ٢٠٠٠٠ەب صوری قورت ١٢ مکدن ٢٠ مڭگەچە اشچی قورت بلەن اومارتادن چقوب کیتە. شوندن صوڭ اوزانلامی اوچنچی قورت آناسینڭ چقار وقتی یاقنلاشا. اومارتادە قالغان یەش آنا اول اوچنچی قورت آناسینڭ اویاسینە بارغە طروشا. اشچی قورتلار آنی آندە ییبەرمیلر. نهایت، ئوزینە کوچ ایبەرتوب بو ایکنچی آمادە آیرلا. اوچنچی آنا قالغاندن صوڭ اشچی قورتلار آنی تربیەلیلر. اول صوری قورتلار بلەن چقوب یورگاچ، یەنەدن یومورقا سالورغە طوتنا. شولای ایتوب اومارتادە قورتلار تاغن کوبەیە. ایندی قورتلار بیك طرشوب قشلق ئوچون بال جییالار. قورتلار بالنی تمام جیغاچ، بز آنی اومارتادن آلامز. هر بر اومارتادن ٣٠ قاداقچە بال آلورغە ممکن. آنڭ آری یاغندەدە

قورتنك ئوزینه قش چقارلق بال قالا. لکن قای بللارده قورتلارنی آچلقدن سافلار ئوحون یازن‌ده، کوزن‌ده شربت بلەن طویدررغه کیرەك بولا.

اشچیلر.

«طور بەبکەم، طور بەبکەم، چەی اچەرگە،
بو نی بو؟ بتمەگەن بر یوقی!
تاك آندی، کتو کیتدی، قویاش چقدی،
صو أستی کوزگیدەی بالقدی:
کون ماتور: ئەزگنه یاکمر یاودی
تاللرنی، صو بوین جلاندی...
طور دلام! قورطلارغه بال یاودی» — دیب
محمودنی ئەنکەسی اویغاتدی.
چنلابده کون ماتور، ساندوغاجلار،
سایریلار ئوزلکسز اورمانده
ی شادلق! طورغایلار پرلداشوب،
بییکده سایراشوب طورغانده.
صو ئوستی سیرەکگنه طومان قانس،
بالقدی قویاشنك نورنده،
شادلقدن کنەریلر تورکوم، تورکوم
اوینیلار قووشوب بولونده.

ئەنه شول تاو بوینده ئەرەمەده،
بار آنده ایسەبسز اشچیلر،
آزغنه وقتنی‌دە بوش ئوتکەرمی
بالاوز، تەملی بال اشلیلر. :
اشلیلر قویاش کون تونگه چاقلی.
اشلیلر طوقتامی — یال ایتمی

بارسیده ئوز اشن یاخشی آشلی
دوست آلار: بر برن کیبستمی!.
بر تورکوم بال جیبا چه‌چکه‌لردن،
بر تورکوم یورط ساقلی دشماندن،
بر تورکوم صو تاشی، که‌ره‌ک یاصی
باش تارتمی ئه‌نکه‌سی قوشقاندن.
برگه‌له‌ب اشله‌گه‌چ جیکل بولا
آلارغه جیته‌رلك مال تابو.
شول طرش واق قورتلار آرقاسنده
بزگه‌ده کوکلنی بال قابو!...
محموده شادلقدن کولوب قویا
باباسی تمه‌لی بال بیرگه‌نده؛
اشله‌وچی قورتلارغه رحمت اوقی
سویِنوب بال آشاب یورگانده
ایرکه جان! طرشو بوشقه کیته‌می
قورتلارغه بیك ته‌ملی بال بیره؛
شولای اوق طرشو یه‌ش وقتده
قارتلقده ئه‌ده‌مگه‌ده بال بیره!.

ض. ی.

ایدل قوزغالووی.

جه‌ی بویی ایدل ئوستی، آری - بیری یوگروب یورگان قایقلار، تونتونلر بله‌ن هوانی قارانغیلاب، صزغروب پشقروب یورگان پاراخودلار، آور یوکلر بله‌ن کوچکه، کوچکه کیتوب باروچی سالماق بارژالار، پاراخود چارلاغن طرتروب، فرمسقا کبك مژلاب طورغان یولچیلار بله‌ن گورله‌ب طورا. ایدللك بارلارنده پاراخود طوقتی طورغان اورنلارده، کشیلر آلش - بیرش ایتوب کیته‌رگه جیینوب، توشه‌رگه حاضرله‌نوب، اوبناب کولوب،

بەلاب ـ سقتاب، قان قایناشالار: بار بویلارینە صوئوستلرینە یوب کورسەتور ئوحون قویلعان ماياق ـ فانارلار تۆنە يراقدن پەری کوزی کبك یانراب کۆرنۆب، ایدل بوین ایدلنك بالترات طۆرغان پەردەسی ئوستینە بر قات قار قابلاندی. ایدلنك بیتی تاغیدە طومساراق. تاغیدە کوکلسزرەك بولوب ئورلدی. بووقت ایدل ئۆستۆن قالن کۆرتلەر باسۆب کیتکانلكدن، آنك ئۆستینە بویعادە آرقلمیەدە یوللار یاسالدی، چقدن ماياقلار قادالدی، حاصر آنك آرقاسینە داصوب جەیەولی کشیلرگنە تۆگل، چاناغە ات جیکگان حتی یۆك تۆیەگان کشیلردە، آستدە صو دارلعن، بوبیرنك ایدل ایکانن بردە اویلامیچە قردەغی یول بلەن یورگان کبك چابوب ۋژلاتوب یوری باشلادیلار. ایدل بوینده جان ـ ترکلك بتدی، کوبدن تۆگل موندە پاراخود، بارژالار مژ کبلوب طۆرغانلقن، کشیلرنك قان ـ قایناب یورگانلکلرندە اویلاو چیتن ایدی. ایدل تیزگنە اویانماسلق تیرەن یوقوغە یاتقان، ٥ ـ ٦ آیغە ئولگان ایدی.

منە حاضر آپریل آیی کردی. هر نەرسەگە جان، ترکلك بیرە طورغان مانور یاز کیلدی. کوکنك تورینەرەك منۆب، هر نەرسەگە ئوزینك قزوون کوبرەك بیبەرە، تیشبرەك قاری باشلاعان یەملی قویاش ایدلنك قارلارن ئرتە وبۆزلارن نلگەلی باشلادی. آلنی آی بویینە یوقلاب یاتقان ایدلبز قوزغالدی، ئوزن باسۆب یاتقان قار وبوزلارنی سەلكنۆب ارعندی. ایدل جانلاندی، اول ئوزینك ئەیلەنەسینە کشیلرینە جیبا باشلادیدە اویالارندە یال اینۆب صورق وبەزدن قاچوب یاتقان پاراخودلار، بارژالار دەیدە اوزلرینك سۆیۆکلی ایدللرینە قاوشدیلار، آلار دخیدە صونی تەگرمەچلرنی بلەن بولعانۆب، کوکرەکلەرنی بلەن یرطۆب، یوغاربەدە، توبەنگەدە یۆزەلر، بولچیلارنی ایدلنك مانور بارلارنی بوینچە گیزدرە باشلادیلار. ایدل وآنك بویلاری عجب مانور! ایدل بوینچە پاراخود چارلاغندن مانور طوغایلار، مانور اورمانلارنی تماشا قیلوب بارو ئوزی بر عمر! ایدل بزگە ـ بز تاتارلارغە بیك سۆیکلی ایدل اول: بزنك بابالاریزنی ئەلە جانلاندروب طورالار. ایدلنك اوك یاغندەغی تاو بیتلرندەگی اورمان وقوواقلار یەشەرۆب، شپرت مۆیلەشكان كبك یافراقلارون قشتردانۆب قووانشۆب، آندەغی چیبە بانچالاریدە کۆلۆب، کوکلگە بر تورلی شادلق کرتوب طورالار. صول

یاقدەغی طوغایدە یەم-یەشل خەتفە کبك تۆشەلۆب، قوچاقلارغە قولن جەبگەن شیکللی راحتلەنوب یوقلاغان صی کبك جلمایوب، سبزدرمیگنە طن آلوب یاتا؛ یوغاریدە-هوادا آق چارلاقلارنڭ چکملداوی، ایدل ئوستینە آیرم جان ویەم کرتوب طورا ایدی.

بلطر ئوکتەبر آیندە تۆن باغندن ایسکان سالقن وکوڭلگە بر تورلی قورقنچ کرتە طورغان جیل، هر نەرسەنی یورو شدرە طورغان صووق دولقنلار بلەن شاولاب طورغان ایدلنك بیتن، یالتراب طورغان، قورقنچ شیکللی یوقا پەردە بلەن قابلادی. مونی کورگاچ، کچی بچەکلەرنی بلەن صونی برطوب، شاپر-شوپر یورەچی پاراخودلار، بوکسیر آرتندن تاغلوب غنە ایریگەنە باروچی بارژالار، کیمە ئوستینە قورولعان ئوبار-پربستنلو قویرقلارنی یوزغە قاتودن قورقوب، برەم-برەم قابسی-قابا قاحا، ئوزلرینك «زاتون» اسملی قشقی اوبالاربنە صیینا باشلادیلار. کوکدە قار یوکلەگان قورقنچلی بولوتلار، چرایلارن کوبدن-کون آرتەراق صنا باشلادیلار. تون باغندن ایسکان ئەچی وئوتکن جیل آلاربن آریدە-بیری قووب، بیرنك تورلی اورنلاربنە کیرتل چلب طورالفان کاعز کبك قارلارنی اوچررغە توتوندی. ایدل بیتینە بابلغان پەردەدە ئەکرن، ئەکرن قالناپا، جییرچەلانا ایدی. ایدی حەبەولی کشبلر ساقلق بلەن گنە بولسەدە آرقاسینە باسوب یوررگە کرشدیر، صوکفە تابا ئەللە قابدن-بیر چیتندن تاو-تاو بولوتلار کونەراوب اوللار، شهرلر، کوللر، ایدللر، یالانلار، قرلار ئوستیبە یافراق، یافراق قارلار سیبە باشلادیلر. بر نیچە کون طوناش بورانلار کیتدی، ایدی نیچە یللاردن بیرلی آنك بوبندە یەشەب، آنك صوون اچکەنلر، آلار آنك ئوستوندە ئوزلرینك دشمانلارنی بلەن چاریشقانلار، بازمشنك آلار ئوستیبە بیبەرگان تورلی آورعلارنی بلەن کورەشکەنلر. ئەلیدە بز ایدل بویندە یەشیمز. ایدل بزنك ئوز آنابز، ئوز یلغابز.

ع. پ.

قارا ایدل بوینچە (نیزنیگە قدر)

تۆیر گوبیرناسندە، آستانکوف اویەزندە موك هم اورمان بلەن قاپلانعان برسازلقدن کچکەگنە بر یلغا آغوب چقا. مونە شوشی یلغا-زور

ایدلنك (ۋولغانك) باشی. کینکان صابن قارا ایدلگه یلغالار قوشلا؛ آنك صووی آرتا بارا؛ اول زورایا. تۋیرگه بینکاچ، قارا ایدل کیگلگی ۱۵۰ ساژ ینلق زور اوق بر یلغا بولا. تۋبردن باشلاب، آنك ئوستنده پاراخودلارده یوریلر.

موندە قارا ایدل بوبندە آوللار بیك کوب؛ لکن فابریکلر، زاۋودلار یوق. تیره ـ یاقدەغی خلق ایگنچیلك هم ئوبلرنده تۆرلی نەرسەلر یاصاو بلەن کون ایتەلر.

بو یبرلردە ئەلی قارا ایدل ئوستندە آرتق حرکت سیزلمی. سیرەکدە آرتلاریە بارۋالار تاقان پاراخودلار اوچریلار؛ توبەنگە تابا تۆشوب بارا طورغان آغاج ساللاری کوزگە چارپلالار.

تۋبردن صوك پاراخود طوقتی طورغان شهر ـ ریبینسکی شهریدر. بو شهر آشلق سوداسی بلەن مشهور. آشلق بلەن سودا ایتە طورغان سودا گرلر، قارا ایدل هم آنکار قوشلا طورغان یلغالار بوینەغی گوبیرنالردن آرش، صۆلی، اۋن جیبالاردە، آنی یلغالار هم تیمر یوللار بویبچه ئوزارنده آشلق آز یتیشه طورغان گوبیرنالارغە اوزاتالار.

ریبینسکی یانندە هر وقت کیمەلر بیك کوب بولا. پریستان اشچیلر بلەن طۆلی آلارنك قایسیلاری کیمەلرگە نەرسە تییلر، قایسیلاری کیمەلردن نەرسە بوشاتالار.

ریبینسکی‌دن صوك پاراخود یاراسلاول، کاستراما شهرلری یانندە طوقتی. پاراخود توبەنگە کیتکان صاین قارا ایدل کیگایە، کۆچەیە بارا؛ چونکە آنکار کوب ئوك واق یلغالار، بر نیچە زور یلغا قوشلا. پاراخود اوکایراق، تیرەنرەك بیرنی سایلاب، قارا ایدلنك اوڭ یاغینە، بر صول یاغینە یاقنراق بارا.

بو یبرلردە ایندی قارا ایدل ئوستندە حرکت کوبرەك کورنە: کیمەلر جشراق اوچری؛ قارا ایدل یارلاری ماتورلانا، کوکلیلەنە بارالار. آنك اوڭ یاری بییك بولوب، کوب یبرلردە قارا اورمان بلەن قابلانا؛ صول یاری نەبەندك بولوب، بیك هیبەت طوعایلار بلەن ئورتلەدر.

نیژنی شهرندە قارا ایدلگە « اوقا » اسملی بیك زور بر یلغا قوشلا؛ قارا ایدل کینەتدنگنە ایکیلەب دیورلك کیگایوب کیتەدر؛ اوقا یلغاسی کوب گوبیرنالر بویبچه آغا. اول بیك کیك هم تیرەن. نیژنی‌گە حەتلی قارا ایدل

ئوسنده نیلدی پاراەودلار یورسەلر، اوقا یلغاسندەدە شوندی اوق پاراخودلار یوریلر.

نیژنیدن صوڭ قارا ایدل ئوستنده، ایکیشەر، اوچەر قاتلی پاراخودلار یوری باشلیلار. یواچیلار کچکنه پاراخودلاردن توشوب، زور پاراخودلارغه اوطرالار. یوکلرنیده کچکنه پاراخودلاردن زور پاراخودلارغه کوچرەلر.

نیژنیده جەی کونی بیك زور بەرمینکه بولا. بو بەرمینکەگە روسیەنڭ هر یاغندن حتی چیت مملکتلردنده سوداگرلر کیلەلر. آلار، ئوزلرینڭ نەرسەلرن یایسه نەرسەلرینڭ ئورنەکلرن بەرمینکەگە کیترەلر. ئوزلار یبه کیرەك نەرسەلرنیده شونده اوق آلالار.

نیژنی نیرەسنده قارا ایدلنڭ کیڭلـگی بر چاقرمدن آرتا؛ صو تاشیغان چاقده، پاراخود دیڭگز اچنده بارغان کبك بولا، قارا ایدلنڭ یارلاریده کورنمیدر.

ئولەن چەچو.

ئلك زمانده ایگمنیگنه چەچوب ئوسدرگانلر. بو زمانده ئولەننیده چەچوب ئوسدرەلر. اول زمانده پچەن چابارلق بولونلار، طوغایلار تاو بوبلاری، اورمان آرالاری هم آلانلار کوب بولغان. بو زمانده آندی اورنلارنڭ پچەنی خلققه یېتمی. حاضرده بچەنیده ایگن رەتندن چەچەلر. پچەنسز تراك طویمی. سالام هم کیبەك ئوزارن چلاتوب، ئوسنلرینه اڤن سیبمەگانده، تراکـکه یادەنی آرق بولا آلمیلار.

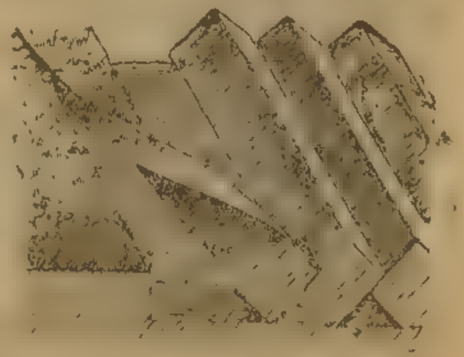

ترلـککه ایكتاتلی، ایك طوقلاقی آزق پچەندز. آشار ئوچون کشیگه ایگن، نی خەتلی کیرەك بولسه، ترلـککه پچەنده شول خەتلی کیرەکدر.

پچەنچی بولونعەده، باسوعەده جەچەرگه یارنی. بولونغه پچەن چەچکاندە آندەغی قوراقلارنی قوراق توبلرن هم تومگەکلرنی آلورغه تییش. تومگە-

کەرنی تیمر کورەك بلەن فرۆب آلوب بر ئۆیۆمگە جییارغە، شول ئۆیۆمنی کرەج (❀) بلەن قاتناشدرۆب پچەنلك بیرگە سیەرگە یاری. اول ئەییر پچەنلك

بیرنی بیك یاخشی توزەتە. ئولەنی بر چەچو بلەن بیش - آلتی یل، قای برسن اون یل رەتدن چابارغە ممکن. چەچکان پچەن بر دیسەتینەدن یلینە ۲۰۰ - ۳۰۰ پوت چقا، اورنی کیلسە، ۵۰۰ پودقە دەینە. پچەنلك بیرنی مخصوص اشلەنگان آدر تیمر ـ طرمالار بلە یومشارتالار.

بو یاقلاردە ایك بیلگلی بولغان چەچو ئولەنلرندن چەوکە باشی (Клеверъ) تولکی قویروغی (Лисій хвостъ) در.

تیمافییفکانی سازلققە چەچەرگە یاری. بو ئولەن بر نیچە ئوسکاندن صوڭ سازلق بیر آت بلەن یوررلك بولوب تعی. ئولەن چەچو بیرنی آرقلانەی، بیرنڭ آشن بترمی. بلکە بیرنی بابزوتا، بیرنڭ آشن آرتدرا. ئولەن چەچوب بیرنی توزەتکاندن آری بیر ایگنگەدە بیك یاخشی بولا.

آش سگو.

بر نرنەرسەنی آشارغە اویلاساق، ایڭ ئلك آی آوزبزغە سالابز؛ آندن صوڭ، اول نەرسە صییق بولسە، تیز ئوك یوطوب یبەرەبز؛ اگر قاتی بولسە، ئلك چەینیبز. یومشارتابز، دە آنناری یوتابز.

بز تشلربز بلەن چەینیبز. تشلر طعامنی واق، واق کیسە کلرگە ئوگەلیلر، تەنەلر هم قامر کبك حالگە کیترەلر.

تل دە تشلرگە کوچ یاردم ایتەدر. تل طعامنی ـ آزقنی ئەلی بربیرگە،

(❀) ا. رو...

ئەلی ایکنچی بیرگە کوچرۈب یورتەدر، ابندی آزق تمام چەینەلۈب. یۈمشارۈب بنکاچ، تل آنی یوتقولققە تۆشرۈب بیبەرەدر.

بزنك بۈتۈن تشلر بزدە برتۆسلی توگل: آلفی تشلر، ئونکن بولۈب، کۆرەك رەوشن آلالار؛ آلفی تشلر بلەن یەنەشەگنە قازق تشلر طۆرادر. آلار آرتندە قالون طوپاس جەیکی بولوب آزاو تشلر اوطرالار. هر ئولکان کشینك هر بر یاڭاق سۆیەگندە دورت آلمی، ایکی قازق، اون آزاو تش بولا. شۆلای بولعاچ ایکی یاڭاق سۆیەگندە ۳۲ تش بۆلۆرغە تییش. یەش چاقدە کشینك ۲۵ گنە تشی بولا: چونکە اول وقت آزاو تش یاق، یاقدە دورتەرگنە بولا، ئۆلکانلرنکی کبك اوناو بولمی. کشینك یەش چاغدە سۆت تشلری بر مرتبە قۆیلۈب، آلار اورنینە نق تشلر ئۆسەدر. بیك کوب کشی تش آوروودن عذاب چیگە، تش آوروی آوزنی تازا طۆتماو سببلی تشلرنك چری هم واتلا باشلاودن کیلەدر. تشنی سلامت طۆتارغە طرشقان کشی هر کۆن جلمصی صو بلەن آوزن چایقاب طوررغە تییش.

آوردەغی آزق جیگل چەینەلسۆن، جیگل یۆطلسۆن ئۆچۆن آنی تۆکرك بلەن یووشلەتەدر. چەینەلگان هم تۆکرکلەنگان آزقنی تل برگە اوبشدرا، ئصادردە جوقولققە ئۆتەروب یبەرەدر. یۆطلغان آزق بوغاز، کوکرەکلر آرقلی اوزون مۆرجە بوینچە معدەگە باروب تۆشەدر.

آزق معدەدن بارماقدن آزغنە قالون نچکە ئچەککە کوچۆب کیتەدر؛ بو ئچەکدن صوڭ قالون ئچەککە کیتەدر. قالون ئچەکدن آزقنك کیرەك بولماغانی طشقە چعادر. معدە هم ئچەکلرنك بارسیدە قارن ئچندە طۆرالار. آزق سڭوگە یاردم ایتە طورغان نەرسەلرنك برنچیسی سلەگیدر. شوندن باشقە اش سڭوگە بیك کوب یاردم ایتە طورغان نەرسە ئوتدر.

نچکە ئچەکلردەدە تاغن شوندی اوق آش سڭوگە یاردم بیرە طورغان صولار بار؛ موننە شوشی صولار بلەن نیدی قانی آزقدە صیبق مادەگە ئەورلە هم ئچەکلر آرقلی سڭوب تامرلارغە کیتەدر. شولای ایتوب کشینك آزقدن قانی کوبەیەدر.

قارا ایدل بو ینچه

(نیژنی‌دن چاریچین‌گه قدر).

پاراخودبز نیژنی‌دن توبه‌نگه تابا یونه‌لوب کیته. نیژنی نی ئوتـکاندن صوك قارا ایدل‌گه قوشلا طوغان بلغالار بوینچه آغاچ، اسمالا، یوکه، مونچالا هم آغاجدن یاسالغان نه‌رسه تییه‌لگان بارژالار آغزالار. بو صولار بوینده اورمان کوباگی کوزگه به‌رلوب طورا. چاباقسار تیره‌لرنده چوواشلارنك آیاقچولاری، چوواش خاتونلارینك بیك سه‌یر باش کییملری اعتبارنی جلب ایته. چوواشلار، شول تیره‌ده‌گی آوللارده طورالار. آلار شهرگه یومورقا ساتارغه کیله‌لر؛ بیك کوب تاوق هم بال قورتی آسریلار. لکن بارندن‌ده بیگره‌ك ایگنچیلك بله‌ن کون ایته‌لر.

چوواشلار قان جهتندن تاتارلارغه یاقن خلق؛ تللری‌ده تاتار تلینه اوشی. لکن دینلری - خریستیان دینیدر.

قارا ایدل بوینچه تاغی‌ده توبه‌نگه‌رەك گیتکاچ، «پریستانلرده روسلاردن باشقه، تاتارلار، چیرمشلر هم ماردوالارده اوچری باشلی.

چیرمش هم ماردوالار فین نسلندن. دینلری خرستیان دینی.

مونه پاراخود قازان‌غه یاقنلاشا. قازان شهری قارا ایدل‌دن برنیچه چاقرم چیته‌ره‌ك طورا. لکن قارا ایدل یاننده‌ده توزرلی کیبتلر بار. هر یرده، قوللارینه نه‌رسه‌لر کوته‌روب، سوداگرلر چوواللوب یوریلر. سوداگرلرنك کوبسی تاتارلار. آلار، قازان ساتونی قارانده یاصالا طورغان، آیاق وباش کییملری ساتالار.

قازان - روسیه‌نك زور ومشهور شهرلرندن برسی. آنك یوز ایلی مك‌دن آرتق خلقی بار شول حلقنك ۳۵ - ٤۰ مكی تاتارلار. اول، ئمك تاتار خانلاریبك پایتختی بولغان. موندن دورت یوز ایللی یلدن آرتقراق ئلك، روسیه پادشاهلرندن بولغان ایوان گروزنی طرفندن آلنوب، روسیه‌گه قوشلغان. آنده خانلار زمانه‌سندن قالغان «سویمبکه مناره‌سی» بار.

قازان‌ده بر دارالفنون، آکادیمیه، بیك کوب اورتا مکتبلر ۱۸ لەب تاتار مدرسه ومسجدی بار.

قازان گوبیرناسنده‌ده تاتارلار کوب. آلار، طوش، اشچه‌ن خلق بولغانغه، روسلاردن یاخشیراق طورالار، یاخشیراق آشی ـ اچه‌لر؛ ئویلری زورراق، یاقتیراق هم چیستاراق بولا.

قازان‌دن ٦٠ ـ ٧٠ چاقرم توبه‌نگه‌رەك کیتکاندن صوڭ، قارا ایدل‌گه قاما نهری کیلوب قوشلا. قاماده بیك زور نهر. قاما نهرینڭ تیره ـ یاغنده قزل اورمانلار ئوسه‌لر. قاما بویندچه، اورال تاولارندن چوبن، تیمر، قیمتلی تاشلار هم آغاچ تاشلا. قاماده‌ده بیك زور پاراخودلار یوری.

قاما قوشلغان بیرده قارا ایدل بیك کیڭ. آنڭ یارلاری کورنمی دیورلك. بر آز کیتکاچ، تارایا تۆشه. شولایده بر یارندن ایکنچی یارنڭ‌غی کشینی یاخشیلاب کوروب بولمیدر. بو بیرلرده قارا ایدلنڭ اوڭ یاغی تاولی؛ آنده آولالار کورنه. صول یاغی توبه‌ن، طوغایلار جه‌یلوب یاتالار.

سمبر تیره‌سندن هم آندن توبه‌نگه‌رەك کیتکاچ، قارا ایدلنڭ ایکی یاغنده‌ده قرلار کینه. بو بیرلرده‌گی آول خلقی ایگنچیلك بله‌نگنه کون ایته‌لر، دیورلك. آلار، ئلك یاخشی طورغانلار. ایگون اوڭغان. لکن صوڭغی یللارده جنس ـ جنس قورغاقلار بولو سببلی، آلار آچلقدن جفا چیگه‌لر.

سمبردن صوڭ کوب بارمیچه‌اوق قارا ایدلنڭ اوڭ یارنده «ژیگولی» اسملی بیك تاولار باشلانا. بو تاولار، قارا ایدلنڭ ایڭ ماتور اوریلاری. آلار ٢٤٠ چاقرملاب صوزلالار.

«ژیگولی» تاولارینه قارشی، قارا ایدلنڭ صول یاغنده سامار شهری طورا. سامار سوداگرلری کوبره‌ك آشلق بله‌ن سودا ایته‌لر. سامار آرقلی سیبیر یاغه تیمر یول ئوته. سامار سوداگرلری، داالالارده قرغز وباشقردلاردن جیعان آت، صیر وصارقلار بله‌ن‌ده سودا ایته‌لر.

پاراخود تاغی توبه‌نگه‌رەك کینه. اول، سیزران‌غه بیته‌ر آلدندن بیك زور تیمر یول کوپری آستندن ئوته. قارا ایدل آرقلی سالنغان بو کوپرنڭ اوزونلغی چاقرم یارم قدردر. آنڭ ئوستندن سیبیر یاغه بارا هم آندن قایتا طورغان پویزدلر یوریلر.

مونه پاراخود سارانوفقه یاقنلاشا. یراقدن اوق ئه‌لله نیچه‌شه‌ر قاره‌سی تیگرمه‌نلر کورنه باشلیلار. سارانوف یانده زور پربستانلر آشلق بله‌ن طولی.

سارانف سوداگرلرینده بیك كوب آشلق جیبوب صاتالار.

صارانف گوبیرناسنده مهاجر نیمسلرده كوب. آلار، آوللارده طوروب، ابگوبچیلك، باقچه‌چیلق بلن كسب ایته‌لر. نیمسلر، اشكه اوستا، ثباتلی حق. طارشوب هم بلوب اشله‌گانگه، آلارنك هر اشلری اوكا. نیمس آوللاری بیك چیستا، آرو، بای بولا. هر بر نیمس آولنده مكتب بولا. هه‌مه‌سی اوقی - یازا بله‌لر. نیمسلر خریستیان دیننده‌لر.

صارانف‌نی ئوتكاندن صوك، پاراخود آوللار هم صیفیه‌لر (داچالار) بلن قابلانغان ماتورپارلار بوینچه بارا. بر آزدن بو كورنش یاغی ئورگه‌ره، یار بویلارنده یالانغاچ تاشلار كوته‌رلوب طورالار. آلاردن صوك چیه، آلما هم گروشه باقچه‌لاری اچنده طورا طورغان زور آوللی یارلار كیته.

بو بیرلرده جه‌ی اوزون، جلی بولا. قش كونی قتی صووقلار، داوالـقار ئوبومل‌ری حاصل بولا. بو بیرلرده اورمان یوق، دیبورلك. جوه‌رلارغه ئوسكان سیبوك كمه قواقلقلارغنه اوچری. قارا ایدل‌نك صول یاغنده دالالار كیته. آلار، بوزه‌ر جاقرمقه صوزلوب، یاز كونی ایس كیته‌رلك ئوله‌ن بله‌ن قابلانالار. جه‌یگی قزولارده ئوله‌ن كیبه، كویه.

دالالاریكده كوب بیرلرینه كشیلر اوطورغانلار؛ كوب بیرلری صوقالار آلارغه آشلق چه‌چله ایندی.

اول اوكسز بالا شول!

عید كونینی مین ایشك آلدینه یاشكا كیملرمنی كیبوب چقدم. كولمه‌ك، كه‌له‌پوش هم چیتكلرمگنه توگل، مینم كه‌زه‌كیمم‌ده اوز باشكا. شوشی عیدكه‌گنه تكدرلگه‌ن كه‌زه‌كی ایدی.

برنك ایشك آلدنده مینم بله‌ن یه‌شده‌ش مالالار آز توگل ایـدی آلارده‌بوگون باشكا كیملر كیبگه‌نلر، اورلرنچه‌قوبشیلانغانلار، ماتورلانوشقانلار ایدی. باری برگنه، بر كچكنه گنه مالای بوگون برنك شیكللی كیینمه‌گه‌ن، اوزبنك هر وقتده‌گی ایسكی كیینمده ایدی. بو مالای — بلطر آتا آناسـی ولگه‌نلكدن بو یل بره‌وده خدمت ایتوب طورا طورغان آسراو مـالای فوری ایدی.

بز اویمارغه طوتندق: آت ـ آت اویمادق، پراحود ـ پراحود اویناداق. دو اویملاردن طویغاچ، سابان‌طویی آتلارنی بولوب چابشوب قاراماقچی بولدق.

مین بالان آیاق وقتده بیك چبهر یوگره، سابان طویی آتلارنی بولوب اویناغانده هر وقتده برنچی کیل ایدم. لکن بو بولده آلانی بولمادی: مینم اوکچه‌لی یا نکا چینکلرم اوزلرینك آورلقلارنی، اوکفایسزلقلارنی بله‌ن مینکا برنچی کیلورگه ایرك بیرمه‌دیلر: نوری مینی اوزدی‌ده کیتدی‌ده ایکی ـ اوچ آرشین قدر میندن آلده کیلدی.

هر وقت برنچی کیلورگه اوپره‌نگه‌نگه کوره، نوری‌نك مینی اوزووی مینم که‌یفمنی بیمه‌ردی، مین شول که‌یفسزلگمنی در آز کیه‌تور اوچون ایبده‌شلرگه قارابراق:

ـ میکا چینکلر مگنه اوکایسزلادیلار، بولماسه، مین نوری‌نی اوزدرمی در ایدم ـ دیوب، سویله‌نورگه طوتندم. نوری اوزینك اوزوون بولای بیلگه بیبه‌رورگه رضا بولمادی:

ـــ اوزماچ، اوزغان ایندی: چینکلرك اوکعایسزلارلق بولفاچ، آلارنی سالوب چابش ایدك صوك.

نوربلك بولای ماقتانووی مینم آچوومنی کیتره باشلادی:

ـــ اوزینك یا نکا چینگك بولماغاچ، شولای دیگان بولاسك ایدی. مینکی شیکللی یا نکا چینکلرك بولسه سین‌ده بالان آیاق چابشماس ایدك؛ به‌یره‌م کوننی کییوب یوروگه بر چینکك‌ده یوق بیت، سین بیچارانك!

مینم بو سوزلرنی باشقا، چینکلی مالایلارده ئل‌کتروب کیندیلر.

ـــ اوزینك چینگی بولماغاچ.

ـــ به‌یره‌م کوننی‌ده بالان آیاق یوری، ئه اوزی آلدن کیلووی بله‌ن ماقتانغان بولا تاغن!

ـ آزك ئه‌لی بوتلی که‌له‌پوشی‌ده یوق، ئه اوزی آلدن کیلووی بله‌ن ماقتانغان بولا تاغن.

بز با نکا کییه‌ملی مالایلار نوری‌نی ایندی بیك چملاپ مسقللارغه طوتندق. اول اوّل:

ـــ بایلغکز بله‌ن ماقتانماغز. باباق بر آیلق اول ـ دیوب، بزگه قارشی

طوروب قاراسه‌ده، اش زورغه کیته‌کاج، طوقنادی، بر آز حیتکه‌رەك کیتوب، بر قویماغه سویه‌لدی‌ده، بر سوزده ده‌شمیچه، کوزلرن ئه‌لله نیچکه‌کنه مولدره‌توب بزگه قاراب طورا باشلادی. بز همان طوقتامادق، آنی مسقل اینه بیردك. اول همان بر سوزده ده‌شمیچه، سویه‌لگه‌ن یبرنده طورا بیردی. آنك تولای سوزسز طورووی میکا اوشامادی، مین آنك آچوون کیترور اوچون:

— ای، بتلس! - دیوب قچقروب یبه‌ردم. بو سوزدن آنك کوز بلك مولدره‌ولری تاعی ده قوتله‌نوب کیندی. اول مینم شوشی سوزمنی‌گه کوتوب طورغان شیکللی، کیه‌ت‌کمه قویماغه تابا ئه‌یله‌ندی، یوزن قویمانك بر تاقتاسینه سویه‌دی‌ده قچقروب یلاب یبه‌ردی:

— من اوکسز بالا شول! ئه‌تی ئه‌نییم بولسه، مینم‌ده چیتك که‌وشم بولور ایدی.

بز، مسقللاوچی بالالار نوری یلاب یبه‌رگاچ، طب طن قالدق. بره میوط سورسز طنسزعنه بر بر برنك کوزلربزگه قاراشدق، آندن صوك نوری‌غه قارادق، آندن صوك تاغی بر بر برگه قاراشدق. آرادن بر مالای:

— اوکسز بالانی نیك آلای ره‌نجیته‌سز؟ دیوب، قچقردی‌ده اوزی بزنك توركمبزدن چیتکه‌رەك کیندی.

— توركده مسقللاشدك بیت ئه‌لی!... دیوب، بز اول مالایغه تابا ئه‌یله‌ندك. آندن صوك تاغی نوری‌غه قارادق. اول همان یوزن قویماغه سویه‌گه‌ن حالده طورا. ایندی قچقروب یلاماسه‌ده، آنك اچینك سلکنندن، همان ئه‌لی یلی ایکه‌نچلکی بلنه ایدی.

مین‌ده مالایلار توركمندن حیتکه‌رەك کیتدم: بو وقتده مینم یوره‌گمنی ئه‌لله نه‌رسه طرناغان شیکللی ایته باشلاغان ایدی؛ نوری میکا چیکسز چاماسز قزغانیچ طویولا باشلادی، آنك:

— مین اوکسز بالا شول! - دیب قچقروب یلاب یبه‌رگه‌ن تاوشی مینم قولاقلارم توبنده همانده همان یاڭاروب طورغان شیکللی بولدی:

— مین اوکسز بالا شول!

اگر اول اوکسز بالا بولماسه، آنك‌ده یاڭا چیتکلری بولور ایدی، اگر اول اوکسز، فقیر بالا بولماسه بز آنی بولای مسقل ایته آلماس ایداگرك!

اول اوکسز بالا بولماسه، بولای قویماغه بوزن سویه‌ب یغلاماس ایدی:
— اول اوکسز بالا شول!

فاتح امیرخان.

محمد (ع‌م) نك وفاتی.

محمدع‌م بخیال‌شو حنده: «مین بوگون سزنك دینگزنی توگه‌لل‌زه‌ردم» دیگان مضمونده بر آیت اوقوغان ایدی. بو آیتدن حضرت ابو بکر محمد (ع‌م)نك اوراقلامی وفات بولاسن آڭلاغان ایدی: باشقه بر آیتده «هر بر پیغمبرلر وفات بولغان کبك، سین‌ده، یا محمد، وفات بولورسك» دیگان معنا آڭلاتلغان ایدی.

آندن باشقه علامتلر بله‌ن‌ده محمد (ع‌م)نك اَجَلی یاقنلاغانلق بلنه‌ایدی. اول آوری، آورووی کوندن کون آرتا بارا. صحابه‌لر و ئوزینك ئوی اَهْللری صولوش آلمی آنك حالن کوزه‌ته‌لر ایدی. پیغمبرنك حالی ناچارلانغان باینای کشی سبره. لیکن سویل‌شورگه تللری بارمی، بر‌برسندن‌گنه توگل، بو کوڭلسز، آور حالنی ئوزلرندن ئوزلری‌ده یه‌شره‌لر ایدی.
نمازعه بوریلر، هر قایسی دوست کوز بله‌ن پیغمبرنك مسجدکه کره آلمانن کوزه‌ته‌لر ایدی. ئلك محمد (ع‌م) آورلق بله‌ن یولسه‌ده مسجدکه ئوزی کره آلا ایدی، صوکره ایکی یاعه‌دن قولتقلاتوبقمه کره باشلادی. اول ئوزی کره آلماغانده مسجدده حضرت ابو بکر امام طورا. محمد بونی بلوب‌قوواد ایدی.

آور ساعتلر یاقنایا، کوز یه‌شلرینك ناشار وقتی بیته، کون چققان ساین، کیچ بولغان ساین محمدع‌م‌نك ترکلگی بله‌ن اَجَلنك آراسی‌یاقنلاشا ایدی. بر وقت کوکده‌گی یولدزلار بره‌م‌-بره‌م سونه باشلادی، آی، قویاش قدرت بله‌ن طوتلقدی، صولار آقمی، حیوانلار اوطلامی، آورولار اگمراشمی، بیشکده‌گی بالالار یغلامی، جبل ایسمی، یافراقلار سلکنمی، بولوط اورنسن کوچمی، هیچ برجان قیلمدامی باشلادی، که: اول صولوده آخر زمان پیغمبری محمد ع‌م‌نك جانی مبارك نه‌ننده‌ن آیرلا ایدی...

نیز وقتنك اچده بو فاجعه سیزلدی. کینه‌ت آخر زمان پیغمبری محمد

(عمم) وفات بولغان دیگان قورقنچ حبر چقدی. شول صواوده بوتون موجودات حرکتکه کیلدی:

گویه، آی و یولدزلار شارتلاب طوزانغه ئەورلدی، بوتون انسان، بوتون حیوان، بوتون ئوەنلر، بوتون جمادات تأثر وتابعیدن ئوکروب یغلی باشلادیلار! .. چونکه اول مبارك ذات ایمدی دنیادن آیرلغان ایدی.

انا لله وانا الیه راجعون.

الله‌نی اونوطما.

تاو بیبکمی؟ سین منەمسك؟
من مه آلساك، تاوغه من.
تاوغه من، کور دنیانی سین،
کور بو دنیانك یەمن.

کور سین آندن کیك یالانلار،
کور آوللار، کور صولار،
کولر، اورمانلار، بولونلار-
بر تارالسن قایغیلار.

توش توبەن یور سین توبەنده،
کور چەچەکلر، چیشمەلر.
کور ایگنلر، کور جیمشلر:
حسرتکنی بر کینەر!

تاوغه مندك، یاکه توشدك-
سین - اونوتما الله‌نی؛
کوکلك الله‌سن اونوتما،
اول یاراتقان دنیانی.

س. س.

ضررلی آزق هم آغولانو.

کشی، حیوانات آزغندن: ایت، بالق، سوت، یومورقه کبك نه‌رسه‌لر هم اوله‌ندن: ایکمه‌ك، ییمشلر، یه‌شلچه‌لر، آش آشی طورغان ئه‌یبرنی، نی گه دولسه‌ده، بیك یاخشی حاضرله‌رگه کیره‌ك: ایکمه‌ك بولسه، بیك یاخشی ایتوب پشررگه، ایت، بالق، یه‌شلچه‌لرنی قاینانورغه یا ایسه قوورورغه کیره‌ك. یاخشی پشکان، قایناغان، قوورلغان آزق معده‌ده بیك ییگل هضم قیلنا؛ پشوب بیتمه‌گان، یاخشی قایناماغان، قوورلماغان آش – آزق معده‌نی بورادر.

شونی بیگره‌ك خاطرده طوتارغه کیره‌ك: پشوب بیتمه‌گان ئه‌یبرده، مثلا پشمه‌گان ایت‌ده کوب وقت کوزگه کورنه‌گان واق قورتلار بولادر. اگر اول قورتلار تری کویگه یوتلسه‌لار، زور آورولارغه سبب بولولاری بیك ممکن اگر ایت یاخشی پشسه، یا ایسه قوورولسه، اول قورتچلی قورتلارنك بارسی‌ده اولوب بته‌لر.

شوندی اوق بك واق قورتلار، آقمی طورغان صولارده، کولللرده بولالار. شونك اوچون بو ییرلرده‌کی صولارنی قایناماغان کویگه اچمه‌سکه کیره‌ك. ئناك اول صولارنی قاینانورغه، شوندن صونك صووتوب اچه‌رگه کیره‌ك. ناچار، پاك بولماغان صودن ایك قورتچلی آورولار حاصل بولا: مثلا اوبه‌ت هم بیچ آورولاری کبك.

صونی اچو اوچون صاف، چیشمه‌لردن، کوچلی آغا طورغان طبق لمه‌لاردن هم یاخشی اورنلارغه قازلغان تیره‌ن قویولاردن آلورغه کیره‌ك.

اگر حلق‌ده یوغوشلی آورو بولسه. بو صولارنی‌ده قاینانوب اچه‌رگه کیره‌ك؛ چونکه آورونی کیتره طورغان ئه‌یبرلر هواده‌غی طوزان بلن برگه اروب توشه‌لر.

معده آزقنك ضررلی، فائده‌لی ایکانن بلمی: ایکمه‌ك آشاسه‌ك‌ده، آغو یوتسه‌ك‌ده، همه‌سی اوزینه قبول قیلا.

اگر کشی بلوبمی، یا ک‌لشلق بله‌ن آغو ملان یوتسه، تیز اوك دوقتور چاقررغه کیره‌ك. دوقتور کیلگانچه تیچك بولسه‌ده، آورونی قوسدررغه طرشو

تیبش: چونکه قوسو بارن، قانعه سکوب تولگره آلماعان آغو یاگادن چعوب کبنه‌رگه ممکن. آورونی قوسدرو توچون، آکار کوب ایتوب جلی صو ئچرنرگه، هم بارماق، یا ایسه باشقه ئه‌یبر بل طاماقنی قتقلاندررغه کیره‌ك.

آعوعه قارشی ایکی نه‌رسه بیك زور یاردم ایته. هیچ بروقتده صررلاری تیمی: بر‌سی جلی سوت؛ ایکنچیسی یومورقا آغی.

آورو کشی قوسقاچ، ممکن قدر آکار کوبره‌ك سوت هم جلی‌راق صوغه ایزگان یومورقا آغی ئچررگه کیره‌ك.

قارا ایدل بوینچه.

(چاریچین دن قارا ایدل‌نك حزر دیڭگزینه توشکان‌ییرینه قدر).

پاراخود، قارا ایدل بوینچه ناعی‌ده توبه‌نگه‌ره‌ك کیتوب، چاریچین شهرینه یته. پریستانلر، آلارده‌غی کیمه‌لر هم کیمه ماچتالاری ئه‌للی قایدن اوق کورنه‌باشلیلار. چاریچین‌نك زور شهر بولووی کوزگه‌بره‌لوب طورا.

چاریچین آرقلی ئوچ تیمر یول ئوته. شوشی تیمر یوللار چاریچین‌نی روسیه‌نك توررلی پوچماقلاری بل‌ن طوتاشدرالار. قارا ایدل بوینچه چاریچین گه کیلگان‌نه‌رسه‌لرنی شوشی تیمر یوللار روسیه‌نك توررلی یاقلارینه‌تاراتالار.

کامکارده نیفت کوب: نیفتنی کیراسین یاسیلار. کاوکازنك نیفت وکیراسینی، خزر دیڭگزی هم قارا ایدل بوینچه چاریچین‌گه کیتره‌له. چاریچین‌ده نیفت وکیراسین‌نی طروبالار آرقلی کیمه‌لردن میچکه ره‌وشنده یاصالعان ڤاگونلارغه توشاتالارده روسیه‌نك توررلی طرفلرینه اوزاتالار.

چاریچین‌نك، سوداسی زور بولسه‌ده، ئوزی پچراق شهر. آنارده هیر خلق بیك کوب. آلار پریستانلارده اشله‌ب کون ایته‌لر.

چاریچین دن قارا ایدل‌نك‌توبه‌نگی آعمی باشلانا: شوندن باشلاب خزر دیڭگزینه قدر قارا ایدل بر نیچه تارماققه بولنوب آعا؛ آنك اچنده جشکنه اوطراولار (آطه‌لار) اوچری بامشلی. بو اوطراولارنك قایسیلاری کچکنه‌گنه بولسه‌لارده، قایسلاری بیك زور بولوب، ئوستلرینه آوللار اوطرغان بولا.

چاریچین‌دن صوڭ قارا ایدل‌نك بارلاری بوتونل‌ی ئوزگه‌ره: آنك ایکی یاعن‌ده نیگز بیر تارلار یوق؛ هر ییرده قوم‌ده، قوم؛ به‌شلکلر آز، اورمان بوتونل‌ی ئوك یوق. بو ییرلرده جه‌ی کونلرنده هوا ایس کینکچ اسسی بولا.

سبرەككمە زور آۋىلدار ورناسادە، ئبرە باقىن آلاردە جابلاندرا آلمىلار.

مۇنە «ۋلاديميرڧكە» ديگان بيك زور بر بيستە. آنىڭ خلقى مهاجر مالاروسلار. بو بيستەنى نيمر يولى «باسقنچاق» اسملى طۇز كولى بىلەن طوتاشدرا. «ۋلاديميرڧكە»دن باسقنچاق كوليە ايلتە طورعان يول اسىيلكدن كوبگان دالا بويىچە بارا. بو دالادە آعاچ دە، قۇواق دە، ئولەن دە، كچكنەگنە بر ناودە يوق. آنىڭ بالچقلى بيرى اسىيلكدن يارغالانعان. يول بوينچە بارعاندە، فاراق كبيتكەسى، قوى كتووى، بايسە ئوستينە نەرسە تيبەلگان توبەگنە گوررگە ممكن.

مۇنە اسسى دالا اچىدە بيك زور بر كول كورنە؛ آنىڭ يارلارندە فار ئويوملرى كبك نەرسەلر باتا. بو باسقنچاق كولى. آنىڭ يارلارندەغى آق نەرسەلر، فاردە، بوزدە ئوگل؛ اول ـ طۇز. بو كول ئبندە بيك قالون طۇز قاتلاوى بار. آنىڭ ئوستندە صو، تاغى دە درستروك ئەينسەك، يارتى آرشىن تيرەنلگى، بايسە بر آز تيرەنروك ئرگان طور طۇرادر. كولدن براق توگلگە بر آول بار، آندە طۇز چاروچى اشچيلر طۇرالار. تيرە ـ يافدە بر اوچ بەشللك بوق، طۇزدە طۇز...

اشچيلر، كون ايتك هم صو ئونكەرمى طۇرعان كواەمك ـ اشتان كيەلردە، كيمەگە اوطرو ب. كول اچىنە كيتەلر. بر آز بارعاچ، صوغە توشوب، نيمرار بىلەن طۇز واتا باشىلار. كيم آلارنى طۇزدن ياەشى ساقلى آلمى؛ طۇز كيم آستينە ئوتوب تەننى آشى: تەندە يارالار حاصل بولا. اسسى قۇياش ناشنى قزدرا. تيرە يافدە اشقلانوراق بيردە، صوصاونى بترو ئوچون اچەرلك صودە بوق. موندە ايك اسسى بولە نعە، آزق بيك ئبز بورلا. شوڭار كورە طۇزلى ابت بىلەن ابكەككمە آشاب طورالار. شوشى آور حدمتلرى ئوچون آلار بيك آز آقچە آلالار. بر نيچە يل اچندە آلار سلامتلكلرن جويوب، اشدن چقالار.

قارا ايدلنك توبەنگى آعمىنك صول باغندەغى دالادە بر نيچە طۇز كولى هم طۇز طاوى بار. بيرگە طور سكگانگە، اول هيچ بر ئولەن ئوسدرە آلمى؛ تبك طۇز آزراق بيراردەگنە، قورى بيرگە آلشمان بر نيچە تورلى ئولەنگنە ئوسە آلادر.

قارا ایدلنك توبەنگی آغمندە هر بیردە بالق ایسی آڭقی، موندە طورا طۇرغان روس كازاكلارینك بۇتۇن آوللاریندە هم بۇتۇن شهرلرگه بالق ایسی سڭشكان. پراخودنك بالق طۇتلا هم طۇزلانا طۇرغان اورنغه كیلەسی بولچیلار ئەللە نیچه چاقرمدن اوق سیزنەلر.

بو بیرلردە بیك كوب حلق بالق طۇتو هم باتق صاتارغه حاصرلەو بلەن كون ایتە. بالق طۇتوچیلار آراسندە كازاكلار، قرغزلار، قالمقلار هم كیلمشەك روسلاردە كوب. آلار حوجەغه اشلیلر.

قالەق وقرغزلار بر اورندە طورمیچە، اورندن اورنغه كوچوب یۇریلر. آلار حیوان آسراوچیلق بلەن شغللەنەلر. آت، صیر، قوی، كەجە ونویەلر آسریلار. حیوانلارینە یل بویی آزق بولسون ئوچون، آلارغه بر بیردن ایكنچی بیرگه كوچوب یوررگه طوری كیلە. شهرلار كوره آلار ئویلر یاصامیچە، تیرمەلردە طورالار.

ئلك آلار یاحشیغنه طورەلار: زور-زور كتولری بولغان حاصر ایدی آلا ناك یاحشی بیرلرنی مهاجرلر قولیغه كروب، ئوزلر یەنە ناچار بیرلرگه قالغان. شوكر كوره حیوان آسراوچیلق دە آرتغه كیتكان: الگی مكەر یاشلی كتولر یوق ایندی. قرغز وقالمقلار حیوانلارینه قشقه آزغنی آز حاصرلیلر؛ حاصرەگن آزلاری بەش حیوانلاری بلەن سوبكلی آتلارینەغنه بیتە. قالغان حیوانلارن قشقی كوبلرندەدە طوب طوری دالاعه قووالاب چغارالار. ئلك آتلار ناروب قانی آطییانلاری بلەن قارنی آرچیلردە آلك آستندن ئوت چغارالار. آتلاردن صوڭ صیرلار، قویلار، ایك آرتدن تویەلر بارالار. تویەلرنك طیاقلاری یومشاق بولماعه، ئوزلری قارنی آرچی آلمیلار، شوكر كوره آلار بوتەن حیوانلاردن قالغان آزقیغنه اوطیلار. كوب قارلی یاسە بورلاوقی قشلاردە قرغزلارنك حیوانلارینه بیك ناچار بولا. شوندی یللاردە آلار آچقدن هم قارلی داوللاردن كوب قرلالار. شولای اوق آلارغه اسسی وقتلارنی ئوتكەروده بیك چیتن. یاز وكوز كوبلرندە دالادە ئولەن شەب بولعانعه، آلار سیمرەلر.

حاصر ایدی قرغز وقالمقلار؛ بیر تارابو سببلی، بر بیرگه اورناشا باشلادیلار. آلار، بر بیرگه اورناشوب، ایگنچیلك بلەن كون ایتە باشلاغاچ، ایگننی بیك طرشوب اشلیلر.

قالمقلار، کوبرەك، قارا ایدلنك اوڭ یاغندەغی دالالاردە قرغزلار صول یاغندەغی دالالاردە طورالار.

موندە پاراخود آسترخانغە بیتە. پربستاندە تورلی - تورلی مکلەب پاراخودلار کورنە: موندە قارا ایدلدە یوری طورغان پاراخودلاردە، بحر خزردە یوری طورغان بیك زور پاراخودلاردە، واق - تویەك بالقچی کیمەلردە بار. آسترخاندن صوڭ قارا ایدل، کیڭایگاندن کیڭایە باروب بحر خزر دیڭگزینە توشەدر.

ییر اشلەو.

١ - باسودە ایگن طولوب اوسسە، اول یاخشی بولسە، ایگنچیگە بیك کوڭللی بولا. اول امید ایتوب، طرشوب، ییرنی اشلەدی، ازرلغن جەجدی؛ اول ایندی ییردن بوکب کوتە. اگر باسو بوش بولسە، جەچکان ایگن چقماسە، سیرەك بولسە ایگنچی مسکین خور بولدی: اول وقتدە آڭا قتلق بولا. قتلق بولسە آنك آشار بەدە؛ مالدار بندە، جەجەر بەدە هم تریلگینەدە بولمی. رەتلی بو نیچە یل ایگن بولماسە، ایگنچی بوتون ئلەی یوققە قالا: اول ئوزینك آشلق آطن، آشلق صیبرن یوق ایتەرگە مجبور بولا. آطی، صیبری یوماغاچ اول نیچك کون ایتسون، اول ئوزینك بالالارنی بلەن تربیە قیلسون.

ییر ایگنچینك آناسی هم توتون امیدی. شونك ئوچون اول ییرن توتون بەرسەسدن آرتق کورە هم توتون کوچن ییر اشینە بیرە. آنك بوتون تلەگی ایگنی اوڭەرودەغنە بولا. آولنك مسجدی مکتبی، ملاسی، خلفەسی، سانوچیسی بارچەسیدە ایگنچینك ایگنی ئوسنندەگنە طورالار. آولدە توگل، شهرلردە آولدەغی کشیلرنك ایگەرندن باشقە طورا آلمیلار.

٢ - ییرگە کوملگان بر بورتوك ایگن ییندی زور بولوب ئوسە، شول بر بورتوکدن نیچە دیستە باشقا بورتوکلر پیدا بولا. ایگن بورتوگی ییر بینە، ییرنك اشلەنووینە قاراب بوری: ییر ایگن بورتوگن ایرکەلەب تربیەلەب ئوسدرە، بورتوکنك تربیەلەنووی اوچون ییرنك جرسمە، یومشاق بولووی کیرەك، هم کوینك یاقتی، هوانك جلی بولووی‌دە کیرەك.

ییرنك کورتزگە بیك کچکنە بولوب کورنگان ایگن بورتوگینك اچندە چماسی

ایگنك یافراقلارنی، تامرنی هم یەش چاغندە آشارلق آزغن بولا. ایگن ئورتوگی یومشاق ودئوم بیرگە کوملسە، آقرنلاب بورنە، ایگنك تامرنی، سەبەگی تیبرەنە باشلی. بورتوكنك آرغی سوت كبك صیقلانا بورتوكنك تامرنی بیرگە نابا، سابی ئوسنكە نابا غوزلا. اول حالدە ئورتوكنك تامرنی بورتوكدە بولغان سوتنی یوطوب تربیەلەنە.

بر آردن صوڭ اول سوت بتە، اول چاغندە طامر بیرگە بایتاق كیتكان بولا. اگر بیر یومشاق هم دوملی بولسە. طامر ئوزیدە كیرەك آزقنی بیردن الا باشلی. تامر حەچلنوب. تورلی یاقدە تارالوب كیتە بیر یومشاق هم حرمە ودئوملی بولوب، ئوستدن قویاشدە ئوریەك جلیسی بلەن یافتیسی توشرسە. بورتوكدن بورنلاب چقان ئوسملك بیك تیز شەدیە. یەش ئوسملك تامرلارنی بلەن بیردن طوز آلغاندە، یاپراقلارنی بلەن هوادندە آزق آلا. شولای اینوب بیر قارا طوفراق (چرنمە)، هم یاك یاخشی یومشارتلغان بولسە، كوننك جاراونی بلەن ئوسملك كوكون سابغنە توگل، ساعت سابن ئوسە. كوچەیە، ماتورلانا بارا.

٣ - سوانی جتو كشیدك اركتە بولماسەدە. بیرنی اشلەو، یومشارو آرتق ئور ایوكندەدر. شوڭ ئوچون ایگن چەچەرگە تەگان كشیلر بیرنی تورلی تورلی ایگن چەچو قورالارنی بلەن یومشارتالار. ئلك زمانلاردە ایگنلك بیرنی آغاچلار بلەن طرمەنوب، قازغچلار بلەن قازوب یومشارتقانلار. آندن صوڭ صوقا هم طرمەلار بلەن یومشارتا باشلاغانلار.

یورتمی كەكری آغاچلاردن صوڭ تورلی رەوشدە صوقالار، طرمالار چقارلوب، حاضردە بیك اصپای تیمر سابانلار چقارلمشدر.

سابانلارغە بیربنە قاراب: بر آت ایكی آت، اوچ آت هم آرتغە آرتق دە جیگەلر. استیب یاقلارندە سابانغە سیگز ئوگز جیگەلر. سابانلارنی قیرونكدە سابغەدە كویەب بولا هم كیكدە تارەدە آلدروب بولا.

یورتغی صوقالار بلەن اشترگە بیك اوستالق هم كوب كوچ كیرەك بولا ایدی. حاضرگی سابانلارنی یورتورگە براوستالق كیرەك بولسەدە كوب كوچ كیرەك بولمی.

طرمالاردە ئلك آغاچدنغنە هم جیكل بولا ایدی.

حاضرده چات تیمردن، آور طرمالار باسیلا. موندی صرمالار قای جاعده سابان اورنبه‌ده یار بلار.

ابگن ایبه‌سبنه بلمك حالن چامالاو بیك کیره‌کلی بر اشدر. قایسی یلده اورلقنی تبره‌نره‌ك اوطرتو باخشی بولسه، ایکنچی یلده صابراق اوطرتو یاخشی بولا.

دخی بر یلده بیرنی نبره‌نره‌ك سوره‌لر، ایکنچی یلده صابراق‌ده یاری. قومسو بیر، اوبصو بیر، باشا بیر، ایسکی بیر توزلیچه اشله‌ونی تلیسلر، بیر اشله‌ونك ایك‌نرنچی شرطی ابگن آراسینه چوب (اوط) جقماسلق ایتودر. ابگن آراسینه چوب جقسه، ابگننی بوبوفلرا بیرنك ابگنگه بیره‌سی آزعن شول‌چوب آلا. چوبلی ابگننی جیبو هم اشله‌وده بیك چیتن بولا. ابگن چه‌چونك کوب تجربه‌سی بار. بیرنك کیبتن وحالن لو توستبنه ابگن ایبه‌سینه آگرانوملار بله‌ن‌ده کیکه‌ش ایتو موافقدر.

بو یللارده هر بیرده ابگن چه‌چو اشن مکتبلرده اوقوب، هم قرلارده اشه‌ب توبره‌نگان آگرانوملار طابولا. حاضردن کیلگان کشی اوزی اوقوب آگرانوم بولو، آگرانوم بولا آلماعان کشی ابگنچی آگرانوملار کیکاشی بله ماده‌ه‌نو ابگن اشلرن آلعه یه‌رونك ابك اناچی بولیدر.

اورال.

سیبیربا بله‌ن آوروپای روسی آراسنده بر نیچه ره‌ت بییك توگلگنه اورال تاولاری بانا. اورال تاولاری شمال بوز دیگگزندن براق توگل بیرده باشلانوب، روسیه‌نك جنوبنده‌گی دالالارعه قدر، ۲۰۰۰ چاقرم‌عه صوزلالار. اورال تاولاری شمالدن جنوبکه تابا شولقدر صوزلغانغه، آلارنك شمالده‌گی وجنوبده‌گی تولوشلرنده‌گی توسملکلر، حیوانلار آراسنده بیك زور آیرما بار؛ حتی شمالی وجنوبی اورالده طاورا طورغان کشیلرنك طورموشلاری‌ده باشقه-باشقه‌چه‌در.

شمالده اورال تاولاری بییك توگل. آنده قش اوزون، صالقون هم کوب قارلی بولا. اورمانلار یوق. بر آز جنوبده‌ره‌ك اورمانلار باشلانا؛ تلك خسته‌عده، ضعیفکنه آغاچلار اوچربلار، صوکندن زور قرل آغاچ اورمانلاری اوچری باشلیلار. شمالده بولان آصراو، آوچیلق، بالقچیلق بله‌ن کون اینه

طورغان ساموبیدلار و بوتەن ملتلر طورالار. اورمانلاردە روسلار، ذاگوللار واتەکلر، پیرمەکلر طورالار. آلارنگ بارسیدە ایگنچیلك بلەن شغللەنەلر؛ لکن ایگنچیلك بلەنگنە کون اینو چیتون بولغانغە، آلار آیولار، بوریلر، بولانلار، قر کەجەلری هم تورلی قوشلارغە آوغەدە یوریلر. کوبسی آغاچ کیسو بلەن دە شغللەنە. اورت اورالدە اورمان آزراق؛ چونکە آندە اورمانلار توران زاۋودلارغە یاغو اوچون بیك کوب کیسلگان.

اورتا اورالدن بیك کوب تیمر چقغانغە، آندە زاۋودلار کوب. اوران تاولاریندن تیمردن باشقە، آلتون، آق آلتون، طاش کومری، قیمتلی تاشلار هم طوزدە چغادر. اورالدن شوشی بایلقلارنی بیردن تابو هم آلارنی زاۋودلاردە اشلەو بلەن بیك کوب کشی کون اینە. اورت هم جنوبی اورالدە بیك کوب خلق ایگنچیلك بلەندە کون کیچرە. موندە کوبرەك آرش هم صولی چەچەلر. اورتا اورالدە آشلق آرتق شەب بولمی. اورت اورالدە تورلی آوللار اوچری: آندە تیرەلرندە قرلار و بولونلار جەیلوب یاتقان کچکنەگنە آوللار بولغان کبك زاۋودلار تیرەسینە اورناشقان بیك زور آوللاردە بار. صوکغیلارینك کوبرەك کشیلری زاۋودلاردە اشلیلر.

اورتا اورالدە آول حلقی مولغنە، طوققنە طورا. تیك بو طورموشلاری آلارغە بیك قیمتکە توشە. زاۋودلاردە اش بیك آور؛ سلامتلك بیك تیز بتە. زاۋود اشچیلرینك یوزلری ساری، صوورلغەن، کوکرەکلری اچکە کرگان بولا. معدن بازلارندە اش تاغیدە آورراق. آندە نەچار، طنچو هم یووش موادە اشلەرگە طوری کیلە. سلامتلك تاغیدە تیزرەك بتە.

جنوبی اورالدە معدن بازلاری هم زاۋودلار کوب بولسەدە، آندەغی خلق کوبرەك ایگنچیلك هم حیوان آسراوچیلق بلەن کون اینە. آندە قس قسقە، لکن یاحشوق قاتی: جەی اوزون هم اسسی بولا. شونگا کورە آندە بوداییە، قاربوز هم قاوندە بیتشە. بو ییرلردە روسلار، باشقردلار، قرغزلار هم بوتەن خلقلار طورالار. قرغزلار هم باشقرتلار حیوان آسراوچیلق بلەن کسب اینەلار. ئلك آلار کنولری بلەن برادرندن ایکنچی اورنغە کوچوب یورگانلر. حاضر ایندی آلای کوچوب یورر ئوچون ییر تارایغان. شونگا کورە باشقرتلار، بر اورنغە اورناشوب، ایگنچیلك بلەن کون اینە باشلارغە

محبور بولغانلار. لیکن بر بیرده طورزوب، ئوسندن نیر آغزوب اشلرگه ئوبره‌نمه‌گانگه، بوطورموش آلارغه بیك آور. آلار یاری طورالار. کوبسی معدن بازلارینه هم ژاۋودلارغه کیته‌لر.

باشقرتلار بیك طوری، لیکن غمسزره‌ك خلق. آلار اسلام دیننده‌لر.

صو تامچیسینك باشندن کیچکان حاللر.

(فنی وخیالی حکایه‌چك).

آیصلو ئوزبیك طوغان کوننده بیك ایرته اویاندی. آنك کاراوتی یاننده زه‌نگه‌ر ۋازا اچنده بیك مانور چه‌چه‌کلر بیه‌یل‌می طورا ایدی. اول چه‌چه‌کلرنی کورگاچ، شادلقدن ایسی کیتوب، آلارغه بیك اوزاق قاراب طوردی.

— آح نیندی مانورلق! — دیدی اول شادلانوب. — بو چه‌چه‌کلرنی میگا مربیه‌م کیترگاندر. اول مینم چه‌چه‌کلرنی یاراته‌تمنی بله. کورشی باقچه‌ده آلار بیك کوب؛ مین هروقت آلارغه قاراب راحتله‌نه‌م. ئه‌نه ایسلی گول! آنکار یاش ایبه، مه‌ـ قلنفر گولی، مه‌ـ میل‌وشه...

آیصلو چه‌چه‌کلرنی برم برم قاراب، آلارغه صوقلانوبدن طوقتامیچه منله‌رینه یاقدی.

نه‌رسه بو؟ — لاله چه‌چه‌گنده نه‌رسه‌در یالتراب کورنوب کیتدی.

قزچق عنقکله‌ره‌ك قارادی، چه‌چه‌کنك آبر چاسنده یالتراب طورغان صو تامچیسی کورندی.

بو موندا قایدن کیلگان؟

آح، بو کوز یه‌شیدر. لاله ئوزن ئوزوب آلغانغه ئلی کوره‌سك. نیگه صوك بونه‌ی چه‌چه‌کلر آنکار قاراب یلمایالار؟ ئه‌اول قاره‌یی... نیدن بو؟...

قزچق اویغه قالدی...

کیه‌ت چه‌چه‌کلر آراسدن لاله‌نك ئه‌کرن تاوشی ایشتلدی:

— سین بو یالتراغان صو تامچیسن مینم یه‌شم‌دیب یالغشاسڭ، آیصلو اول توله یوعاریدن مینم ئوسته توشوب مینی راحتله‌ندردی، ئه آنك قایدن کیلگانن ئوزیدن صورا... بلکه، اول ئوزی سوزیله‌ب بیرور.

صو تامچیسی قز جفتك صوراونده كونمه‌دی، بچكه‌كمه كومش تاوش بلهن سوبلی باشلادی:

ــ سبنك طوغان كونك حرمتینه مین ئور حمه سیكا سوبله‌رگه‌عاضرمن. لاله‌ده مینم تاریخمنی طڭلاسون:

دنیاده مین بیك اوزاق زمانلاردن بیرلی یه‌شیم.-مینم ایلم-یراق، جلی، نیره‌ن «دیڭگز». كشیلر تورینی باققه مكه‌ر چاقرم جه‌یلگان رور طورلی صولارنی هولای دیب آتیلار.

سینی دیڭگر توبیمه توشورسه‌لر، آیصلو، ایسك كیته‌ر ایدی' بو نیدی سحرلی سرابعه كردم، دیب اویلار ایدك.

آنده سین تورینی تورلی ماتور تاشلار، قارچقلار اچنده یه‌شی طورعان ئه‌كه‌م-توكه‌ملر، قسقچلار، گزیزرای باقالار هم‌باشقه كوب حیوانلارنی كورر ایدك. توبندن ئوستكه تابا، بربریه اوراشوب، بیك كوبه تورلی ئوسملكلر ئوسه آلار قارارغه بیك ماتور بولالار.

ماتور مرجان تاشی‌ده، آغاج كبك ئوك، كوب بوتاق-تارماقلارنی دلهن یوعاری كوته‌رله. مرجاندن كشیلر موینسالار، آلقالار هم دانقه ریه‌ت ئه‌یبرلرنی یاصیلار.

دیڭگزده بالق بیك كوب بولا. آلارنك قایسیلارنی ئه‌لی نیدی عجب عیاومده بولالار. قایسیلارنی آلتون توسلی. قایسیلارنی كومش توسلی یالتراوقلی، قیسیلارنی یاقوت كبك قزل، قایسیلارنی زمرد تاشی كبك یه‌شل بولالار. آیاز كوننی قویاشنك نورلارنی صوغه توشوب، آنك قانلولارنی آراسنده صنعالانوب. صلواب كوپرنی كبك تورینی توسلرگه كروب اوینیلار، بو وقت صو آستنی پادشالقنده تعنی بر سحرینی ماتورلق آرتا.

دیڭگر توننه، ئوستنی وانفنه دولقنلار بلهن صرلانغان چاقنده، بیك یه‌ملی بولا. دیڭگز ئوستینك ئه‌كرنگه نیبره‌نوونده یالتری، ئه كچكنه دولقنلار باقتی اوت‌ئوچقلارنی كبك كورنه‌لر' موكار «دیڭگز یالتراوی» دیلر. دیڭگز یالتراوی صو ئوستنده، ره‌ڭگه‌رصماں، یه‌شكلت یا ایسه‌توتوله‌ی آب آق توسده كورنگان، حسابسز كوب واق حیوانلاردن كیله.

اما داول وقتنده دیڭگز بیك قور قنچلی بولا. جیل، یرطمج حیوانلار

کبك. اولی؛ دولقنلار ناو-تاو بواوب کونه‌رله‌لر. بو وقت دیڭگرده یه‌شه‌وچی کوب حیوانلار یارعه چقارلوب ارغتلالار. مؤندی: اوله‌اؤچراغان کارابلارده هلاك بولغالبلار. زور دولقنلار کارابنی‌نؤ مؤ چق اورنیه‌ه ئه‌لی بر، ئه‌لی ایکنچی یاققه تاشلیلار.

- مین مه شوندی دیڭگرده به‌نه ئم. آنده میندن باشقه ده‌صو تامچیلاری بیك کوب.

بر جلی‌قؤیاشلی کؤنده ئوزمده عجیب بر ئوزگه‌رش بولدی. قؤیاشنڭ آچق نورلاری تأثیری آستنده مین، باشقه بیك کوب صو تامچیلاری بله‌ن برگه، کیکه‌یه باشلادم، آندن صؤڭ کوزگه کورنمه‌سلك واق کیسه‌کلرگه بؤلنوب، دیڭگردن کوته‌رلدم. بو وقت مین ئوزمدن طؤز ته‌مینڭ کیتکانن هم حیکه‌یو ومنی سیبردم. (دیڭگرده چاقده بز طؤزلی بولامز) شولای‌مین‌صو تامچیسدن تؤسسز هم ئوته کورنه طؤرغان «بو» عه ئه‌یله‌نده‌م. تیره یاعمه قاراندم؛ نوره‌نگه قاراسام، نی کوریم: دیڭگز ئه‌ال قایده براقده قالعان.

جیل مینی ابده‌شلرم بله‌ن برگه بر راققه آلوب کیندی. بر بیك اوراق اؤچدق تؤره‌ن قاراسام ایمدی دیڭگز یوق: بردك آستده به‌تل اورمانلاری، مانور طوعای هم باصولاری‌بله‌ن بیر کورنه ادی.

بز همان بوغارنی کوته‌رلدك. بوغاری مه‌نگان سایین برگه صووق بولا باشلادی. صووقدن بزنڭ کوزگه کورنمی طؤرعان کیسه‌کلرمز (دیڭگردن آیرلغان وقتده شولای واق کیسه‌کلرگه بولنگان ایدك بیت) وافقنه صو توقلاریمه ئه‌یله‌نه باشلادی. بو توقلار بیك کچکنه بولسه‌لارده کشی کوزیمه کؤرنورلك ایدیلر. شولای بز بودی کوك «طؤمان» غه ئه‌یله‌نوب اؤچا باشلادق. کشیلر بیر هم صو تؤسیندن کونه‌رلگان صو توقلاربنڭ تورکومی طؤمان دیب آتیلار. طؤمان صؤرعات کوك تؤسده بولا.

بولده برگه بیك کوب بوته‌ن صو توقلاری، کیلوب قوشلدیلار. طؤمان همان قویردی، آخرده، «اق بؤلؤط» قه ئه‌یله‌ندی. بو بؤلؤط بیردن قاراغانده بیك یوغاریٔ مم آق تؤسده کورنه.

مه براقده ده‌رسه‌در کورنه باشلادی اول دور، آق هم یالترا وقلی ایدی؛ هوا سا قمابدی.

بز بو بالنراعان عرسه‌گه بافنابغان ساين صووفلق آرتا ايدى. آخرده بز آننك ئۆسنينه چقدق.

قاتى صو فووفلارمز ئۆزگه‌ردى: آلاردن نچكه‌گنه بۆز ابنه‌لر ياسالدى. اول اينه‌لرنك بر نيچه‌سى برگه بابشوب كچكنه ماتور يولدز چقلارغه ئه‌يله‌ندى. كشيلر آنى «قار بۆرتوگى» ديب آتيلار. بو ره‌وشچه برله‌شودن بزنك آورلغمز آرتوب يوبه‌ن توشه باشلادق.

نيره ياغمرغه غاراب ئۆزمز كبك ئۆك بورتوكلردن ياسالغان قار اڭبومنريه توشكانمزنى كوردك. ئه‌لبه‌گى كورنگان زور، آق يالتراغان نه‌رسه‌لر قار بله‌ن قابلانغان بييك تاو باشلارى ايكان.

بو تاو باشنده بزگه بيك اوزاق زمانلار ياتارغه طورى كيلدى. وقت وقت ئوتوب بارغان بولوطلار تاو باشينه ماموق كبك قار بولوب ياوالار ايدى. كوبكنه زمانلار ئوتكاچ، ياوغان قارلاردن تاونك باشى اوزون بولنلى، زور، آق بورك كيگان توسلى بولدى. و زور بورك مينوت ساين آووب توشر كبك طورا ايدى.

مه‌ه بر وقت مين بونون ابده‌شيرم بله‌ن اورننمردن قورغالوب توبه‌ن ناپا شووب كيتدم.

باشده بز ئه‌كرنگنه شودق، لكن بارغان ساين شه‌رك كيته باشلادق. آخرده، قورقنچلى تاوشلار چغاروب، گوريلده‌ب يولده اوچراغان يوز يللق قارت آغاچلارنى تامرلارى بله‌ن قوپاروب، زور تاو-تاشلارنى صندروب مه‌ته‌ب كيتدك.

تاو اينه‌گنده به‌شه‌گان كشيلرگه بز اول وقت زور ضرر كيتردك. بر آلارنك ايگنلكلرن باصدق، يورطلارن بيمردك، قاچوب ئولگره آلماغان كوب يورط‌حيوانلارن، حتى كشيلرنى ده قار آستنده قالدروب هلاك ايتدك.

قوياش ئوزينكن اشله‌دى: بز-قارلار يو بر آرنى ئوبدك كچكنه‌گنه «گورله‌وك» ياساب، كوكلسز اوراق طوره‌لقدن قوتلغانمزغه شادلانوب، جرنى جرلى تاودن چيتكه ناپا آغا باشلادق.

لكن قوياشنك جلى نورلارى آستنده بزگه اوزاق جلوبرغه طورى كيلمه‌دى. بيك يومشاق ايدى، قوماى ايدى. بز سكوب كيتدك. قاراڭغى

بیر آسنی طنلقنده توپراق قانالولاردن ئوته تو بەن کیتدك.

یولده بزگه، باشقه بیر آسنی یلغه چقلاری‌ده قوشلدی؛ بز برگەلەب کیتدك ده کیتدك.

ایك ئلك بز قوم آرقلی، آندن صوڭ ایرۆیستلی طوپراق آرقلی ئوتدك، صوڭ کوکرتلی هم تیمرلی طوپراق قانالولاری بویلاب آقدق. طوز بلەن شبکەرنك صوده ئرگانن بلەسکدر بیت، شونك کبك قایبر بیر جەسلری - معدنلر بزده ئریدیلر. قایبر معدنلر برگه آیرم ایس هم توس بیردیلر. بز بیر یورینه چققاچ، کشیلر بزنی عادی صو دیب آتاماغانن، بلکه، معدنلی «باکه شفای چیشمه» دیگانەرن بلدك. چونکه، بز قایبر آورولارغه دارو حدمتن ئوتیمز ایکان

کشیلر بزدن فائدەلانور ئوچون برگه دیردن بلگانچه آعوب کیتمرگه ایرك بیرمەدیلر، چیشمەنك کیرلەون تش ورا بلەن ئەیلەندروب آلدیلار. بز قویودەغی صو کبك شونده جیبلوب قالدق.

کون سایین ایرته بلەن آورولار کیلوب بزنك چیشمەدن بر بیچه استاکان اچەلر ایدی. آورولار آراسنده بو وقت مین کچکنه بر قز کوردم. مین آنی بیك یاراتدم. اول یابق هم آق ایدی. اول بیك قیینلق بلەنگنه یوری ایدی. شولای‌ده آنك ایرگی یوزدن سویکملی بلمایو کیتمەگان ایدی مین آنك ترلاوون. بزنك چیشمەنك آکار فائده کیتروون بیك تلەدم. آح، ئەگر اول ساو وقتنده‌غی کبك سیکروب، شادلانوب اوینەسه ایدی.

مین‌ده استاکانغه ئلەگگان ایدم. لکن نیچکدر استاکان بەرلوب، باشقه بر نیچه تامچی بلەن مین بیرگه توشدم. مین دیرده بر نیقدر یاتدم‌ده توباش نوری بلەن جلنوب تاعی «بو» رەوشده هواعه اوچوب کیتدم. بو وقت مین بیر آستنده چاقده آلغان تمم هم ایسمنی قالدروب کیتدم. بر دیگگزدن آیرلغاندەده طوز تەمن قالدرعاسری سوبلەگان ایدم بیت، اونو تمادکمی؟

بیردن کوتەرلگاچ، مین تاعی صو قوروقلاریه ئەیلەندم. باشقه مینم کبك قووقلار بلەن بز یەنه بولوط بولدق.

جیل بزنی تورلی یاقغه قووب یوراتدی. یولده بزگه بونەن دولوطلارده

قوشلدیلار، شولای ایتوب بز «قارا بولوط» یاسادق.

جیل برنی عادتدن طش زور کوج بلن آلوب کیتدی؛ بر بیك اوزاق قورقودن بر برمزگه تسلوب یوردك.

بر زمان هوا صالقنایوب کیتدی، هم برده یاکا توزگه‌رش بولدی: بزنك صو قووقلارمز وانلا هم واق تامچیلارغه ته‌یله‌نه باشلادی. بولاردن بز آورایوب توبه‌ن توشه باشلادق. اوّل ته‌کرنگه‌، صوکره بردن بر هه‌به‌یوب توبه‌ن تابا آتلدق.

بز یبرگه شه‌ب «یاکغر» بولوب، نر، اورمان، بولون هم باصولار اورتاسده اوطورغان بر آول توسنبه یاودق.

ثری یالتراوقلی تامچیلار بلن بز. آلماس کیسه‌کلری کبك شاولاب یبرگه قویلدق. قویاش بزنك یاساغان چلته‌رمز آرقلی قاراب اویبادی، توله‌نلر موصلارن قاندردیلار، صوغارلغان آغاچلار یافراقلارن سلکنوب شادلانشدیلر

آول خلقی دری بیك شادلانوب قارشی آلدی: آلارده قوریلق ایکان آلار کوبدن مونده‌ی رحمت ایوون کوب وقتلاردن بیرلی کونکانلر ایکان قانی اسسیلکدن توله‌نلر سارغایا، جه‌چه‌کلر باشلارن نوبه‌ن سالندر باشلاغانلار ایکان.

مه یاکغر یاودی، بوتون طبیعت جانلاندی. آول حقی‌ده شادلانوب یاکا کوچ بلن تر اشلرینه طوتندیلار.

ته مبن اول آراده‌دی صو تامچیسی، حکایه‌سن دوام ایتدروب، ـ بر آغچلك کبك طوزانلی یاهراغینه توشوب، اسسی‌قویاشنك نورلاری آستنده حدوب یا کدن هواغه کوته‌ر گانچه شونده قالدم

و بوی بز بیردن آرتق یوغاری کوتیرلمه‌دك: کیچکه‌ ژابا هوا سالقنایدی «بو »لار ویروب طومانغه ته‌یله‌دیر. تونل سالقنلق تاغی آرتدی بر هواده آرتق طورا آلمادق، واق تامچیلار ره‌وشده بیر توستنده‌گی توله‌نلر، چه‌چه‌کلر گه توشدك. سز، کشیلار تونل توله‌نلر توستینه توشکان صو تامچیلارن «چق» دیب آتیسز.

شول‌وقت‌مبن شوشی‌لاله‌چه‌چه‌گینه توشدم. اما میکاهوتده اوزاق طورغه طوغری کیلمه‌س ـ دیب اویلیم ـ چق‌صووی حکایه‌سن شوشی‌سوزلر بلن بتردی.

سزدن تیز وقت آیرلوومنی سیرم: میکا بارمش دنیاده مەڭگی صحبت ایتونی یازغان.

ئەز وفقەغمە بولسەدە، طوعان ایلمە قایتونی تلیم، لکن بو قایچان نصیب بولور بلمیم.

چق صوویڭ صڭغی سورلرینه فرشی کچکنه آیصلو ئوزیڭ براق دیڭگزگه قاربسی کیلگانن ئەیتورگه تلەگان ایدی، لکن اول بو وقت ایکنچی یاغینه ئەیلەندی...ده اویانوب کیتدی.

بولمەده مریبه بورمی، ئەجەچەکلر بەیلەمی آچق تەرەزە تۆبندە طورا ایدی. کچکنه مز اورندن سیکروب طوردی‌ده یوگروب تەرەزە توبنه کیلدی، لالەگه قارادی، لکن آنارده ایندی چن صوری یوق ایدی.

قشقی کیچده.

بر جمعه کیچی ایدی، برهان آبزی بەسنو نمازیلن ئوق، هر جمعه کیچەسندەگی عادتنچه، نمازلق ئوستنه اوطرغان کویچه، موڭلی هم قارت تاوش بلەن «لابسنوی» اوقی باشلادی. آنڭ تاوشندەغی قالترانو، قلم بلەن یازوب آڭلاتو ممکن بولماغان بر یاڭغراش بو اوقونڭ چن کوڭل وتیرەن اخلاص بلەن ایکانلگی هم موڭ احنده ئولگانلرنی ایسکه توشرو، تبرکلرنی قایغرتو. تاعن ئەللە ینیدی آورطویەولار بار ایکانلگیده کورنوب طورا ایدی.

یورطده اوش طن تندی: عزیزه آبستای، نمازلی ئوستندن طورمیچه قارنیڭ اوقوون طڭلی: حبات ئوز بولمەسنده طمصه اوعارا. بیبی، بولدرا آلقان قدر. آپاعن یومشاق یاسوب یوری ایدی.

طشدەغی بوران، آنڭ تەرەزەگه بەروی هم جیلڭ وُژ لداوی یورط احندەکی طنەمنی بر آز بوزا وشونڭ بەن برگه برهان آبزیڭ اوقووینه ئەللە نیندی بر تیرەنلك، بەیرنلك بیره ایدی.

قرآن اوقوب بتکاچ، قارتلار، ساعتنڭ طوغزغه بولووینه قارامی، یوقلارغه یاندیلار، بیبیده اوزانلامی یاندی.

حبات، کوندەگی عادتنچه، کامود تارتمالارن آقتاروب تاشلادی‌ده یوز قات کورگان دەرسەلرن بوزده بریچی قات کوردن ئوتکارمکچی بولدی...

ایکن طشته‌غی بوران، ته‌ره‌زه‌لرگه هم توبه‌لرگه بیك نق به‌رلوب قورقنچ کوچی بله‌ن بیبی‌نك طنچلغن بوزدی. اول تیزگنه ته‌رسه‌لرن الککی اورنلارینه طوطردی‌ده، ته‌الله ته‌رسه طگلانوب اوطرا باشلادی...

جیل بیك آچی تاوش بله‌ن صزغرا، قالن تاوش بله‌ن ئوکره، ازغرنوب نورلی بیرلرگه کره، اولاغان بوری تاوشلارین چغارا، جن آلماشدرغان بالا تاوشلاری بله‌ن یغلی: ناغی ئوکره، ناغی یغلی، ناغی صزغرا، ناغی ازغرا... ایدی. توبه قالایلاری اورنلارندن قوبارغه تله‌ب شالتریلار، بافراقسز آغاچلارده برگه قوشلوب شولاشا، صزغرشا هم اگمراشالار. امیدسزلك بله‌ن دارالانغان کشی کبك ایلوب توشه‌لر...

ته‌ره‌لر چارتی، اشکلر اوصالار طرفندن هجوم ایتلگان کبك قاغلا هم تارتلالار ایدی.

فینله‌ندیه.

آوروپای روسی‌نك شمال غربی پوچماغنده فینله‌ندیه دیب آتالاطورغان بر ییر بار. فینه‌لنده روسیه‌نك توبه‌ن ییرلرینه اوشامی. آنده تیگریکلی وق، دیبورالك. هر ییرده تاش تاولاری، ایسه توبه‌لرینده کوبله‌ب کولالار آغوب یاتا طورغان چوقورلار. فینله‌ندیه گوللرگه‌ده بیك بای. آنك کوللری تارماقلانوب، بر-برسی بله‌ن طوتاشالار: برسندن ایکنچیسینه گورله‌وکلی (شلالالی) یلغالار آغا. کوللر، یلغالار، صازه‌لار فینله‌ندیه‌نك یاریسن قاپلیلار. آنده ایگنلك ییرلر آز. شونکار کوره فینله‌نده‌لیلر، ییرنك قارن بیك بله‌لر. آلار، کانالار قازوب، صازلقلارنك صولارن صارقتالار: شولای ایتوب یلدن یل صازلقلارنی آزایتا بارالار. ئلك صازلق بولغان اورنلارده حاضر بیك هیبه‌ت ترلار هم بولونلار جه‌یلوب یاتا.

فینله‌ندیه‌لیلار، ئورلار یبث بیرلرنده یاخشی یوللار یاصرغه‌ده طرشقانلار؛ یلغا هم کوللرنی کانالار بله‌ن طوتاشدرغانلار؛ حاضرده آررانی هم اوکایلی صو یوللاری بله‌ن فینله‌ندیه‌نك بر جیندن ایکنچی جیتینه چغوب بولادر

کانالار یاصاو ممکن بولماغان اورنلارده بیك شه‌ب تاش یوللاری هم تیمر یوللار یاصاغانلار. یوللار کوب بولغانغه، خلق، فرده وباقچه‌ده ئوسدرگان

یېردن تابقان، یایسه قول كوچی بلەن اشلەگان نەرسەلرنی جیكللك بلنگنه بازارغه چغارا آلادر.

فینلاندیەدە تاش بیك كوب، سازلق بولماغان یېرلردە، تاش تاولاری كونەرلوب طورالار. خلق شوشی تاولاردن تاش كیسوب ساتالار. تاش تاولاری بولماغان یېرلردەدە زور - زور تاش كیسەكلری آوناب یاتا. كوب وقتدە بوتون قر تاش وانقلاری بلەن كوملگان بولا. فینلاندیەلیلر آندی قرلارنی قازغچ بلەن قازیلار.

فینلاندیەدە یاسولار بیك كچكنە بولالار، لكن بیك شەب اشلەنەلر. یېرنی یاخشی اشلەولری سببلی، فینلاندیەلیلر تاشلی قرلارندەدە كوب ئوك آشلق آلالار. فینلاندیەدە قش اوزون، كوب قارلی هم صووق بولوب، جەی قسقه بولا. كوب وقتدە آوگوست آیندەغی ایرتەنگی قراولار، ئولگورب یتە باریغان آشلقلارنی خراب ایتەلر.

طورموشلارن جیكللەتو ئوچون فینلاندیەلیلر اوز آرا برلەشوب اش قیلالار: یاسولارن تیرسلەو ئوچون تیرس، آلارغه چەچو ئوچون اورلق، حیوانلارن یاحشرتو ئوچون آیغرهم اوگزنی برگەلەشوب آلالار. شوندن مای هم پیپیر (صیر) كبك نەرسەلر یاساو ئوچون، برگەلەب ماشینالار آلالار.

فینلاندیەلیلر - اورناراق بویلی، نق تەنلی، دیندار، طرش هم ثباتلی خلق. فینلاندیە كریستیانلری كچكنە - كچكنە آول بولوب، یایسە یاب - یالغز اوطرغان بولالار. مین نیقدر گنه یارلی بولسەدە، آننك ئویی هروقت چیستا، جیینان، ساوت-سابا هم اورندقلاری یوغان، ئوستەلینە آرو جەیمە جەیگان بولا. وبیلرنك بارسیدە، ایرلری، خاتونلاری اوقی - یازا بلەلر: هەمسینه بینەرلك مكتبلر سالنغان. موندن باشقه فینلاندیەدە سیاح معلملر بولا. آلار، بر آولدن ایكنچی آولغه یوروب، بالالارنی اوقورغه - یازارغه، زوبلارنی تورلی هنرلرگه هم ایگن ایگەرگه ئویرەتەلر. یېرنی اشلی بلگانگه هم طرشوب اشلەگانگه، فینلاندیەلیلر بزدەگی كبك آچلقنی بردە بلمیلر.

فینلاندیەنك ایك كچكنە شهرندەدە گازیته چغا؛ آننك ایك طن پوچماعندە طورا طورغان عائلەلردە گازیته آلالار.

فینلاندیەدە اوطلاوقلار كوب بولغانغه، فینلاندیەلیلر كوب حیوان

آسربلار. مونددن باشقه دیکٔگز، کول هم یلغالارنده طوتقان بالقلارن، ییرلرنده‌گی تاش تاولارندن کیسکان تاشلارن، آلار توستنده توسکان آغاچلارنی ساتوب‌ده‌آقچه تابالار. فینلندیه‌ده طوفو، شرپی، کاغذ فابریکلری چوبن، پیبالا زاۋودلاری‌ده کوب. فینلندیه‌لیلر کیمه‌ده ماتروس بولوب‌ده خدمت ایته‌لر.

طن آلو.

بز طن آلانده، هوا کوکره‌گبزگه - توپکه‌لوبزگه کروب کیته‌در. بزنك کوکره‌بزده ایکی توبکه بار: اوك هم صول توپکه‌لر.

هر بر توپکه‌نك تارماقلانوب، تارماقلانوب کیتکان کوب قووقلاری بار، اول قووقلارغه هوا طولغان. بوتون قووقلار کیلوب برگه بولعشالار هم طن آلا طورغان بوغازغه چقالار.

طن آلا طورغان ییرنك باشی نامافدر. تاوش‌ده شوندن چقادر. طن آلونی صنار توچون بولای ایتوب قاراگز: مر قولگزنی قابرغالارگزغه، ایکنچیسن قورساغگزغه قویگز، اگر سز ئلکدن بلمه‌گان بولسه‌گز، حاضر ایندی سیزه‌رسز: سزنك قابرغالارگز هم قورصاغگز، بر کونه‌رلور، بر توشه‌ر. مونی مینوتینه ۱۵ مرتبه بولوب طورادر. شول قابرغالارنك هم قورصافنك بر کونه‌رلوب، بر توشوب طورولاری طن آلو بولا، سز اچگزگه طن آلغانده تورگز سیزه طورغانسزدر، سزنك قابرغالارگز کونه‌رله‌لر، کوکرەك کیکٔایه، قورصاغگز توره‌در. بو وقت هوا اچگزگه - توپکه‌گزگه کره. شونك توچونده مونی طن آلو دیله‌در. ایندی سز صولشنی اچدن چقارغانده قابرغالار توشه‌لر، قورصاق قصلا، هم کوکرەك تاراپادر، بو وقت آوز، بورن آرقلی هوا توپکه‌لردن طشقه چقوب کیته‌در.

هوا توپکه‌لرده بر آز طورغاچ، صررلی بولا باشلی: شونك توچون‌ده اول ینه‌دن صولارغه بارامی.

اگر اوزاق وقتلار بر توك هوا بلن طن آلورغه طوغری کیلسه، مثلا جیل، صاف هوا کره‌آلمی طورغان طفز، تار بر ییرده بولسه، کشی بوتونلای طنچقوب توله‌رگه ممکن.

بر بولمه‌گه کوب کشی کیلوب طورا باشلاسه، تیز ئوك طن آلو آورابا باشلی. نیگه بولای صوك؟

چونکه کشیلار طن آلغان وقتده، یاخشی هوانی یوتالار، اما ناچار هوانی اچلرندن ئوپکه‌لرندن چقارالار.

ناچار هوا.

کشینك ساولغی ئوچون، طن آلا طورغان هواسی صاف بولورغه کیره‌ك. صاف هوا آچق بیرلرده: قرلرده، بولونلارده، اورمانلارده هم کیك اوراملارده بولا.

ناچار هوا طن آلور ئوچون بیك آور بولا. آکارده کشی‌ده، حیوان‌ده یه‌شی آلمیدر.

بیر آستنده ناچار هوا جییلغان اورنلار بولا؛ آندی اورنغه طوری کیلسه‌ك، حاضر ئوله‌سك. شوکار کوره، معدن بارلارنده‌غی هوانك صافه‌نی، توگلنی ابکانلگن بلو ئوچون، ئلك آنده لامپا توشوروب، صناب قاربلار: لامپا سونسه، کشیگه‌ده توشه‌رگه یارامی: اول وقتده یازده اوط یانارلق بولغانچه، آنده صاف هوا یوق‌لر.

نیاپول شهری یاننده شوندی بر مغاره بار. بیردن بر آرشین بییکلگی قدر آدك توبنده هر وقت ناچار هوا طورا، آندن ئوستونرەك صاف هوا کیله‌در. بو مغاره‌ده کشی یوری آلا؛ کشیگه هیچ بر ضرر کیلمیدر. اِت کرسه، شول ساعتده‌ئوك طنچقادر.

اگرده بر ئوییگه کوب کشی جییلوب، ایشکلر ونه‌رەزه‌لر صاف هوا کره آلماسلق ایتوب یابلسه‌لار، بر آز وقتدن صوك هوا بوزلوب، کشیلر ئوله‌چکلر.

موندن یوز یل ئلك هندستانلیلر صوغشده ۱٤٦ اینگلیزنی اسیر ایتوب آلدیلار. هم آلارنی صاف هوا ئوتە آلمی طورغان بیر آستنده‌غی بر مغاره‌گه یابدیلار. اسیر انگلیزلر، بو مغاره‌ده بر نیچه ساعت طورغاندن صوك، طنچقا باشلادیلار، - تون آخرینه تابا آلارنك ۱۲۳ سی ئولدی. قالغانلاری سلامت، لکن آورو بولوب چقدیلار. ئلك مغاره‌نك هواسی یاخشی ایدی، لکن اسیرلر

باغشی هم انك بارسن ده صولاب بترگاندن صوڭ، مغاره گه یاڭا هوا ئونه آلماغانغه، آنده‌غی هوا ناچارلاندی‌ده، اسیرلر ئولدیلر. کوب کشی جییلغاج باغشی هوا نیك ناچارلانا صوڭ ؟

چونکه کشیلر طن آلغانده اچلرینه باغشی هوا جییالارده، اچلرندن ناچار هوا چغارالار.

کافکاز.

کافکاز روسیه‌نك ایك ماتور بیرلرندن سانالا. کافکازغه برنچی مرتبه کیلگان کشی کوز آلدنده‌غی کورنشلرنك عجب بر تیزلك بلن آلماشنولارینه حیران قالادر. تاولارده‌غی صوقماقلار بوبنچه بارغانده، آدوم صاین یاڭا کورنشلر آچلا بارادر.

کافکاز تاولاری قارا دیڭگز بلن خزر دیڭگزی آراسنده یاتالار. توبه‌لری مڭگولك قار بلن قابلانغه، کافکاز تاولاری، یانلارینه ییته‌رگه یوز چاقرم قالغاچ اوق، کوکده یوزوب یورگان بولوتلار کبك کورنه باشلیلار. یاقن کیلگان ساین، آلار آچراق کورنه بارالار. یوقاریده، تاو باشلارنده هر وقت سالقن بولغانغه، کافکاز تاولاری باشنده‌غی قار ایك اسسی جه‌یلرده‌ده ئروب بتمیلر.

کافکاز تاولاری خزر دیڭگزندن قارا دیڭگزگه بر نیچه رەت بولوب صوزلالار. تاو تزملری بر ـ برندن تیره‌ن وادیلر بلن آیرلا، اورنی ـ اورنی بلن بو تاو تزملری توبه‌نه‌یه‌لر. شوشی توبه‌نرەك بیرلرگه «کچیل» دیب ئه‌یته‌لر؛ چونکه اول بیرلر تاولار آرقلی کوچه‌رگه اوڭایراق بولا.

یوغاریغه کیتکان ساین تاولارده هوا سالقنایا بارغانغه، کافکاز تاولارنده یوغاری منگان ساین ئوسملکلرده، حیوانلارده ئوزگه‌ره بارالار. کافکاز تاولارینك ته‌به‌نه‌گره‌کلری ایمه‌ن، قرآلماغاچی، السخ اورمانلاری بلن قابلانغان بولا. بر آز یوغاریراق قاین، نارات هم چرشی آغاچلاری ئوسه.

تاغی یوغاریراق اورمانلار بوتونلەی بتوب، بیك شه‌ب ئوله‌نلر بلن قابلانغان اوطلاوقلار کینه. بو بیرلرده طورا طورغان تاو خلقی (گوربتسلار) حیوان آسراوچیلق بلن کون ایته‌لر. تاولار ئوستینه ایکی چاقرم قدر منگاچ،

ئولەن بلەن ئۆرتالگان اوطلاوقلاردە بتۆب، صووق یاقلاردەغی کبك موکلرگنە ئوسەدر. ئۆچ چاقرم بیکلەگندە هیچ بر وقت ئروب بتمی طورغان قار یاتا. بو قار، بر آز ئرسەدە، ئوستدن همان توشۆب طورغانغە، ئروب بتە آلمیدر.

کاقکاز تاولارندە بیك کوب تورلی خلق طورا. آلار، توراری تللردە سویلیلر: توسلری‌دە بر - برینە اوشامیلر. آلار بیك تاولار بلەن چولغانوب آلنغان وادیلردە طورالار. آلارنی بر - برندن آیرغان تاولار بیك بییك بولاغانغە، ئوزلرندن ١٠ چاقرم براقلقدەغنە طورا طورغان کورشیلری بلەن‌دە کوب قاتناشا آلمیلار. شونکار کورە هر برسی ئوز تللرن: ئوز عادتلرن ساقلی؛ کورشیلرندن کوب نەرسە اوطا آلمیدر. شولای‌دە آلار بر اوك یردە طورغانغە، طورمشلاری بر - برسکینە اوشی.

تاو خلقینك بارسینك‌دە ئوبلری بر رەوشدە یاسالوب «ساول» دیب آتالا. عادەدە ساولنك تەرەزەسی بولمی؛ ایشگیگنە بولا. توبەسی یاصیاق بولوب، کوب وقتدە بوتون ئوی خلقی شوندە طورا هم قوناقلاردە شوندە اوق قبول ایتلەدر.

ساولنك اورتاسندە اوچاق بولوب، ئوی توبەسندە توتون چقار ئوچون تیشك قالدرلغان بولا.

تاو خلقینك ایگن ایگەرگە یاراقلی یرلری بیك آز بولغانغە، آلار ایگنچیلك بلەن آز شغل‌لەنەلر. ایگن ایگەرلك یر تابلسە، آنی قارغچلار بلەن قازیلاردە آکار بوداى یایسە آرپا چەچەلر. یتشکاچ، ایگننی توبی بلەن اوك یولقیلار. چونکە موندە سالام بیك قیمت.

کاقکاز تاولارندە بیك شەپ ئولەنلر بلەن ئۆرتلگان اوطلاوقلار کوب بولغانغە، تاو خلقی کوبرەك حیوان آسراو چیلق بلەن کون ایتە. آلار، صیر، کەجە، آت و توەن حیوانلار آسریلار. بارلیلاری قویغنە آسری.

تاو خلقینك کوبسی فقیر طورا. ئوستی - باشی ناچار بولا. لکن ئولری جینز، کوچلی، زیبا خلق. ایرلری آز اشلەب، کوبرەك وقتلارن دوست - ایش بلەن گەپلەشۆب ئوتکەرەلر: ئوبدەگی اشنك بارسن‌دە خاتون - قز اشلی.

تاو خلقی بیك صوغشچان خلق. ئلك بیك جش ئوز آرا صوغشۆب

طوغانلار. صوڭندن ییرلرن آلوغه تل گان روسلار بـلـه‌ن بیك اوزاق صوغشقانلار. آلار میمانپرورلكلری هم طوربلقلاری بله‌ن مشهورلـر. آلارنڭ اسلام دیننده گیلری ده، حریستیان دیننده گیلری ده بار.

تاو آرالارنده‌غی وادیلرده طورا طوغان كاوكازلیلار كوبـره‌ك ایگنچیلك بله‌ن كون كوره‌لر، جیمش باقچه‌لاری آسریلار.

كاوكاز تاولارینڭ جنوب یاغنده وادیلرده زورراق سولـوب، اول وادیلرده شفتالو، چیكله‌وك، افلیسون، لیمون و بونه‌ن جیمشلر ئوسه. بولارنڭ كوبسی اورمانلارده اوق ئوسه‌لر. قرلارده مصر بودایی، ماماق، دوگی هم چه‌ی آغاچی ئوسدره‌لر. قای وقتده ایگن یلینه لوبكی قـات‌ده بیتشه‌در. بو ییرگه «دزا كاوكازیه» دیلر. آنده یل دوبی چه‌ی بولا. آنـڭ زور اورمانلاری مه‌ڭگی یه‌شل طورالار.

كاوكاز ئوسملكلرگه گنه دای توگل: آنڭ یلغالارنده، بیگره‌كده، قارا دیڭگز و خزر دیـڭگزلرنده بالق هم دیڭگز حیوانلری ده بیك كوب. كاوكازدن تاش كومری، طوز، بیز، تیمر هم كومش ده حفا. شولای ده كاوكازنڭ ایڭ زور بایلغی نیفتدر. مونده نیفت حسابسز كـوب چغا. آناردن كیراسین هم بونه‌ن نه‌رسه‌لر یاسیلار.

طوز.

طوز، كشینڭ تركلگی ئوچون كیره‌ك نه‌رسه؛ كشینڭ هرمر آشنده طوز بولادر. طوز-معدن. اول، ییردن هم طوز كوللرندن تابلادر. دیڭگز صووندە‌ده كوب اوك طوز بولا. طوز قای وقتلارده ییر آستنده قاتلاولاب تابلادر. كشیلر، ییر آستینه توشه‌لرده، آنده تورلی بوللار. باسقچلار، میدانلار یاصاب، طوز واتالار هم آنی ییر ئوستینه تاشیلار.

جلی یاقلارده دیڭگز وكوللردن قویاش جلیسی یاردمی بله‌ن طوز آلالار. آندی ییرلرده كشیلر، زور توگلگنه بازلار قازیلارده، شول بازلارغه دیڭگز صووی طوترالار. بازلارده‌غی صو، قویاش جلیسی سببلی «بو»غه‌ئه‌یلنوب، هواغه كونه‌رله؛ طوزی باز توبنده قالادر.

صالقون باقلارده صوونلق یاردمی بلن طوز تابالار. دیڭگز صوون طوڭدرالار؛ طوزلی صو توبکه اوطرا. شوندن صوڭ ئوستده‌گی بوزنی نایروب آلالارده، توبده‌گی طوزلی صونی قازانلارده قاینتالار.

طوز، بزنڭ آشلاربرعه تەمكرتەدر. طوز-كشینڭ تەنیه‌كیره‌ك نەرسه. دیوانلار آزغینه‌ده طوز صالو نیك یاغشی؛ طوزلی آزقنی آلارده‌یاراتالار.

طوز، آزقنی بوزلودن، چرودن صاقلیدر. ایت بالق هم یەشلچەلرنی طوزلاب اوزاق صاقلاب بولادر.

طوز بوتەن نەرسەلرگەده كیتە. مثلا، صودا طوزدن اشلەنه؛ صابون هم پیالا یاصاغان چاقده، صودادن باشقه اش باروب چقمیدر. صودادن خلور دیگان بر نەرسه یاصیلار. خلور، طوقلغان نەرسەلرنی آغارتوغه، كاغز یاصاوغه دبوتەن نەرسەلرگه كیتەدر. قسقاسی، طوز كشی ئوچون بیك كیره‌ك نەرسەلرنڭ برسی اول.

ایسكی زمانده نیندی كتابلار بولغان.

بیك بورونغی زمانه‌اوق كشیلر یارو یمارا بلگانلر. یعنی تورلی بلگیلر صزوب بولسه‌ده، اوزلرینڭ اویلاغان اویلارن وتله‌كلرن باشقه‌لارغه‌ده بیدره آلغانلار. ایسكی زمان یازووده، حاضرگی زمانه‌غی كبی حرف وسوزلر بولماغان. سوز اورنینه توزلی نەرسه شكللری یصاب كورسەتكانلر. مثلا: اوق رسمی صوغشنی؛ ات رسمی صداقت وطوغریلقنی بلدرگان. صوڭره رسم واشكال اورنینه باشقه تامغا آلغانلار. هر بر تامغا بر توتون سوزنی بلدرگان. هر بر خلقنڭ اوزینه مخصوص تامغالاری بولغان. طورا-بارا كوب بیلار اوزغاچ الفبا اویلاب چغارغانلار. الفباده‌غی هر بر حرف سویلەشده طوزغان سوزلرده‌گی تاوشلارنڭ برسینه‌گنه علامت بولوب یوریدر. آیرم تاوشلاردن تزه‌گان سوزكنی توزو ممكن بولغان كبی، حرفلردن‌ده اوزڭ تله‌گان سوزلرنی یاساب بولادر.

بورونغی زمان كشیلری، حاضر بز یازغان كبی كاغزگه قلم وقەرندەش بلەن یازماغانلار. اول زمانده ئەلی كاغز اوزی‌ده بولماغان. آلار یازولارن تاشلارغه، عبادتخانه وسرای دیوارلارینه كیسوب یاكه صزوب یاساغانلار.

عالملر بۇرۇنغى زمان كشيلرينك يازوب قالدرغان يازولارن آڭلار اۇچۇن، بيك اۇزاق وبيك كوب طرشقانلار. صوڭره آلار اول يازولارنك بيك كوبسن بلگانلر، آڭلاغانلار. اوقوغانلار هم آلارنى باشقه كشيلرگه‌ده بلدرگانلر.

عالملر مصرده‌غى بۇرۇنغى زماندن قالغان اهرام، قبر وعبادتخانه ديوارلارينه شوندى علامتلر بله‌ن يازلغان بيك كوب حكايه‌لرنى اوقوب ئه‌الى نيچه تۇرلى خلقنك تاريخلارن بلگانلر.

ايسكى شهرلرنك خرابه‌لارندن ئه‌الى نيندى علامتلر بله‌ن جووارلانوب بتكان بالچق تاقته‌لار تابلغان. طرشا طۇرغاچ عالملر اول علامتلرنى‌ده بلگانلر. بو علامتلر بله‌ن حكايه‌لر، شعرلر، تاريخلار وتۇرلى ملر يازغان بولغانلار.

ايسكى زمانده شوندى بالچق كتابلاردن زور - زور كتبخانه‌لر تۇزگانلر. اوقوچيلار بو كتبخانه‌لرگه كيلوب كيره‌كلى كتابلارن هر وقت اوقى آلغانلار. لكن آلار اول كتابلارنى اويلرينه‌گه‌ آلوب كيته آلماغانلار. شولاى ايتوب، كشيلر بيك ايسكى زماندن بيرلى بلملى ومعرفتلى بولونى هر وقت دلگانلر هم اوقوغه‌ده بيك يارانقانلار. لكن اول زمانده كتابلار بيك آز وبيك قيمت هم بۇرتورگه بيك آور وبيك اوڭمايسز بولغانلار

پاپيروس كاغزينه ايك ئلك يازا باشلاوچيلار مصرليلار بولغان: آلارنك ساراق ييرلرنده اوسه طۇرغان «پاپيروس» اسملى بر اوسملكلرى بار ايكان. آلار بو اوسملكنك اوزه‌گن يوقا وياسسى ايتوب، اۇزۇن اۇزۇن تلملرگه تلگه‌له‌گانلرده، آلارنى قۇ باشقه قويوب كيبدرگانلر. بو تلملر كيبكاچ بيك نق وبيك قاتى بولغانلار. آلارغه كاغزغه يازغان كبى اوك يازوب بولغان. بو پاپيروس كاغزى بالچق وآغاچ تاقته‌لارغه قاراغانده بر آز اوڭغايراق وآرزانراق بولسه‌ده، هه‌ان ئه‌لى بيك قيمت بولغان. پاپيروس اوسملگى اوڭماغان يللارده آنك بهاسى بيگره‌ك كوته‌رلگان. اول زمانده پاپيروس كاغزينه يارو بيك تيز تارالا باشلاب، مصردن يونانستانغه هم روما ايللرينه كوچكان. اول زماننك پاپيروسقه يازلغان قول يازمالارى بزنك حاضرگى كتابلارغه برده اوخشاماغانلار، يازوچى اۇزۇن پاپيروسنك بر ياغينه قسقا ـ قسقا يوللارغه

یازغان‌ده، آنك ایکنچی یاغی یازمی آق کوپی قالدرغان. پاپیروسنك برتلمن یاروب طوطرغاچ، آنکار ایکنچی تلمن یابشدرغان. شولای ایتوب قای برخط ویازولارنك اوزونلقی ئه‌ال نیچه شه‌ر آرشین، حتی ئه‌اله نیچه شه‌ر سازین بولغان. یازولارن بترگاچ، آنی اوقلار فویوب تورگانار. بوتورگه‌ك بیك دوان وبیك زور بولغان. آنی قابقاچلی تارتماغه سالوب اوستینه اثرنك اسمن یاروب قویغانلار. کیره‌ك کتبخانه‌لرده وکیره‌ك کتاب کیبتلرنده بولسون اوقوچی، پاپیروسنی سوتوب قارامیچه‌اوق کتابنك (اثرنك) اسمن کورگان. اول زمانده کتاب کیبتلری خلقنك ایك سویگان اورنلاری بولغان. آنده تورلی عالملر، مصنفلار وباشقه اوقوچیلار هروقت طولوب طورغانلار. هر بر کیبتده بر آز آقچه بیروب اوقو ئوچون آیرم بولمه‌لر بولغان.

بوز ونعی زمانده کتاب یارا طورغان نه‌رسه‌نك ایکنچیسی «پیرغامینت» بولغان؛ آنی حیوان تیرسندن یاساغانلار. پیرغامینت پاپیروسده قاراغانده بر آز قیمت‌ره‌ك بولسه‌ده، لکن آنکا قاراغانده بیك نق وبیك اوکایلی بولغان هم آنك هر ایکی یاغینده یازغانلار. پیرغامینتکه یازلغان کتابلار بزنك حاضرگی کتابلارمز کبی‌اوك تاباقلی بولغانلار. بزنك مقدس کتابمز کلام شریف‌ده حضرت عثمان طرفندن اوّل شول پیرغامینتکه یازلغان.

لکن بو پیرغامینتکه یازلغان کتابلارده همان بیك قیمت بولغانلار. چونکه اول زمانده کتابلارنی قول بلن کوچروب گنه یازغانلار. بر کتابنك بر نیچه دانه‌سن کوچرو ئوچون ئه‌ال نی قدرلی وقت وئه‌ال نی قدرلی اجتهاد صرف ایته‌رگه کیره‌ك بولغان. شوکار کوره اول زمانده کوچروب یازو زور هنرلردن سانالغان هم بو اش بلن ئه‌ال نی قدرلی خصوصی یازوچیلار شغللنگانلر. هر بر کتابچی یوزه‌ر یازوچی طوتقان.

بو یازوچیلار زور کتابلارنی بره‌ر یل کوچرگانلر. شونك ئوچون کتابلار بیك قیمت بولغانفه آلارنی فقط زور بایلارغنه ساتوب آلوب اوقی آلغانلار. شوکار کوره اول زمانده بایلار بلملی ومعرفتلی بولوب، یارلیلار بیك نادان وبیك معرفتسز بولغانلار. . . . .

کتبخانه وقرائت خانه‌لرده‌گی قیمتلی کتابلارنی اوغرلانودن ساقلاو ئوچون تیمر چلبرلارغه برکتوب قویغانلار. شول «برکتلگان کتابلار» بلن بیك آز

کشیلرگنه فایدالانا آلغانلار. تلەسە نیندی کتاب بلەن هرکم بر تیگز فایدالانا آلسون ئۇچۇن، آلارنی تیمر چلبردن قوتقارورغە کیرەك بولغان هم طورا-بارا آلارنی چلبردن قوتقاروچی تابلغان‌دە: اول ایسە کتابلارنی ماشیناده باصدرونی اویلاب چغاروچی «ایبوغان هوتینبیرگ» اسملی کشی‌در.

م. قربانعلییف.

بر کاغذ کیسەگینڭ باشندن ئوتکانلری.

بر ئۇینڭ سەکیسی آسننده کچکنەگنە بر کاغذ کیسەگی آوناب یاتا ایدی. کوبدن ایندی بر کم بلەن‌دە آنڭ سویلەشکانی یوق ایدی. شوڭا کوره آنڭ برەر کشی بلەن اوطرشوب، سویلەشەسی کیل ایدی. اول، یاق-یاغینه قاراندی‌ده، بر پوچماقده اویا یاساغان ئورمەکوچنی کوروب: آڭا:

— مونه، سین ئوز اویاڭده راحتلنوب عمر ایتەسڭ. تندرلوب جیبلر طوناسڭ. بوتەنلرگە فائدەڭ تیمەسەده، سیڭا تیگان کشی یوق. مونه مین آدم بالالارینه کوب خدمت ایتسەم‌ده، آلار همان مینم قدرمنی آڭلامیلار. مونه مینی قایده تاشلادیلار، دیدی.

ئورمەکوچ، بر آز کولمسرەب:

— سین آزراق بورحاقلیسڭ، بوغای-دیدی: صوڭ سینڭ آدم بالالارینه نی فائدەڭ تیدی؟ جە، ممکن بولسە شونی سویلەب بیر ئەلی؛ سیبڭ سیویلەوڭنی طڭلی-طڭلی جیبلرمنی آولاو میڭاده قزغراق بولور.

موبی ایشتکاچ، کاغذڭ کیفی کیلدی. اول، اچنده‌گی موڭلارن بوشاتورغە اویلاب، ئورمەکوچکە:

— مینم باشمدن ئوتکانلرنی ایشتەسڭ کیلە ایکان، هاضر ئوك سویلەب بیرەم، دیدی هم ناماعن قروب آلدی‌ده شولای اینوب سویلی باشلادی:

— مینم باشمدن ئوتکان حاللر قزقلی بولو ئوستینه، دیبانڭ گل ئوزگەروب طورودن شافتی آچق. کورسەتکانمگە، عبرتلی‌ده بولور.

موندن بر نیچە یل ئەك مین بیك زور قزل مال ماگازبنده ایدم. اول ماگازینده کیبملکدن جانڭ نی تلەسە شول بار ایدی هم آنده ایرتەدن آلوب کیچکە قدر کشی آیاغی طنمی ایدی: برسی کیلە، ایکنچیسی کینە.

بارا - طورا ماگازینده یانوب، آلوچی بلن صاتوچیلارنك ساتولاشولارن قاراب طورو میمی طویدردی‌ده مینم آندن اچقاسم کیلە باشلادی. اوزاق‌دە ئوتمەدی. تلەگم قبول بولدی. ماگازینگه بەشکمه بر آول خاتونی کیلوب، سینسەلارنی آقدارای - آقداردی‌ده، میمم زور بالتراوقلی بیزه کلریمه قزغوب، مینی آلوب قایتوب کیتدی.

آولینه آلوب قایتقاندن ایکنچی کونده‌ئوك اول مینی زور قایچی بلن کیسدی‌ده ئمه بلن جب آلوب تیگەرگه‌ده طوتندی. بر نیچه کوندن اول ئوزینه یاڭا کولمەك ئولگورتدی. مین اول کولمەکنك صول جیگینه طوری کیلدم. باشده یاڭا خوجەمده میمم اشلرم ربك یاخشی ایدی. اول، میمی قدرلەبکەه، کشیلەکەگمه کییه، آندی وقتلار ئوتسکەچ ایبلەرکەه سارغیده توبا ایدی. لکن میمم بو راحت کونلرم اوزاقه بارمادی.

بارا - طورا یاڭا خوجەم مینی جش - جش کییه، سالعاچ آنده - موندە ارغتالی باشلادی. مین قارالدم. بر کونی اول میمی ئیلەنەگه سالدی‌ده. قاینار صو بلەن قزدررغه، ساتونلاث اوعالارغه کرشدی. مین شرکوبك اچنده قالدم. شوندن صوڭ باشقه کولمەکلر بلەن برگه چلانقه چعاروب قویدی. ایرنەگیسن بونەن کولمەکلر بلەن برگه صو بوینه آلوب - باروب، بیك اوزاق چایقادی، ئەللە نیچه قات بەلەك بلەن قیقادی - مینی بونونلەی ایزوب طاشلادی. شول کوندن آلوب، مینی جش - جشکنه یوغالی باشلادیلار. مین اشدن چقدم، مانور آللی چەحەکلرمی قویاش آشادی، مین اوکدم.

بر وقتنی مینی کولمەکدن جرتوب آلدیلارده میمم بلەن ساماوار آچا؛ بچراقلار سورته باشلادیلار.

آخرنده جبل ئورمەسون دیب مینی تەرەزه وانتغینه طقوب قویدیلار. آنده طرو طو.درغاچ، مین اوکاین کیتردم‌ده، اورنمدن سیکروب توشدم... جیل مینی قیما برینه ایتلوب طاشلادی. مین اچمدنگنه:

- ایندی نی بولور ایکان؟ دیب کوتوب یاتا ایدم. بر آعای زور اینك ئوکچەسی بلەن ئوستیمه باسدی‌ده، مینی بوتونلەی بچراققه باطروب کیتدی. مین ایندی چررمن دیب اویلاغان ایدم. یوق آلای بولمادی آرقاسینه قاپچوق کونەرگان بر مالای کیلدی‌ده مینی آلوب قاپچغینه سالدی. اول قاپچقده میمم

شیکللی چوپره کلرده، صنغان داغالارده، ایسکی کەوش تاپانلارىده، سویەك کیسه کلرىده بار ایدی. مالای اورام بو بنچه تاغیده شوندی چوب - چار جیعالادیده، باربزنیده ایلتوب بر کینچیگه ساندی.

کیبنچی بزنی برەم - برەم قاراب چغوب، داغالارنی بر یاقفه، چوپره کلرنی ایکنچی، سویەکلرنی اوچنچی یاقفه آیروب قویدی. شوندن صوڭ بزنی - چوپره کلرنی، اوزون مورجه‌لری کوككه قاراغان، حسابسز کوب نەرەزەلی «کاغز فابریکی» دیگان بیك زور بر بورطغه ایلتوب طاشلادیلار.

فابریکده بزنڭ بوتونبزنی بر زور بوامه‌گه ایلتوب بوشاندیلار هم زور - زور ئەرجەلرگه‌طوتروب قویدیلار. اوزاق‌ده‌ئوتمی، برنڭ‌بوتونبزنی تیمر تشلی قولـگان، بارلانلی، آست یاغینه ایلك، یوغاری یاغینه بر زور تیمر مورجه قویلغان ماشیناغه سالوب قاەردیلار، بوتونبزنی بر نیچه مرتبه شول ماشیناده سلکنوب آلدیلار؛ بزده‌گی توزون حوب - چار ایلك آستینه توشوب، بتدی، طوزانلاربز مورجه آرقلی هواعه کونەرلدی. شوندن صوڭ بزنی زور - زور ساوتلارغه سالوب‌ایزوبست سانیسنده ئەلل نیچه مرتبه یودیلار، آننارنی چیستا صوغه سالوب بر نیچه مرتبه چایقادیلار. لکن ئەلی بو بز کورگان عذابلارنڭ باشیغنه بولوب چقدی. موندن‌صوڭ بزنی ایگرەك‌ده‌ نق عذابلادیلر. مین سیڭا ئەیتیم، قاینناغان صو بلن طوتوتوزلغان زور ساوتقه یدن ایتلوب صالدیلارده، طوتندیلار تکی زور - زور تشلی باراپان بلن صوقدرنورعه، قای توشکگنه قچنا!

باراپان تیز تیز ئەیلەنورگه طوتندی هم کوز یوموب آچقانچه بزنی بەرگەلەب، صوققالاب آیرم، آیرم کیسه کلرگه آیروب طاشلادی. اول ئەیلەنگان صاین بز نەزکـکنه بکه ئەیلەنە - واقلانا باردق. شولای ایتوب اوراق‌ده‌ ئوتمی اول بزنی قویغمه بوتقاغه ئەیلەندردی. بارا - بارا مینم حالم بته باشلادی. آخرنده مین هوشسز بولوب یعلدم. هوشسز کوبمی یاتقانمندر آنیسن‌بلمیم، بیك شونیسی خاطرمده، مین آینیغانده تیب - تیگز بر طاباق کاغذگه ئەیلەنگان ایدم. مینی باشقه کاعزلر ئوستینه قویغانلار ایدی.

موندن صوڭ میڭا فابریکاده تاغی بر نیچه کونلر طورورغه طوری کیلدی. شول آراده مین فابریکاده بوتەن کاغزلرنی یاصاغاننی کوروب،

ئوزەمنك قوبی چوپرەك بوتقاسندن نیچك اینوب کاغزگە ئەیلەنگانمنی دەیلدم.

مۆنە کاغزنی نیچك یاصیلار ایکان: نگی چوپرەك بوتقاسن بر نیچە کون رەتدن ایزۆیست هم «خلورا» دیگان نەرسە بلەن آغارتالار؛ آننار ئەلە نیچە مرتبە بارابانلی ساوت «ۋانناغە» صالوب چقارالر. بوتقا قویرغاندن نوبرا وآغارغاندن آغارا بارا؛ آخرنده بوتونلەی کسەل توسلی آپپاق بر نەرسەگە ئەیلەنە. آننارێ اول کسەلنی گرانتلی برچانقە صالالار. کاغز کسەلی شول گرانت آرقلی باقردن یاصالغان، تانقا شیکللی تیب-تیگز بر نەرسە ئوستینە آغوب توشە. اول باقر طاقتانك ذیلاری، کسەل آقماسون ئوچون، قایش بلەن ئەیلەندرلوب آلنمان بولا. کسەل شول باقر تاقتانك ئوستینە چاندن آغوب توشوب، بوقاغنە دولوب جەبلە هم آچق هوادە طورو بلەن نوبرا باشلی. شوندن صوك آنك ئوستندن تیزەك کیبسون هم تیگزلەنسون ئوچون، بر نیچە مرتبە قزدرلغان تیمر ۋال تەگەرەتوب چقالار. شولای ایتە-اینە کسەل بر زمان آپپاق کاغزگە ئەیلەنە. باشدە اول بیك اوزون بولا. آنی ۋالغە چرنیلار، آننارێ نا بافلارغە طوراب، آلتی تاباغن برگە دەتر توسلی اینوب توبالار.

شوندی دفترنك دورتسینە «دیسنە» بکرمی دیسنەگە «اصتوپا» دیب ئەیتەلر.

فابریکادن مینی بوتەن کاغزلر بلەن یازو نەرسەلری صاتلا طورغان کبیتکە آلوب کیتدلر. کبیتنك توتون بیری قلم، روچکا، پەرکی؛ قلم ساوتی، توراێ توسدەگی کاغز شیکللی یازو نەرسەلری بلەن طولغان ایدی.

آنده کیلوب-کیتوب یورەچیلر کوبرەك مکتب بالالارێ بولا ایدی.

ای، بلسەك ایدی اول مالایلار نیندی شایان نەرسەلر! مینم آلارنی کوروگە یورەگم سیکررگە طوتا، آلار یانیمە سیکروب توشەسم، آلارغە: -زنهار ئوچون مینیدە ئوزگز بلەن آلوب کیتگزچی! دیب ئەیتەسم کیلە ایدی. آخرندە مینم تلەگم بیرینە ییتدی: مینی بوتەن ئوچ تاباق کاغز بلەن بر ماتورغنە کچکنە قز صاتوب آلدی. اول ئوییمە قایتوب بیتوگە، بزدن ماتورغنە دفتر یاصاب، آنی آل طش بلەن طشلادی هم شول کوندن باشلاب بزنی صومکاسینە صالوب ئوزی بلەن مکتبکە آلوب یوری باشلادی. اول مکتبدە بزنك ئوستبزگە برسی آرتندن برسی حرفلر، سوزلر بارا ایدی. مۆنە شولای ایتوب یازا-یازا

کچکه‌ قز بزنك بوتونمزنی دویاب بتردی. شوندن صوك بر کون آکار آناسی بزنی اورام کیتینه ایلتوب چیستا کاغزگه آلماشدرورغه کیکه‌ش ایتدی. قزی‌ده آنك سوزن طڭلاب، بزنی کیتچیگه ایلتوب بویالغان بر طاباق کاغزگه آلماشدردی‌ده، بر نه‌رسه‌ده بولماغان شیکللی، شادلانوب ئویینه قایتوب کیتدی. میکا آندن آیرو بیت کوکلسز بولدی.

بو کیتده مین اوزاق طورا آلمادم: شول کوننی ئوك بر مالای کیتکه کیلوب بر قاداق کر صابونی صورادی. کیتچی مینی دفتردن یرتوب آلدی‌ده، مینم بلن صابونی تورنوب مالایغه طوتدردی. مین باشده:

— الله‌غه شکر، تاغن بالالار بلن طوراسم بار ایکن ئه‌لی! — دیب اویلاب سویندگان ایدم، لکن سوینودم بوشقه‌غنه چقدی. مالای مینی ئویگه آلوب کیلگاچ، کر یوا طورغان خاتونغه ایلتوب بیردی، اول خاتون‌ده مینی مینك یانیگه طاشلادی.

منه مینم باشدن اوتکان نه‌رسه‌لر شول دیب، کاغز کیسه‌گی ئوزینك حکایه‌سن بتردی.

آرش بورتگینك تاریخی.

موژیق جه‌ی اورتاسده ئوزینك بیرن سوره هم طرمای. شولای ایتوب اول بیرن یومشارتا، جوب - ئوله‌نلردن تازارتا. جه‌ینك آخرنده اول جه‌ی سوروب طرمالاغان بیربه آرش چه‌چه‌ده آنی سابان، یا که صوقا بلن کومدره. بیرگه توشکان آرش بورتگی دوم بلن بورته، کون بلن جلنا. شوندن صوك تگندن آکاردن بیرگه تابا نچکه گنه تامر ئوسکه تابا قیباق کیته. بر نیچه وقتدن صوڭ آرشنك تامری یه‌ل‌نه، قیباغی اوزایا هم کیبگه‌یه، قیباقلار کوبه‌یه‌لرده، بارا - بارا آرش چه‌چکان بیر یه‌م یه‌شل بولوب کورنه. کوز قاراغان، یاکه‌ر یاوغان سایی آرش ئوسه بارا، آنی اوجم دیب آتیلار. کوزگی صووقلارده اوجم بر آز آقسللانسه‌ده اول قراوغه بیرنمی.

قش صووقلارنده بلکه آرش اوجمی توزمه‌س‌ده ایدی لکن آنی قار تابلی، قار آستنده اوجمغه جلی بولا، اول آنده بوقلابقنه یاتا.

یا باشندہ لار ئرؤب بیو آچلعاچ بزنك اوجم بیك نیز ئوسؤب کیده لار صکره اوجمنك قیافلاری آراسنده چپشه کورنه، اول کوبلر کوبه یه لر. مای آینده آرش باسووی مانور دیکگز کبك بولال وقتده آرش کچکنه بالالارنی کومه رلك درجه گه ایرشه. یومل ایسکان چبل بلهن آرشلار صو کبك دواقلانالار. ایون باشلارنده آریل باشاق چعارالار هم چه چه ك آتالار. آرش چه چه کلرینك طوزانلارن «بهه» دیلر. «سرکه» اوچراچ آرشلارنك باشاقلاریه بؤرتك طولا باشلی. ایه باشلارنده آرش باشاقلاری، آرش بؤرتکلری بلهن طولؤب، آنك سمی ده سارغایا. شول حالگه کیلسه، آرش ئولگرگان، ییتکان هم پشکان بولر. شوندن صوك موژیق آرشنی اوراق بلهن اورا، یا که چالغی بلهن چؤب آلا. آرشنی اورغانده کؤلتهگه بهیلهب اول کولتهلرنی اندرغه تاشی کیبه نلرگه قویا. صؤکره اول کیبه نلرنی صوغؤب، آرشنك بر آزن اذون له، قالعانن ساتاده آقچهسینه کیره‌ك بارافلارن آلا.

اسلام دینینك تأثیری.

محمد عهم پیغمبر بولور آلدندن بیك کوب حاملار در اللهنی تانیمیلار ایدی. عربلر تاشدن یاساعان نهرسه‌لرنی اِله دیب آتیلار وشؤل جانسز نهرسه‌لرگه تابنالار هم شولار ئوچون قربان چالالار، نذرلر ئه‌یته‌لر ایدی. آلارنك کوکللری اوغربلق، بالعان کونچیلك کبك بوزوق اشلرنكیامانلعی سبزمی ایدی. آلار صاتؤب آلعان قوللارنعنه توگل، ئوزلرینك بالالارن، خانون قزلارن‌ده نیورلیچه جفالیلار ایدی. عربلر ته‌نلرن‌ده پاکلی وتازارتا بلمیلر ایدی: آلارده طهارت یوق، غسل یوق، وقتلی تازارتو هم یوونو یوق ایدی. آندن باشقه عربنك هیچ بر پادشاهی وباشی یوق ایدی. بوتون عرب خلقی واق ـ تؤبه‌ك شیخلقلارغه بولنؤب اول شیخلقلار هیچ توقتاوسز ئوز آرا صوغشالار، بر برسن تالیلار ایدی.

محمد (عهم) گه وحی کیله‌گاچ، برنیچه بلنك اچنده عربلر بر اللهنی تانؤب صنملر قوللعندن واز کیچه‌بلر. آلار بوتون عبادت، ضیافت هم

قربانلارن الله اسمینه اشلیلر ایدی. کوکللری اوغریلی بالغان کونچیلك کبك بوزوق اشلرنك یامانلغن آکلاب آندی اشلر اورنینه طوری باق، چناق، بر برسینه یاخشیلق تلی طوغان بولدیلار.

پیغمبرمزنڭ گوزه‌ل صفتلری.

پیغمبر محمد صلی الله علیه وسلم ئوی جماعتلرینه وچیت کشیلرگه، حتی دشمانلارینه‌ده آچق یوز، تاتلی سوز بله معامله ایته؛ قایچیلی کشیلرنی بوواطورغه طرشا ایدی. هر کمگه ئوزی سوبه طورغان اسمی بله‌ن ئونده‌شه، اوچراغان کشیلرگه ایك ئلك ئوزی سلام بیره، کورشور ئوچون قول صورا، اول کشی ئوزی قولن بیبه‌رمیچه پیغمبر علیه السلام قولن بیبه‌رمی، بر آدم سوز باشلاسه، آبیرلوب کیته‌ر ئوچون آنك سوزی بتکاننی کوته، کشینك سوزن بولوب تاشلاب کیتمی ایدی.

کشیگه بارسه آلدن خبر بیروب، کورگه ازن صوری، کرگانده سلام بیره؛ کم بار، دیب صوراسه‌لار «مین» دیبکنه جواب بیرمی، «محمد» دیب اسمن ئه‌یته؛ کیچ ئویگه کرسه یوقلاغان کشیلر اویانماسون ئوچون آقرن سلام بیره، بر آدم چاقرسه «لبیك» دیب آچق یوز بله‌ن جواب قایتارا ایدی.

بر مجلسکه بارسه، قایده اورن بار - شونده اوطرا؛ ئوزینه آرتق تعظیم کورسه‌تونی یاراتمی، مجلسده هیچ کمدن آلغه چغوب اوطرمی کشیگه تابا آیاغن صوزمی، مجلسده بره‌وگه گنه قاراب سویله‌میچه، بار کشیگه‌ده برتیگز التفات کورسه‌ته، تاوشلانمیغنه سویلی؛ مجلسده بولغان کشیلر هر قایسی، حضرت رسولگه ایك یاقن کشی مین بولورغه کیره‌ك، دیب اویلی ایدی.

جیکل مجلسلی بولوب، مجلسنده دنیا، آخرت هم ترکلك حاللریندن سویله‌شه وکیله‌شه؛ بر کشیگه سوز سویله‌سه آڭا تابا بوتونله‌ی بورلا، کشینك سوزن بولدروب ئوزی سوز باشلامی، کشیگه ایسن کیتکان توسلی بیك طوری قارامی ایدی. مجلسنده نیندی عجب اش تابولسه‌ده قچقروب کولمی بلکه جلمایوبغنه قویا، ناچار سوز سویله‌گان کشیلرگه قاتی به‌رلمی، بلکه سکوت بله‌ن التفاتسزغنه ئوته، یا که یومشاقلق بله‌ن تنبیه ایته ایدی.

صحابه‌لرندن بره‌ر کشی کورنمی طورسه آنی ایسینه توشروب، فلان تابده، کورنمی، دیب سوراشا، آورو کشینك حالن بلورگه بارا؛ ئولگان کشینك جنازه‌سینه حاضر بولا ایدی. ایکی کشی آراسنده یاکه ایکی قبیله آراسنده نزاع بولسه، اول نزاعنی آرندررغه توگل، بلکه ممکن قدر ایکی آرانی کیلوشدررگه طرشا، کشینك حاجتن ئوته‌رگه سویه، هر کمنك عقلینه قاراب سوزن سویلی. درجه‌سینه کوره حرمت ایته، هیچ کمنی ئوزندن بیزدرمی، کشینك ناچارلغندن بیگره‌ك یاخشیلغن کوررگه طرشا، کشینك عیبن تیکشرمی، بره‌ونك عیبن یوزینه اورماینچه «ای جماعت! فلانچه اشنی اشله‌مه‌سکه کیره‌ك» دیب عمومی بر ئوگت ره‌وشنده آڭلاتا، بره‌وگه حاصلاب ئه‌یتمی ایدی. هر کمنك کوڭلن تابارغه طرشا، خاطر قالدررغه سویمی، هر کمنی بر توسلی رعایه ایتوب، بره‌ونی بره‌ودن آرتق کورمی، کشینك بایلغینه یاکه درجه‌سینه ایسی کیتمی. بو درجه‌سز، حقیر کشی، دیب هیچ کمنی کیمستمی ایدی.

ئه‌بی پادشا.

موندن یوز ایللی یللر ئلك روسیه‌نك پادشالق تختینه یکاتیرینا آتلی خاتون اوطردی. بزنك تاتارلار آنی ئه‌بی پادشا دیب یورته‌لر. یکاتیرینا، بایلقده‌ده، درجه‌ده‌ده بر تورلیگنه نیمسنك قزی بولوب، ١٤ یاشنده چاقده روسیه‌غه کیترلدی. شوندن صوڭ آنی روسیه ولی عهدینه خاتونلقغه آلندی. آنك ایری آز وقت پادشا بولوب طورغاندن صوڭ، تخت یکاتیرینا قولینه کوچدی. اول ئوزینك عقلی، بلمی، هر اشده تدبیرلیلگی هم ماطورلغی بله‌ن بار کشینك کوڭلن ئوزینه تارتا، هر کم آنی یاراتا ایدی. اول ئوزی‌ده کشیگه گوزه‌ل معامله قیلا ایدی. اول وطنیز بولغان روسیه‌غه کوب فائده کیتردی؛ بو وقتده غایته حکم سورگان عدالتسزلکنی بتررگه، خلق آراسینه طنچلق صالورغه طرشدی. ئوزی علمنی سویگانگه کوره، خلقی اچینه‌ده علم تاراتو ئوچون کوب اشلر قیلدی. تورلی یېرگه مکتبلر، مدرسه‌لر هم تاشلاندق بالالار ئوچون مخصوص بنالار صالدردی. قزلار مکتبی آنك زماتینه قدر هیچده یوق ایدی. اول باشلاب قزلارغه مکتب آچدی. ئه‌بی

پادشا بوتون یاخشیلقنك نیگزی اوقوده دیب بلگانگه، ئوزینك خلقینه «اگر سز بوز وقلقدن قوتلورغه تلەسەگز، خلق اچنده اوقونی تاراتورغه طرشگز، یاخشی بولو ئوچون ایك اوشانچلی تروك بالالارغه کبرەك قدر توبیه بیرودر» دیبه ایدی. اول ئوزینك کوب اش قیلووی، عقل بلەن مملکتنی اداره قیلغانلغی ئوچون، الوغ یکاتیرینا دیب آتالدی.

ئەبی پادشانك ئولکنی پادشاەلارغه قاراغانده مونه قای یاقدن‌ده زور آیرماسی بار ایدی: اول بوتون پادشالقدەغی خلقلارنك دینلرینه تیمی هەرکمگه تلەگان دیننده طوررغه ایرك بیره ایدی، آلگار قدر بولغان پادشالارنك کوبسی، بیگرەك‌ده ایڤان غروزنی باشقه دیندەگی خلقلارنی کوچلەب، روس دینینه چقارالار ایدی. تاتارلار آراسینه کرەب اوطرغان کرەشینلرده شول وقت کوچلەب خریستیان دینینه کرتلگان تاتارلاردر. ئەبی پادشا آلای ایتمەگان. اول: «کشینك دینینه قاتشو آراغه دشمانلق سالوغه سبب بولا» دیە ایکان.

ئەبی پادشانك تاتارلارغه کوب یاردمی تیگان. آلگار قدر مسجدلر منارەسز بولغان، شهرلرده توگل، آوللارده‌ده منارەلی مسجد سالورغه ایرك بیرلمەگان. ئەبی پادشا، تاتارلارغه تلەگان بیرلرینه مناره بلە مسجد سالورغه حقوق بیرگان. همده تاتارلارده دین اشلرن قاراب طورو ئوچون دوخاونی سابرانیه یاساب مفتی قویغان، شوندن بیری امام بولاچق کشیلر مذکور سابرانیەغه باروب مفتی قارشنده‌غی فاضیلار آلدنده امتحان قیلنوب قایتالار. شوندی ایزگیلکلری تیگان ئوچون‌ده ئەبی پادشانی تاتارلار بیك ياراتوب ذکر قیلالار.

ئەبی پادشاه زماننده توركیه بلەن ایکی مرتبه صوغش بولوب، ایکیسنده‌ده روسلار جیڭدی. قریم دەغی تاتار خانلغی دە روسیەغه قوشلدی، پولشه پادشالغی‌ده جیڭلوب ایك آخردن ئوچ پادشا آراسنده بولندی. بر قسمی روسیەغه تیدی. شولای ایتوب، ئەبی پادشا زماننده روسیه بیری تاغی‌ده زور ایدی هم کیڭەیدی.

IV, توغان تل
([illegible]).

Татар теленде